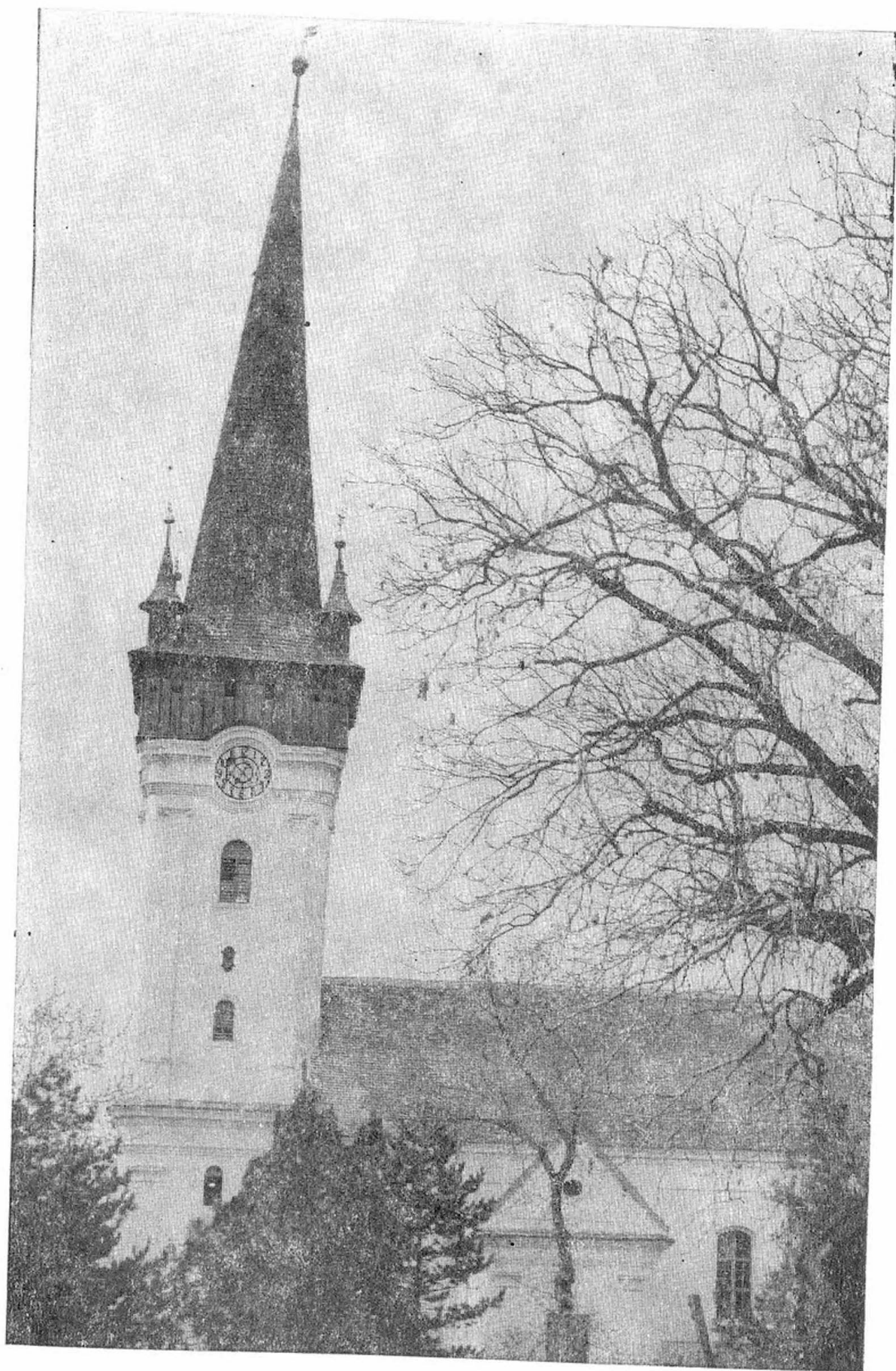

MÚZEUMI KURÍR

1980. AUGUSZTUS

33. SZÁM (IV. KÖTET 3. SZÁM)

Címlapképünkön a mikepércsi (Hajdú-Bihar megye) református templom látható, 1980. Négy fiatornyos, zsindegyfedésű toronysisak.

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133-9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos

Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf.: 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Curier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation in Hajdú-Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering in continous

A table of contents and indexes in English and Hungarian are attached to each volume (i. e., every tenth number)

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

MÚZEUMI KURÍR

33.

(IV. kötet 3. szám)

Debrecen, 1980

PIPAKÉSZÍTŐ DEBRECENI FAZEKASOK A XVIII. SZÁZAD VÉGÉN

SZALAY EMÓKE

Már a XVII. század II. feléből ismeretesek adatok arról, hogy a debreceni fazekasok pipakészítéssel is foglalkoztak.¹ 1703-ban a tanács feltelesen megengedte a fazekasok özvegyeinek a pipakészítést: *A fazekas Czeh instál, hogy a Pipa csinálást a szegény Özvegyeknek engedgye megh a N. Tanács. Megh is engetetik olyan conditioval, hogy itt a városban edgyet se adgyanak el, hanem özvességgel külsőbb adgyák.*² A XVIII. század végén óriási mennyiségben készült pipa Debrecenben. Ekkor már nemcsak az előregedett fazekasok és az özvegyek foglalkoztak pipacsinálással, hanem az egész fazekascéh. Ezt támasztja alá egy újabban előkerült összeírás.

1785-ben királyi utasításra összeírták Debrecenben a kézműveseket és az általuk készített termékeket. Ebben az összeírásban a fazekascéh két helyen szerepel.³ Mindkét felsorolás több szempontból figyelemre méltó. Az első *A fazekas Czeh revizidje a hivatal folytatása szerént* címet viseli. 106 mester szerepel benne, műhelyükben 286 személy dolgozik. A második felsorolás a fazekascéh mestereinek nevét tartalmazza, akik 52-en vannak. A műhelyben dolgozókat két csoportra, inasokra és legényekre osztja, 19 és 52, összesen 125 fő. Tehát jóval magasabb a pipakészítéssel foglalkozók száma. A két névsor összehasonlításából kitűnik, hogy a fazekasmesterek nevei mind megtalálhatók a pipások között, míg 54-en csak pipásként vannak nyilvántartva. Ezek céhbe lépésének időpontját megvizsgálva megállapítható, hogy idősek és fiatalok egyaránt vannak közöttük, ez azt jelenti, hogy nemcsak kiöregedettek foglalkoztak csak pipakészítéssel, hanem a fiatalok is. Ha a gyártott mennyiség tekintetében végezzük el az összehasonlítást, az derül ki, hogy a pipát is készítő fazekasok évente általában nem készítettek kevesebbet, mint a pipások, sőt a 2,2 millió pipából ők csináltak 1,8 milliót. Ha a műhelyekben dolgozók létszámát vizsgáljuk, szintén érdekes jelenség állapítható meg, a mindkét helyen szereplő mestereknél a két szám nem egyezik meg. Pl. Kecskés Istvánnál pipásként hatan dolgoznak, fazekasként vele együtt négyen. Még szembetűnőbb Orbán Mihálynál a hat és a három személy. Ebből az következik, hogy a pipát készítők esetében a munkába a családtagok is besegítettek.

A két összeírás alapján kitűnik, hogy bár a XVIII. század végén a debreceni fazekasok létszáma mintegy 100 fő volt, azonban mivel a fazekasok közül kb. 50-en állandó jelleggel pipakészítéssel foglalkoztak, a ténylegesen fazekasmunkát végzők létszáma — az eddigi véleményekkel ellentétben — csak 50 fő volt.

Felelős kiadó: dr. Dankó Imre
Készült 1000 példányban — Engedélyszáma: III/KUL/97/HA/1977.
81.2300.66-21 Alföldi Nyomda, Debrecen
Felelős vezető: Benkó István igazgató

A fazekas céh reviziója a hivatal folytatása szerént

Név	Hány személy dolgozik?	Egy év alatt hány darab készült?
Szalai Sámuel	nyomorult	
Csonka Tamás	"	
őr. Ilyés György	"	
Tar Péter Ép és erejébe való, a munkája felől nem adott fel semmi		
Kecskés István	6	
Laboncz Mihály	3	
őr. Szilágyi János	nem dolgozik a hivatalban	
őr. Szekeres György	4	50 000
Orbán Mihály	6	15 000
Debreczeni Mihály	4	32 000
Szabó János	3	20 000
őr. Katona Mihály	4	48 000
Keresztesi Mihály	3	17 000
Balajti Mihály	3	20 000
őr. Szabó Mihály	3	30 000
őr. Szabó István	3	17 000
Csornai János	5	25 000
Mezel István	3	18 000
őr. Boros Mihály	3	20 000
őr. Tóth János	4	12 000
Moldvai Mihály	1	12 000
őr. Botos György	2	40 000
Pap István	5	5 000
M. Tóth János	3	28 000
Szabad Sándor	2	100 000
Fazekas István	3	40 000
Halasi János	3	14 000
Szekeres János	3	20 000
Csapó János	3	24 000
ifj. Szilágyi János	3	10 000
Szekeres István	3	18 000
Szalai István	4	4 000
Nagy János	3	15 000
Szabó András	4	20 000
Katona Mihály	4	18 000
Vigh Mihály	4	40 000
Györfi István	2	45 000
Székely János	4	20 000
Tarsóly János	3	15 000
Kalmár István	3	20 000
Simon János	2	15 000
Tóks János	2	15 000
Bojtor István	3	10 000
Szekeres Mihály	3	15 000
Szováti János	4	30 000
Szekeres András	4	20 000
Miklósi Mihály	2	22 000
Makrai Mihály	3	40 000
Szabó Sámuel	3	24 000
Csáti Ferenc	2	28 000
Somogyi Mihály	3	9 000
Tóth János	3	15 000
Fogarasi Mihály	2	18 000
Pál Mihály	2	30 000
Csonka Mihály	2	8 000
Asztalos István	4	10 000
Tóth János	4	20 000
Csáti Mihály	2	20 000
Szekeres István	3	38 000
Csákvári Mihály	2	15 000
Vigh Ferenc	3	24 000
Nagy András	4	50 000
Szekeres Péter	2	25 000
Gebel János	2	40 000
Kis Mihály	2	15 000
Szentpéteri József	2	20 000
Tóth Ferenc	2	16 000
G. Nagy István	3	15 000
Csákvári Sámuel	2	15 000

Név	Hány személy dolgozik?	Egy év alatt hány darab készült?
Oláh Mihály	3	48 000
K. Oláh Mihály	3	25 000
Nagy Sándor	3	20 000
Bényei János	3	28 000
ifj. Nagy János	3	30 000
ifj. Kovács György	2	25 000
Gellért Mihály	4	40 000
Kovács István	4	40 000
Szabó Mihály	4	30 000
Szekeres György	2	15 000
P. Szabó István	2	17 000
Szabó István	2	17 000
Bódi István	3	30 000
Asztalnak Mihály	1	14 000
Eros István	2	20 000
Fülöp Gáspár	1	15 000
Oláh József	2	15 000
őr. Nagy István	5	25 000
Keresztesi István	4	80 000
Debreczeni József	1	9 000
Bihari István	3	14 000
Szalai János	2	4 000
Fazokas András	2	25 000
Kozma Mihály	2	10 000
Boros Mihály	4	96 000
M. Nagy István	4	56 000
ifj. Ilyés György	4	12 000
Tar János	2	15 000
Debreczeni András	3	8 000
őr. Kovács György	3	10 000
Láda István	2	12 000
Kerekes Istvánné	1	8 000
Oláh Mihályné	2	28 000
Törös Istvánné	2	28 000

Fazekas céh mesterei

Név	Legény	Inas
Boros György	—	1
Kecskés István	—	1
őr. Nagy István	1	—
Laboncz Mihály	—	1
őr. Szekeres György	—	1
Orbán Mihály	1	1
Szabó András	1	1
Debreczeni Mihály	1	—
Keresztesi Mihály	1	—
őr. Szabó István	1	1
Csornai János	—	1
Mezel István	—	1
Tóth Mihály	1	2
őr. Boros Mihály	1	—
őr. Tóth János	2	—
Pap István	—	2
Tóth János	—	1
Szekeres János	—	1
Csapó János	1	—
Bihari István	—	1
ifj. Ilyés György	—	1
Szalai István	—	1
őr. Nagy János	—	1
ifj. Katona Mihály	1	1
Keresztesi István	—	1
Vigh Mihály	—	1
Székely János	—	1
M. Nagy István	1	1
Kalmár István	—	1
Bojtor István	—	1
Szekeres Mihály	—	1
Szováti János	—	1
Szekeres András	—	1

Név	Hány személy dolgozik?	Egy év alatt hány darab készült?
Makrai Mihály	—	1
Szabó Sámuel	—	1
K. Tóth János	—	1
ifj. Boros Mihály	—	2
Asztalos István	—	1
Tóth János	—	2
ifj. Szekeres István	—	1
Nagy András	—	2
P. Nagy István	—	1
ifj. Oláh Mihály	—	1
Nagy Sándor	—	1
Bényei János	—	1
ifj. Nagy János	—	2
Gellért Mihály	—	1
Kovács István	—	2
ifj. Kovács György	—	2
ifj. Szabó Mihály	—	1
Bódi István	—	1
Kerekes Istváné	1	—

(a legények mind magok fiai.)

JEGYZETEK

1. Ecsedi István: A debreceni cseréppipa. Debrecen, 1932. 8.
2. HBmL. Városi Jegyzőkönyvek 1703. 605/55.
3. HBmL. IV. A 1011/r. 1.a, 1.b. 1790. évi csomó Ezúton mondok köszönetet Varga Gyulának, aki felhívta a figyelmemet erre az összejövetelre.

A Déri Múzeum szófiai és sumeni kiállításai

A Déri Múzeum májusban *Magyar népművészeti kiállítást* rendezett Szófiában, a Magyar Kulturális Intézetben. A kiállítás anyagának zöme a Déri György-féle népművészeti gyűjteményből került ki és felölelte mind területileg, mind műfajilag az egész magyar népművészetet. A kiállítást dr. Varga Gyula és V. Szathmári Ibolya rendezte. A kiállítás megnyitásán megjelentek a bolgár néprajztudomány képviselői, a kiállítás mindvégig nagy szakmai érdeklődés mellett tartott nyitva. Kevésell a szófiai kiállítás bezárása után népművészeti kiállítást nyitottunk Sumenben. Ez a kiállítás merőben más anyagot tárt a látogatók elé, mint a szófiai kiállítás, a Déri György-féle gyűjteményből magyar bőrruhákat mutatott be. Ennek a kiállításnak a Sumeni Kerületi Múzeum adott helyet; mindvégig nagy érdeklődés kísérte. A sumeni kiállítást V. Szathmári Ibolya rendezte.

A KESZTHELYI HELIKON NEVÉNEK EREDETE

TÓTH ISTVÁN

A magyar irodalomtörténet nevezetes epizódja volt a Festetics György által életre hívott helikoni ünnepségek sorozata Keszthelyen. A felvilágosodás korában megindult törekvések a nemzeti nyelvű irodalom kibontakoztatására az 1810-es években már beérték; Kazinczy, Bessenyei, Csokonai életműve már készen állt, s mellettük már ott sorakoztak az első reformnemzedék nagy írógyéniségei is. A magyar nyelvű irodalom már csatát nyert: nem kellett többé bizonygatni, hogy magyarul is lehet európai rangú verset, regényt, drámát írni. Am az irodalom győzelme még nem jelentette az írók győzelmét is sorsuk nehézségei fölött: a kiadási nehézségekkel küzdő, jövedelem és létalap nélkül küszködő Csokonai ekkor tette példázatosá Tempefői életének tanulságát. Am ahhoz, hogy ne legyen „bolond, aki poétává lesz Magyarországon”, támogatókra, mecénásokra volt szükség, akik verseskönyvek kiadásával, tanítói állások juttatásával vagy éppen irodalmi pályadíjak kitűzésével teremtettek megélhetési lehetőséget a nemegyszer nyomorgó írók, költők számára. „E derékak között tisztelve említünk mindörökké egy Festetics Györgyöt, a magyar Helikon megalapítóját...”, írta Jókai a keszthelyi gróf irodalompartoló tevékenységére emlékezve az Egy magyar nábobban, s valóban irodalmi tény, hogy a keszthelyi Helikon olyan erkölcsi és anyagi támogatást jelentett a magyar reformkor irodalmi élete számára, amelynek jelentőségét nehéz volna túlbecsülnünk.

E nagy jelentőségű irodalmi akciót sokszor és sokoldalúan vizsgálta már az irodalomtörténeti kutatás. Soha nem foglalkoztak azonban a keszthelyi ünnepségek nevének eredetével; olyan magától értetődőnek tűnt ugyanis, hogy a görög mitológia múzsáinak gyűlhelye, a Helikon dombja szolgált névadóul a Dunántúl reformkori műsáinak gyűlkeze számára. A név így önmagát magyarázta, s öröklődött tovább mindmáig, amikor is Helikon Könyvtárnak nevezzük az egykori Festetics családi könyvtárat, helikoni diáknapokra gyűlnek össze kétévénként a Dunántúl középiskoláit, a Helikon parkban sétálnak a nyaralók a keszthelyi Balatonparton, és a Helikon könyvesboltban kaphatók Csokonai és Berzsenyi verseinek új kiadásai.

Nemrégiben azonban előkerült egy olyan dokumentum, amely más megvilágítást ad a Festetics György által megrendezett irodalmi ünnepségek nevének. Ez a dokumentum egy névtelenül megjelent, tizenhat lapos nyomtatvány, amely a következő címet viseli: Versammlungs-Rede der R. C. des alten Systems. A meglehetősen homályos R. C. rövidítés feloldásához a füzetke lelőhelye segíthet hozzá: a kis nyomtatvány a Journal für Freymaurer, azaz a Szabadkőművesek Újságja egyik bekötetlen évfolyamából került elő. Ez a tény, valamint a füzet által tartalmazott beszéd egyértelmű szabadkőműves jellege teheti szinte bizonyossá az R. C. = R(osae) C(rucis) értelmezését. Eszerint a kezünkbe került füzet a 18. században virágkorát élő szabadkőművesség emelkedett szel-

FERENC JÓZSEF ALAKJA EGY FRANCIA NÉPROMÁNCBAN

NAGY DEZSÓ

lemű, vallásos misztikával telített, ugyanakkor a társadalmi haladás eszméi iránt is fogékony, humanista „rózsakeresztes” irányzatának egy érdekes dokumentuma. Címét ezek után így adhatjuk vissza magyarul: A régi rendszer szerint működő Rózsakereszt (társaság) gyülekezeti beszéde.

A dokumentum érdekességét és kultúrtörténeti jelentőségét azonban a címlapra kézírással rájegyzett szöveg adja meg. Ez a szöveg a cím folytatásaként közli velünk: „Gehalten vom Br(uder) Heliconus. Am 21. 9. 79.” Azaz: a beszédet „tartotta Helikon testvér (17)79. szeptember 21-én”.

Az évszám bizonyossá teszi „Helikon testvér” kilétét: az ekkor 24 éves Festetics György Bécsben a Theresianum hallgatója volt, s függetlenségre törekvő szelleme, minden társadalmi mozgalom iránti fogékony-sága ekkor hozhatta őt kapcsolatba az egész életútját később oly döntő módon befolyásoló szabadkőműves mozgalommal. A beszéd — amely választékos népszerűség elérése érdekében az emberi nem céljairól, a szabadkőműves-ség nemese feladatairól, ember és Isten szoros kapcsolatáról — minden bizonnyal abból az alkalomból készült, hogy Helikon testvért a rend egy magasabb fokozatába avatták be, legalábbis erre utal a füzet címlapjára ugyancsak kézzel rajzolt titkos szimbólum: egy lefelé fordított féldiszkon nyugvó világömb, tetején keresztelt, amelyet egy kigyó teker körül. Ez a jelkép a beavatottak számára világosan beszélt, a kívülállók előtt azonban — akik közé sajnos e sorok írója is tartozik — semmit sem árult el. (Egy mai szabadkőműves — a Helikon Könyvtár egy külföldi olvasója —, akit a jelkép értelméről megkérdeztem, annyit mondott, hogy az egy igen magas beavatási fokozat jelölésére szolgált, a további felvilágosítások elől azonban — esküjére hivatkozva — elzárkózott. A szóban forgó személy ismereteinek megbízhatóságáról természetesen nem volt módom meggyőződni.)

Számunkra azonban a most bemutatott dokumentum legfontosabb tanulsága abban van, hogy egyértelműen megvilágítja: a keszthelyi Helikon nem csupán a mitológiai Múza-hegy után kapta a nevét. A 19. század első évtizedeinek Magyarországon a szabadkőműves eszmék át- meg át- szóították az izmosodó értelmiség gondolkodását; nagyon valószínűnek látszik, hogy a kor valamennyi haladó gondolkodású magyar írója-költője tagja volt e mozgalom valamely ágának. A szabadkőművesek természetesen tudtak egymásról, ismerték egymás törekvéseit, tevékenységét. Festetics Györgyről is tudjuk, hogy egész élete során aktív tagja volt a rendnek, sőt idős korában a rend egyik magyarországi vezetője volt. Mármost nyilvánvaló, hogy ha 1817-ben Keszthelyen *Helikon testvér* meghívására „*helikoni*” ünnepségre gyűltek össze azok a költők és írók, akik mind a rend egyik nagymesterét tisztelték a meghívó főúrnban, akkor minden meghívott pontosan tudta, milyen szellem fogja vezérelni az ünnepségek résztvevőit. S talán az irodalomtörténet-írás számára is új szempontot adhat ez a felismerés annak mérlegelésére, hogy kik fogadták el a meghívást, illetőleg kik tartották távol magukat a keszthelyi gyűlekezetől.

Nekünk pedig nem árt tudnunk, hogy mai múzeumunk, könyvtárunk, diákünnepségeink nem csupán egy irodalmi esemény hagyományát vizszik tovább, hanem a reformkor egyik nagyon fontos, ám csak nagyon kevésbé ismert szellemi mozgalmanak emlékét is őrzik.

Az első világháborús katonadalok gyűjtése közben figyeltem fel egy érdekes közleményre a Magyar Figyelő 1916. IV. k. 469—70. lapján. G. Gy. jelzéssel s egy néhány soros bevezetővel egy Ferenc Józsefről szóló néprománctól közölt francia nyelven 7×5 soros strófákban. Néprajzi vonatkozásban több szempontból is érdekes kuriózum számunkra magyarra fordítása (ezt dr. Süpek Ottó barátai szíveségének köszönöm) s a tartalmi, történelmi vonatkozások körüljárása.

Ennek során nem érdekelten annak a vizsgálatára, hogy F. J. a népi emlékezetben is úgy él, mint egy „aranykor” megszemélyesítője, s a valóban pátriárkakat megélt uralkodó mint népének „jóságos atyja” szenderült a másvilágra. A valóság — egyszerűsítve — azonban az, hogy népiunk történetének két tragikus dátuma is fűződik személyéhez, s mindkét alkalommal szinte népiattással, genocídiummal járt tevékenysége. Gondoljunk csak az 1849. évi elbukott szabadságharcban kivégzettek tömegére, amikor is az ifjú F. J. képtelen volt uralkodni érzelmeiben, és a bölcs tanácsokat sutba vágva, elrendelte a 19. sz. európai történelmének legnagyobb szabású kivégzéssorozatát. S felmerül a kérdés, hogy ennek ellenére, mint Nemeskürty István írta Az aradi vértanúk I—II. című könyvről szóló recenziójában: „...miért él mégis ez a véres kezű zarnok mint hintőfőből nyájisan integető nagypapa a közvéleményben” (ES, 1979. jún. 23.).

Ugyanez a F. J. 1914-ben a monarchia népeihez e szavakkal fordul elrendelve a mozgósítást: „Mindent megfontoltam, s mindent meggondoltam...”, hogy e szavakkal egyik elindította legyen a véres I. világháború katoná 1914—18-ban, melynek „eredményeképpen” mintegy félmillió magyar katoná esett áldozatul.

Ez a francia románc, amelyet bemutatunk, F. J. kegyetlen, embereket, szíveket nem kímélő arculatát idézi fel előttünk. Ebben a refrénes szerkesztett románcban a folklor legegyszerűbb, legősibb motívuma fűződik F. J. alakjához a népi költészet naiv bájával: egy hatalmas fejedelem kiválaszt magának a meghódított földön egy szép leányt, aki egy márkít vagy pástort szeret, és miután leszakítja ezt a „szép kápolnavirágot”, az belehal bánatába.

Nézzük a románc megszületésének lehetséges történelmi körülményeit, amelynek eredetije a Romania III. 369. lapján van közölve, s gyűjtés helyül Velay és Forez között van megjelölve. (Ez a francia folyóirat közönyvtárainkban nem található.)

Úgy véljük, hogy a románcban névbehelyettesítésről van szó. Feltehetőleg a Solferinóból hazatért (Forez vidéki) francia katonák vitték bele az „osztrák király” nevét.

(A solferinói csata 1859. jún. 24-én volt, az 1859-i osztrák—olasz—francia háború döntő ütközete a Garda-tó közelében, Mantovától nyugatra fekvő Solferino község térségében. A III. Napóleon vezetése alatt álló

francia—piemonti erők súlyos vereséget mértek az osztrák csapatokra; ennek eredményeként került sor a villafrancai fegyverszüneti egyezmény megkötésére.)

A románban nincs nyoma az ellenség vagy az idegen iránti ellenérzésnek. Magának a szép márkiznak ez eszébe sem jut, s csak azért hal meg, mert nagyon szereti az ő „petit marquis”-ját.

Lehet, hogy Forez völgyeiben talán még ma is él Ferenc József románca, amelyről persze a történelem mit se tud.

Le roi d'Autriche Francois-Joseph
le jour de carnaval,
Il était en costume de masque
(O spiritum sanctum dominum)
il est arrivé des dames.

Le roi descendit dans sa cour
pour saluer ses dames,
La première gu'il salua
(O spiritum sanctum dominum)
fut la belle marquise.

La roi l'a prise par la main
la monta dans sa chambre
Tous les degrés qu'il la montait,
(O spiritum sanctum dominum)
la belle fondait-z-en larmes.

„La belle si chagrinez pas tant,
je vous feral princesse,
De tout l'or et l'argent que j'ai,
(O spiritum sanctum dominum)
vous en serez la maitresse.

Je me souci' de votre argent,
ainsi que de vot' richesse,
J'aime mieux mon petit marquis
(O spiritum sanctum dominum)
que toutes vos richesses.”

La belle lui fit faire un boquet,
un boquet de fleurs blanches.
Tout en lui donnait ce boquet,
(O spiritum sanctum dominum)
la belle en tomba morte.

Le roi la fiz et enterrer
par devant son église
Sur sa tomba l'on y mettra:
(O spiritum sanctum dominum)
„Adieu, belle marquise!”

A román, mint láthatjuk, refrénes szerkezetű, s a refrén: O spiritum sanctum dominum! — Ó, Szentlélek Úristen! — mintha rimelne Arany János Ágnes asszonyának refrénjével: „Ó, irgalom atyja, ne hagyj el!” S most néhány szót arról, hogy a románműforma miképp értelmezhető a magyar nép- és műköltészetben: a verses kisepika egyik, a balladával rokon, s attól nem mindig könnyen megkülönböztethető válfaja. Általában derűsebb jellegű és kevésbé drámai annál, egyébként azonban vannak műfaji kötöttségei. Tárgykor és hangnem tekintetében egyaránt rendkívüli változatosság jellemzi. A románcok között krónikás énekek, rövidebb hősdalok, lírai dalok, gáláns szerelmi históriák és burleszk típusú vidám történetek egyaránt találhatók. A műfaj a spanyol népköltészetben alakult ki a 14—15. sz. folyamán (különösen híressé váltak a Cid-románcok). A 16—17. században a spanyol műköltészetben, majd más európai irodalmakban is — elsősorban a déli országokban — meghonoso-

F. J. az osztrák király
farsang jeles napján
Jelmezruhába öltözött
(O spiritum sanctum dominum)
a hölgyektől jött meg épp.

A király udvarába ment
hölgyeit köszöntni,
Az első kit köszönte
(O spiritum sanctum dominum)
a szép ögrófné volt.

A király öt kézen fogva
szobájába vitte
Minden egyes lépcsőfokon.
(O spiritum sanctum dominum)
felzokogott a kedves.

„Kedvesem ne légy oly bánatos,
hercegnővé teslek,
Aranyamat s ezüstömöt,
(O spiritum sanctum dominum)
tenéked adom mindent.

Kell is nekem az ezüstje
meg a nagy gazdagsága,
Jobb' szeretem kis ögrófnom
(O spiritum sanctum dominum)
mint nagy gazdagságát.”

A kedves csokrot csináltatott,
fehér virágcsokrot,
S hogy átnyújtá néki a csokrot,
(O spiritum sanctum dominum)
hoztan rogyott ott össze.

A király eltemette
a templom elé.
A sírjára azt írják rá:
(O spiritum sanctum dominum)
„Agyó, szép ögrófné!”

dott. Franciaországban elterjedt változata a helyzetdalszerű, a chansonnhoz hasonló lírai dalrománc. A műfaj, bár a ballada mögött háttérbe szorult, a magyar nép- és műköltészetből sem hiányzik.

Úgy vélem, e kuriózum jellegű francia román közlésével gazdagíthattam ismereteinket e műformáról, s hazai történelmünk egyik — ha nem is jó emlékké — szereplőjének alakját e néprománc nyomán árnyaltabban ismerhettük meg.

Vencsellei István fotókiállításai

Vencsellei István fotóművész Hortobágy című kiállítását Budapesten, a Helikon Galériában, 1980. április 17-én Czine Mihály nyitotta meg. A nagysikerű kiállítást később Debrecenben is bemutatták. A Néphadsereg Helyőrségi Művelődési Házában 1980. június 24-én Székelyhídi Ágoston nyitotta meg.

Bálint Sándor elhunyt

Bálint Sándor ny. egyetemi tanár, a kiváló néprajztudós, 1980. május 10-én, 76 éves korában elhunyt. Munkássága különösen két területen nagyjelentőségű: a legkiválóbb szakrális néprajzkutatók közé tartozott és szülővárosa, Szeged történetének, népeletének komplex kutatásával a magyar városi kultúra, a magyar művelődéstörténet legkiválóbb kutatói közé emelkedett.

Elhunyt Halmos Béla

Halmos Béla, a húszas-harmincas évek haladó mozgalmainak aktív részese, az építészet kérdéseit a társadalomtudomány felől megközelítő neves építészmérnök, 1980. május 28-án, 72 éves korában, Budapesten elhunyt.

Honismereti vetélkedő döntője Debrecenben

A hosszú évek óta megrendezésre kerülő debreceni honismereti, helytörténeti vetélkedő, a Debreceni Kaleidoszkóp, döntőjét 1980. május 11-én tartották a Bartók Teremben. A Debreceni Kaleidoszkóp ez évi játékában mintegy 120 csoport vett részt közel 2500 résztvevővel.

FÖLDES LÁSZLÓ

Kevésbé közsímsert, hogy Budapesttől húsz-harminc kilométerre több olyan falu fekszik, amelyeknek lakossága jelentős részben (Etyek és Torbágy), illetve túlnyomórészt (Telki és Budajenő) székely eredetű. A második világháború után kerültek ide a részben kitelepített németek helyére détről és gyergyóremeti lakosok, mégpedig mintegy kétszázötven család a Szatmár megyei, román oldalra eső Börvely nevű községből — ahová a bécsi döntés után telepedtek volt le egy románok által elhagyott telepre —, további húsz-harminc család pedig közvetlenül Gyergyóból telepedett át 1945—1946-ban. „Csángók lettünk, elcsángáltunk” — mondja a Telkin lakó Puskás Ferenc, aki egy másik székely emberrel az áttelepítéskor vezető-szervező szerepet töltött be.

A székelyek kezdetben gazdasági, műveltségi, életformai hagyományaik szerint igyekeztek élni; így például magyaránú jószágértartást folytattak, s mint Gyergyóban voltak: itt is szerveztek eszterát, a nagy legelőinség ellenére. Volt olyan székely telepes gazda Budajenőn, akinek tizennyolc-húsz szarvasmarhája volt, s hoztak a székelyek juhotak is. Legeltetés közben az első éveken a legények még meséket mondtak egymásnak, s néhány emberen még éveken át lehetett székely harisnyát, asszonyokon csikos erdélyi rokolyát látni, de ezek elhasznáolásával ki is mentek a divatból, Buda környékén már nem szőttek gnyajt. Népszokásokat is honosítottak meg, így a legelső éveken — a helyben maradt német ajkú lakosság megrökönyödésére — nagy durrogatással maskarások vonultak az utcára farsangkor. Míg a farsangi maskarát egy-két év múltán elhagyták, a betlehemes játékok sokáig megmaradtak, mégpedig egy felnőtt betlehemezótársaság volt, amelyik a Gyergyóból hozott betlehemezést tanulta meg Küsmödi Bálinttól, aki a játékok Gyergyóban is szervezte; ez komoly színdarab volt, aminek eredete valószínűleg valamelyik ferences kolostorhoz köthető.

Míndezek azonban már csak reliktumok voltak, amelyek előbb-utóbb elenyésztek, miközben a székely eredetű lakosság és a német ajkúak között egy egymáshoz igazodási folyamat játszódott le. Sok dolog a székelyek számára adott volt. Így Gyergyóban faházak, itt — és már Börvelyben — kő és vályog lakóépületek voltak. A telepesek — éppúgy katolikusok, mint a németek — fént hagyták a falakon a német felirátú szentképeket, de kirakták a bejáratnál szemközti falon elnyúló tányértartó polcot, amire azt mondták: „sváb szemöldök”. Mászá kellett lennie a gazdálkodásnak, így már Börvelyben áttértek az ottani gazdag lápi humuszra a magyaránú búzatermesztésre, és a férfiak is kapáltak ezután; Gyergyóban a búza nem termett meg, a férfiak főfoglalkozása az erdőmunka volt, a kapálás pedig női munkának számított. Akik Buda környékére közvetlenül Gyergyóból telepedtek, azoknak két-három év kellett, míg gazdálkodásuk az új adottságoknak megfelelővé tudott válni. Az összes székely telepes a német ajkú lakosságtól tanulta meg a kitelepítettek által vis-

szahagyott szőlők művelését és a borkészítést. Végül is a gazdálkodás kiegyenlítődsését és fejlődését a termelőszövetkezet megalakulása hozta meg, bár eszterát néhány évig még a budajenői téves is üzemeltetett, s ezen az eszterán ugyanúgy készítették a pászorok a sajtot, ordát, mint Gyergyóban. Manapság Budajenő, Telki és Tök községnek egyesített tévesze van, s ebben származásra való tekintet nélkül mindenkit munkája szerint becsülnék meg. A falvak lakosságának többsége Budapestre jár naponta dolgozni. A kezdeti évek elzárkózása után több, egyre több vegyes házasság jött létre; s a német származású rokonok meglátogatják a Székelyföldet, és viszont: a német ajkú családba beházasodott vagy férjhez ment, székely eredetű személyek meg szokták látogatni az új nyugat-németországi rokonokat.

Van egy latin szólammondás: Audiatur et altera pars, vagyis: Hallgattassék meg a másik fél is. Most tehát az itt maradt német lakosság-rész információira támaszkodva, az ő szempontjukból megvilágítva foglalkozunk a kérdéssel, az áttelepedéssel és annak következményeivel. Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy Buda környékén a természet és műveltségi viszonyokhoz a régi német lakosság (és mellesleg a Buda környéki régi magyar falvak népe) már hozzáidomult, s ezekhez a körülményekhez a székelyeknek is hozzá kellett szokni. Helyiek szerint a székelyeknek körülbelül öt évre volt szükségük, míg „megtanulták az itteni rendet”, „törvényeket”. De az első évben olyan dolgokat kellett látniuk a német ajkú és régi magyar lakosoknak, amik megdöbbenettk őket. Számukra így pl. igen meglepő volt az, hogy míg az őslakosok egy-két szarvasmarhát és lovat tartottak intenzív módon, szinte hízalva azokat, addig a székelyek nagyszámú állataikat extenzív módon tartották, s tavaszra mindig leromlott a szükösen, elsősorban legeltetésre támaszkodó jószágállományuk. De ami az őslakosság megrökönyödését elsősorban kiváltotta, az az volt, hogy a székelyek mások parcelláján is legeltettek őszel és tavasszal, s ezt az őshonosok jellembe tulajdonságnak: „bátorságnak”, „merészségnek” könyvelték el. Pedig ez a székelyek számára természetes volt. A Székelyföldön ugyanis általános szokás volt az ősi határszabadtás: a terménybetakarítás után az egész határ szabad legelőterületé vált a tavaszi határelteltségig. Hasonló megdöbbenést váltott ki a székelyek — számukra merésznek tűnő — fakitermelési gyakorlata, amely szintén az elhagyott havasi, erdőben gazdag táj erdőjogi hagyományát követte.

Érdekes, hogy a német ajkú őslakosság kulturális hatása kis számarányukhoz képest (5—10%) igen nagy volt. Míg a hetven év körüli német ajkú asszonyok máig megtartották és viselik jellegzetes öltözéküket — a székelyek a magukét viszonylag gyorsan feladták.

A német ajkúak hagyományai leginkább a családi életben és a valóság területén jelentkeznék. Így pl. a templomba ma több német ajkú jár, mint székely (pedig 1946—48-ban székelyekkel volt tömve vasárnap a templom). A német ajkúak, hogy dallamaikat megtarthassák, egy — mellesleg székely eredetű — kántortanítóval lefordították kedvelt temetési és karácsonyi énekeiket. Jellemző hagyományászeretükre, hogy az akkori nagy ínség ellenére a fordítást egy nagy kosár krumplival viszonozták, amit több német ajkú család adott össze. Ma a szóban forgó falonban kizárólag német ajkú nőkből álló kórus működik, még a székelyek temetésein is. Temetésen magyarul énekelnek, de ha például a templomban csak német ajkúak vannak jelen, akkor felcsendül az eredeti német szöveg. Manapság esküvőre és bűcsúra már a székelyek is reznyesbándát hívnak, pl. Piilisvörösvárról, ahonnan nem telepítették ki a szabászalakosságot. A meghívott sramlizenszék a menyasszony-táncoltatás svábos szokás-

részletét is meghonosították a telepések közt (akik korábban cigányzenészeket hívtak). A székelyek és németek közötti kapcsolatok szinte a telepítéssel egy időben megkezdődtek, s tartottak fél éven át míg mindnyájan együtt éltek, a különböző anyanyelvű fiatalok között szerelmi szálak is kötődtek.

Telepések és ittmaradtak nem nagypolitikában gondolkoztak, hanem ember embert nézett.

ADALÉKOK A MŰLT SZÁZADI VÁSÁRI PARASZTKERESKEDELEMHEZ

Dankó Imre

A Múzeumi Kurír egy korábbi számában közreadtam már egy érdekes adalékot a magyar paraszti marhakereskedelemre vonatkozóan (Adalék a XVIII. századi paraszti marhakereskedéshez. Múzeumi Kurír 25. 1977. 20—21.). Azonban parasztjaink nemcsak szarvasmarhákkal kereskedtek, hanem minden mással is; mezőgazdasági termékekkel és kézműves készítményekkel egyaránt. A helytörténeti kutatások sok idevonatkozó, ezt igazoló adatot tártak fel és tárnak fel napjainkban is. Közülük egyre, debreceni vonatkozásai miatt, ezúton is felhívom a figyelmet. *Bene Mihály* írja Verseg község történetéről írt munkájában, hogy „1854-ben *Löre* János a jobb értékesítési lehetőség miatt Versegől Debrecenbe szállított búzát. Feltehető, hogy nem ő volt az egyetlen gazda, aki ilyen rettenetes útra vállalkozott. *Löre* ekkor gubákkal és csengős pipákkal tért vissza.” (Adatok Verseg történetéhez, Múzeumi Füzetek 16. Aszód, 1980. 85.). A közlemény szerint a jobb értékesítési lehetőség miatt hozta búzáját *Löre* Debrecenbe és hozták mások is, holott a gabonaértékesítés szempontjából fontos városok-vásárhelyek sokkal közelebb voltak: Pest, Vác, Gyöngyös stb. Az, hogy mégis Debrecenbe hozták árujukat eladni azt igazolja, hogy jól voltak informálva az árak, az értékesítési lehetőségek felől. Tájékozottságukat vásárokon, piacokon szerezték és útjaik alatt tapasztalataikat továbbadták. Különben a Verseg—Debrecen távolság nem is volt olyan „rettenetes”, mint amilyennek adatunk állítja, hiszen a jobbágyvilágban a szekeres jobbágyok, az úgynevezett *hosszú fuvarok* esetén még messzibbre is elhordták a földesúr gabonáját, gyapját, más eladnivalóját. Bár az adatban nincsen célzás arra, hogy a debreceni vásárra járó versegi gazdák mások búzáját is hordták volna Debrecenbe, nemcsak a magukét; biztosra vehető, hogy márcsak a teljes fuvar érdekében is, megbízásból is vittek gabonát eladni, sőt az sincsen kizárva, hogy össze is vásárolták a tehetősebbek, a jobb lovakkal, jobb szekerekkel rendelkezők és aztán Debrecenben, mint sajátjukat adták tovább. Ebből a szempontból nagyon érdekes és figyelmet érdemlő *Bene* azon adata, hogy *Löre* gubákkal és csengős pipákkal tért vissza. Több gubával és több csengős pipával, amiket aztán Versegben értékesített. Az is lehetséges, hogy megbízásból vásároltak gubákat vagy más ruhadarabokat, eszközöket, bár ez magán a tényen, azon tudniillik, hogy parasztjaink a XIX. század derekán is kiterjedt kereskedést folytattak, mitem változtak. Különösen nem akkor, ha a fentiekben közreadott versegi adatot egy gyűjtési adattal kiegészítem. Hernádnémetiből, Böcsből rendszeresen hajtottak szarvasmarhákat eladásra Debrecenbe. A luci révén jöttek át és Ná-nás érintésével Böszörmény alatt hajtották az állatokat. Az a szokás alakult ki, hogy egy-egy gazda összevásárolt odahaza 10—15 állatot és foga-

dott hozzá egy hajcsárt, aki megindult a jószággal Debrecen felé. A gazda szekéren követte, mindig a hajcsár nyomában járt. A pihenő helyeken be is érte. Debrecenben az állatvásáron vagyelkelt a jószág vagy nem, haza azonban nem vitték. Ha nem keltek volna el a vásáron, a vágóhíd mellé hajtották őket és ott még mindig *árban*, azaz bizonyos nyereséggel, eladták őket a mészárosoknak. A gazda kifizette a hajcsárt, aki aztán a kapott pénzből maga is vásárolt bizonyos dolgokat Debrecenben. Sokszor megbízásból is, de leginkább nagyobb mennyiségben, eladásra. Szívesen vettek ezek a böcsi, hernádnémeti gazdák, hajcsárok Debrecenben *szalonná*t. Ebben a két községben mindmáig élénken él az emléke annak, hogy a Debrecenben járt gazdák szalonná hoztak haza eladni, a községbe.

CSOKONAI-FORGÁCSOK

É. KISS SÁNDOR

Amíg az emlék elkészülhetett

A Hatvan utcai temetőben most újítatják meg Csokonainak több mint 140 esztendő sírköve. A közlekedés korszerűsítése folytán szobrot is mostanság kellett a Kálvin tér közepéről egy kissé félrebb állítani.

Talán nem lesz érdektelen, ha ez alkalomból azt is felidézzük, milyen viszontagságok közepette lett valóságga barátainak és tisztelőinek nemes szándéka, hogy nyughelyén sírkő, a Kollégium szomszédságában szobor hirdesse el nem múlt emlékezetét.

Az epitáfium

Csokonai utolsó óráiról, haláláról és temetéséről, végső nyugóhelyének megjelöléséről így emlékezik volt tanítványa, majd barátja, a Kollégium 1804—5. évi senjora, az első Csokonai életrajz írója, Dombay Márton: „Meghalt Csokonay 1805-ikben Debreczenbenn az Édes Anyai Háznál tsendességgel, vidámsággal, sótt, mint a félig elbujt napnak lankadt sugári néminemű játzsát tsinálni láttának az akonyodási láthatáron, így ő is halála előtt három órával egy szeretett jóakarójától meglátogatattván, ez előtt elnehezedett száját egy ártatlan tréfával zárta le utójára, melyet soha többé fel nem nyitott.

Az akkori Kollégiumi Hivatalom, barátságom és az Édes Anya kérésére arra bírván: én adtam neg neki az Emberiség eránt tartozó utolsó kötelességet, az eltemettetést, minden Esmerőinek, kivált az ötet tisztelő s szerető Kollégiumi Ifjúságnak nagy részvétele s megindulása között, kik gyanítván előre, hogy Csokonaynak nem fog megadattni az ott szokásban levő legtisztességesebb halotti pompa, hogy neki az egész ifjúságot tisztesség tenni kirendeljkék, seregként jöttek hozzám az eránt, hogy az ő tisztességtevő megjelenéseket tsináljam ki, ami félig-meddig meg is lett.

Arra a száraz fára, melynek fatális rendeltetése az, hogy azon szép Magyar Lélek takarója, a Csokonay teste hol fekvését a Hatvan Utzai temető homokjában mutass, ez a felülrás, melyet akkor zavarodott elmével készítettem, vagyon felmetvze:

Hic jacent
Ovidius, Vergilius, Horatius
in MICHAËLE VITEZ CSOKONAY
cum viveret uniti, cum mortuus sepulti

Cuius
 si Studia quaeras,
 erat Ornamentum Studiorum
 Decus Rei Patriae Literariae
 Gloria Parnassi Hungarici
 Exemplum ingenii ultra aetatem capacis
 si Mores
 Blandus sine Adulatione
 Aequus sine Duritie
 Delectans sine Vanitate
 Exspiravit Anno Aetatis XXXII-o
 quem
 Si ex Operibus, Produentiaque aestimes
 Saeculum vivisse dicas
 laetus et vividus
 Vivens poetae, mortuus Christiano more
 Datus Li'teris Hungaricis brevi solatio
 Ereptus perpetuo damno
 Dignus immortalitate
 At eum exstitisse umquam Hungari laetentur
 Occubuisse doleant."

Magyarul: Itt nyugszanak Csokonay Vitéz Mihályban Ovidius, Vergilius, Horatius. Míg élt, benne egyesültek, meghalván véle temetettek. Alkotásait tekintve a tudományok díszé, a hazai irodalom ügyének ékessége, a magyar Parnasszus dicsősége, a saját korán túl mutató fogékony eleme példája ő. Ha erkölcsait nézzük: nyájas, de nem hízlel, igazságos, de nem durva, gyönyörököt, de nem felszínesen. Harminckettedik évében lehette ki lelkét, ám, ha művei szerint ítéljük meg őt, egy évszázadot élt termékenyen és virulón. Költőként élt, keresztény erkölcsben halt ő a halhatatlanságra méltó. Adatott a magyar irodalom rövid ideig tartó vizsgálására, elragadtató örökös kárára. Örvendjünk magyarok, hogy valaha is élt, fáljaljuk, hogy meghalt.

Harmincegy esztendőn át egy egyszerű fején három betű, CS V M jelezte, kit takar a Hatvan utcai temetőnek az a sírdombja, s hogy ki és mi volt, aki ott nyugszik, hirdette az idézett felülírás, míg el nem enyészett.

Az Árkádia-per

Csokonai 1805. január 28-án meghalt. Néhány nap múltán Kazinczy megírja nekrológiát a Magyar Kúriába. A költőt jellemző megvallja, nagy kedvességet nyert versei által, szíve szelíd, jámbor volta által: „mert az ő affectál és nem affectált misanthrópiájából úgy sugárzott ki mindig az emberi szeretet, mint affectált cynismusából az esztetikai lélek”. Bejelenti azt is, hogy Csokonai költői munkáit közre fogja bocsátani, anyagi hasznát anyjának engedve át. Ezt a szándékát február 10-i levelében Szentgyörgyi Józseffel is tudatja.

A nekrológ nagy visszatetszést keltett Csokonai debreceni barátai (Szentgyörgyi József orvos, Kis Imre kémikus, Fazekas Mihály költő és Nagy Gábor ügyvéd) körében. Egyrészt azért, mert a költő halála után pár nappal mizantropiát és cinizmust emlegetni tapintatlanság, amely nem fér össze sem a költő barátainak kegyeletével, sem a fiát vesztett édesanya fájdalmával; másrészt azért, mert Debrecenben nem tud senki az elhaltak sem mizantropiájáról, sem cinizmusáról. (A mizantropia em-

lítése nem volt egészen alaptalan. Búcsúbeszédében, melyet perében az utolsó szó jogán mondott Csokonai, ez a mondat is elhangzott: „Timonná kell lennem. Uram! misanthropus Timonná, hogy ily emberiséggel ellenkező módon bánnak velem.” Más dolog, hogy sok sérelme és megaláztatása ellenére sem lett embergyűlölő.)

A temetés után a barátok összeszedték a költő hátrahagyott iratait, kiválogatták a kiadandókat, hogy a már megjelentekkel együtt közrebe-
 csásák. Kis Imre az ódákat és a Lilla-dalokat el is vitte Nagyváradra, hogy ott sajtó alá adja. Igyekeztek, nehogy Kazinczy megelőzze őket.

Kazinczy február 18-i, Nagy Gáborhoz írt levelében megjegyzi: „Kis Imre úr szép cselekedetet tesz barátja barátja éránt, hogy Lillát nyomtatja: de még szebben tenné, ha Lilla hibáit előbb megcsinosítaná. Sem a rend nem jó, sem az orthographia. A praefatio pedig irtoztató. Had-nagy Fazekas úr poetice igazíthatna rajta holmit.”

Kazinczy több levelében is megismétli Csokonai poétai munkáiról alkotott elmarasztaló véleményét. 1805. március 1-én írja Kozma Gergelynek: „Csokonai írásaiban sok van olyan, amiről Horátnak szavaival ezt mondhatjuk: erat, quod tollere velles 'van benne kivetnivaló' ... írásainak csínra van szüksége... ki igaz ízlettel bír, látni fogja, hogy abban sok mázolás van.”

A Dombay Márton fogalmazta epítáfiumról is szinte megvetéssel beszélt: vastagságnak, nyavalyás magasztalásnak nevezi (március 31.). Már február 10-i levelében arra inti Szentgyörgyit, nehogy Dombay kezébe kerüljön a hagyaték, mert ő „megviduolozná”.

Erthető, hogy ilyen vélemények olvastán Csokonai barátai gyanakvással és bizalmatlansággal fogadják Kazinczy szándékát. Ő ugyan azzal mentegeli a mizantropiát és cinizmust, hogy francia értelemben használta őket, a debreceniek pedig Timonhoz illő embergyűlöletet és kutyahoz illő mordacitást emlegetnek.

Miközben Kazinczy és a halott költő barátai így vitáznak, Erdélyből is válasz érkezik a nekrológra. Cserey Farkas, időse báró Wesselényi Miklós sógora április 8-án kelt levelében helyesli Csokonai műveinek kiadását, de — amint írja — a megholt költő emlékeztetést más eszközökkel is állandósítani kell, mégpedig úgy, hogy lakása helyén állítsanak neki monumentumot 'emlékművet'.

Kazinczy nagy tetszéssel fogadta az eszmét. Őt Sallustius felfogása vezette, hogy ti. a nagy emberek képe az erény szeretetére neveli a szíveket.

Minekutána hosszasan leveleztek a felállítandó emlékmű formájáról, materiájáról és díszítéséről, Kazinczy a tervet Kulcsár István lapjában, a Hazai Tudósításokban 1806. július 30-án nyilvánosságra hozta. „A kö — úgy végeztük egymás között — nem medencés piederstálok formájára lézsen állítva, hanem a régiek szép egyszerűségében. A márványba metszett írást e kevés, de sokat jelentő szók tesztek:

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLYNAK

HAMVAI

született 1773 Novemb 17-d

meghalt 1805 Január 18-d

ÁRKÁDIÁBAN ELTEM EN IS!”

Kis Imre a saját maga és debreceni barátai észrevételeit megvalósításában közli Kazinczyval: „Csokonainak emlékeztető követ szerkesztésén volna inkább emelni, mint sírkövet, mert temetésének helye nem alkalmas ez

Csokonai síremléke a Hatvan utcai temetőben

utolsó... senki sem fogja egyébként gondolni Priapus oszlopánál, ezenkívül insultabit armentum 'rongálja a barom' úgy, hogy kevés idő múlva nem fogunk ott egyebet látni egy idomtalan kónél... vajon nem lett volna-e igazabb ezen magyar író eránt valamely bibliotheca ez országban.

De hacsak sírkő lesz, tartósnak, magosnak, méltóságosnak kell annak lenni, hogy első tekintetével és messzéről kimutassa származásának okát..."

A felírás ellen is több kifogása van. Logikai újrást lát abban, hogy

az első három sorban harmadik személyben beszél az, aki az oszlopot emelte, a negyedikben pedig a halott szól első személyben, „mintha valami retorikai figura bővülése által feltámasztódnék. Jó lett volna a szó-lásban levő egyformaságot megtartani.” A Mihály mellé sem szükséges a -nak, „mert ezzel a magyar nem kéntelen. Van olyan ember, aki a hamvai helyett szeretne más szót, minthogy ez a régi megégetéshez illet volna”.

„Van olyan értelem is, mely avval tartja, hogy rúgás van ebben a szóban ARKÁDIA nemes Debrecen városára... ha Barthelemy szaván indulok el, az elején mindjárt kedvetlen a hasonlatosság, ahol ezt mondatja Anacharsisszal Arkádiáról: Les paturages-y-sont excellent, sur tout pour les anes”, magyarul: Legelői kitűnőek, különösen a szamark számára.” (Az említett könyv Barthelemy: Le Voyage du jeune Anachasis en Grece 1778. I—VII. Az ifjú Anachasis utazása Görögországban). A kollégium könyvtárában megvolt a könyv, ma is megvan. Debrecenben ismerték. Hogy Kazinczy ismerte-e, nem tudjuk.)

Miért sértő e szavak értelme Debrecenre vonatkoztatva? Azért, mert a debreceniek ismerték Csokonai Amaryllis című idilljét, amelynek 9 jegyzetében ezt írja: „Debrecen vidékét s a lapályos marhatartó Alföldet itt is Arkádiának nevezem, mint másutt is ódámban, p. o. Gr. Széchenyi Ferenc Oexellenciájához, kit mint fő pártfogómat, lakó helyéről Czenki Nagynak nevezek:

Hol jártok, óh félistenek, óh nemes
Árnyékok itten? Ki s mi hozott ugyan
E Hortobágy pusztái mellé
E magyar Arkádiába, kérlek?”

Úgy tűnik, ha saját fiuk nevezi marhatartó Arkádiának városukat, belső ügyüknek tekintik a debrecenit, és elviselik, de ha más teszi ugyanezt, rúgásnak, illetéktelen beavatkozásnak tekintik.

Kazinczy visszautasítja Kis Imre kifogásait (1806. szept. 8.) Ő nem akart rúgást adni Arkádiára való célzással, minthogy azonban Csokonai kedvetlen poéta volt a maga hazájában, a márvány utolsó sora arra való célzásnak tetszhetik. Arkádiának valóban gazdag legelői vannak, éppen ezért Arkádia a költészet, a műsák hazája is. Ezért nevezi Vergilius két kedves dalnokát Arcadesnek, 'arkádiaiaknak'. Ilyen értelemben veszi a szót Schiller is: Auch ich war in Arkadia geboren. 'En is Arkádiában születtem'. Nicolas Poussin francia festő egy kedves tájkép közepébe szarkofágot festett ezzel a felírással: Et in Arcadia ego 'En is Arkádiában életem'. Párizsban a tiszteletére emelt szentélyen u.ez a felírás. Az olasz olasz poétái társaságok is Arkádiának nevezik magukat. Arkádiában életem én is nem jelent mást: 'Egyike voltam hazám kedvelt énekeseinek, boldog életet éltem a mesterség szép régiójában.' Ebből a feliratról tudják majd évszázadok múlva is, hogy e sírkő alatt a műsák felkentje fekszik, nem valami isonymus 'azonos nevű' Csokonai Vitéz Mihály.”

(Pár éve jelent meg a Naplóban Besse Miklós nyugdíjas színművész Arkádiában életem én is című cikke, amelyben debreceni színészi éveire emlékezett.)

Kazinczy válasza nem nyugtatta meg Csokonai debreceni barátait. Tovább folytatták a polémiát, most már nem annyira a felirat ellen, hanem a lenéző, sértő nyilatkozatok miatt, amelyekkel Kazinczy Debrecenre illetve. A debrecenizmust úgy emlegeti, mint a maradiság és a tudatlanság melegágyát, amely a maga vastag atmoszférájával még az olyan embereket is, mint Szentgyörgyi és Kis Imre, be tudja ködösíteni (1806.

szept. 8.). Irtóztató vádaskodásnak mondja, hogy ő Árkádiával Debrecen- nek sciarusi 'orgyilkos' döfést adott.

Szeptember 23-i levelével Fazekas Mihály is beavatkozott a vitába, nem annyira a vitás kérdések tisztázásáért, mint inkább a sértett Debrecen önértetének és becsületének védelmében.

Ugy lép fel Kazinczy ellen, mint a gazda fia egy más utcából való hasonló korú gyerkcök ellen, ki a ház tetéjére göröngyökkel hajigálván a nád tereműjével bészemeteli az udvart. A példának vett gyermekeket így szólítja meg: „Hé, F... — a hajigálás, kivált más háza tetéjére egy iskolába járó gyerekekhez nem illik, te felőled különösen fel nem tettem volna, akiről szüleid szinte úgy, mint engem, jó erkölcsbe neveltek; de talán nem is pajkosságból, hanem gyűlölségből és utálságból hajigálsz felénk. Magyarázd ki magadat és hagyj fel a mi bántásunkkal, vagy a jó emberek tiszteletére... szót soha ne tarts!”

Majd kérdőre vonja Kazinczyt: „Mit tesznek azok az én hazám ellen való felkiáltások, melyeket még minden levélben olvastam, anélkül, hogy magyarázatokot vehettem volna.”

Magyarázatot kér arra is, hogy a Debrecen név alatt csak a nép sepreit szaporító személyeket érti, vagy mindenkit, akik Debrecenben laknak, ostobának vagy felette gonosz személynek tart.

Fazekas levelének maró hangja nagyon sértette Kazinczyt, miként az október 9-én kelt válaszából kitűnik. Elmondja, Debrecen fiai közül igen sokakat szeret, becsül, s barátságukat úgy tekinti, mint élete szerencsés-jét. Ilyenek vannak professorai, prédikátorai, tudósai között, majd így folytatja: „Debrecenben egy bizonyos fastus 'dölyfös' türehetlenség és magával éltetés lelke lebeg... Ők a magok szemekkel látnak, a magok fülekkel hallanak, s valami avval nem egyez, az mind rossz. Ők ugyan nem mutatnak semmit, amin izlés volna, de azért ők ítélik meg, más munkájában izlés van-e.”

Ha a militáris tactica s a botanica dolgában én az urat, a chemiában Kis Imre barátomat azzal a leckéztető tónussal fognam elő, mellyel a Csonkai halálát jelentő tudósításomért kapott elő engemet, mint csizmadiat a kaptához, méltán igazítanának vissza.”

Kazinczyt a házfedel hajigálásáról az a véleménye, azok Debrecen klímájából jönnek, s nem látja méltónak, hogy nehezen vegye.

Kazinczy novemberben Kulcsár Istvánnak is választ küld Fazekas levelére, s ez a következő év januárjában jelent meg. Ebben a „megragalmazott” város védőjét szavainak elferdítésével vádolja, s Csonkaira hivalkozva „pipa-céh”-nek nevezi Debrecen írástudóit.

Kazinczy érdekelte vitájának erdélyi visszhangja is. 1807. február 2-án afelől tudakozódik Csereynél, hogy az a szabadság, amellyel ebben a csatában élt, „mely szenciációt csinált a magyar literatúra erdélyi barátaiban s mindazokban, akik tudják, hogy Debrecen mely arroganciával szokott itélteni mindenről, még arról is, amihez teljességgel nem tud. Azoknak az uraknak ideje volt osztani mutatni. Egyedül attól őrizkedtem, többek között ezt írja: „Fazekas Mihályt a souffleur-je „felbújtója” volti Causticusnak 'csipősnék' lenni szabad, sőt néha kell.”

Ugyanezen a napon Kis Jánosnak is beszámol a vita fejleményeiről, s többek között ezt írja: „Fazekas Mihályt a souffleur-je volt Debrecenben. Szeretném látni, mit mond maga, mind a souffleur, midőn a Pipa-céhek publicummá téve látja.”

Nemcsak a pipa-céh, Debrecen közönsége is kap egy causticus megjegyzést: „Oktalanság volna cifra és sokba kerülő monumentumot csinálni, mert nincs bizonyosabb, mint az, hogy a márvány vagy homokkő

nemsokára kaposztáshordóban fog lenni, vagy a mély sár elkerülése végett pallócskákat fordítanak (1807. ápr. 6.).

Kazinczy február 9-én a vitában győztes öntudatával írja Fazekas Istvánnak (Mihály testvérének): „Egyéberánt a csata, mint literátus más csaták, nem volt haszontalan, s gondolom, hogy a mindentudó Debrecen ezután nem fogja oly igen bátor képpel lövöldözni villámaikat.”

Mintegy a per mérlegét megvonna írja 1807. július 9-én Kis Imrének: „A jónak heves fejű védelmezőkre is van szüksége, csak arra kell vigyázni, hogy a modus tartassék meg... legalkalmasabbnak láttam ezt a pert arra, hogy Debreczen azon Unartjáról, mellyel ötlet... mindazok, akik azt a mindentudó városokai jellegű nagy városot ismerik, vadjolják, leiszoktatgassák.”

Beküldékeny hangon fejezi be levelét: „Küzdöttünk a publicum előtt, s a publicum vagy tanult azokból, amit egymásnak mondtunk, vagy mulattat rajtuk magát, vagy annak hitelében erősödött meg, hogy civakodni rút dolog, s az sincs minden haszon nélkül. Ha én léptem túl a színőron, ha én vitattam nem igaz állítást, lakolni fogok az egész maradék előtt.”

A vita hevében egyre kevesebb szó esik a monumentumról. Már a közönséget sem annyira a sírkő felállítására érdeklí, mint inkább a pró és kontra véleményem. Maga Kazinczy írja Csereynek 1807. január 24-én, hogy Fazekas és Kis megnyilatkozásai által a közönség arra a gondolatra jutath: „a dolog eldőlt, s így e célra conferálni 'gyűjteni' haszontalan”, s Horváth Ádám is ilyen hangon beszél Csonkai sírköveiről IV. újságlevelében: „Félek — írja — hogy a költség a te erszényeden sokat ránt, mert kevés gyűlt be mindaddig.” Ötvenegy forintot számol be mindösszesen.

Kazinczy összehasonlítja magát mint kezdő gazdát és az osztoztalan hét testvér egyikét a gazdag Csereyvel, s az emlékmű érdekében további buzdóságra biztatja.

Cserey április 27-én levelet ír Pozsonyba a diétán ott levő Vay Józsefnek „a Csonkai sírköveinek felállítására kívántató költség szerzésére”. Vay válasza: „A Csonkai emlékeztető örökítő gondolat szép. De most, midőn még felett való segedelemre volna szükség (a király újabb adókat követelt), itt a diétán más gondolat nehezen kap helyet. En azonban, ha alkalmosságát látom, előhozni el nem mulasztom.”

Az emlékmű felállítását egyéb körülmények is hátráltatták. Az a kőfaragó, akivel Kazinczy tárgyalt, azzal mentegette késedelmét, hogy nem talál munkást a kő fejtésére, majd azzal, hogy a szobán forgó kő a szabad levegőn repedezik, nem alkalmas emlékműnek. Az újabb halasztás idején a kőfaragó meghalt, s nem találtak olyan mestert, „ki képes volna egy szép gondolat kifejezésére”.

Kazinczy május 2-án még azt javasolta, szerezzék meg a követ a tőle egy óra járásnyira levő bányából, hiszen Beck Pál is onnan vitet faragott követ Téglásra, Kállay Miklós pedig Kállóba. Javaslata csak ötlet maradt.

Közben Kazinczyt a költsézeiről vallott nézete mindinkább távolodnak a Csonkaiétól, s ebben kell keresnünk annak okát, hogy a szép terv pár év alatt teljesen elaludt (Váczy: Kazinczy levelezése IV. k. 7. o.).

Pedig az 1808. év első felében már szinte együtt volt az emlékműhöz szükséges költség. Egypár író 83 forintot adott össze, Vay Miklós tábornok pedig 200 forintot azzal, hogy nevének kihirdetése maradjon el. Ehhez

a summához már nem sok kellett volna. „...mindentre, ami szent, kérek — írja Cserey április 21-én Kazinczynek — sietted elkészíttetését a sírkönek. Ami a 283 frt-on fejül kívántatik, azt én örömmel kipótolom a magaméból. Lőrincz napi vásárkor, hogyha te is Debreczenben lehetnél, elmennék, és képzelheted, mily innep volna az a nap reám nézve, melyen találkozhatnék veled, és a Csokonai sírköve előtt ölelhetnélek.”

Kazinczy azonban már nem tartotta sürgősnek, sem fontosnak a sírkő felállítását. Nem Csokonait, hanem Kis Jánost, Dayka Gábort és Virág Benedeket tartja első magyar költőknek. „Csokonai nem arra való — írja Kis Jánosnak —, hogy az ő nevét ott említsék, ahol te és társaid említtetnek.”

Kedvelt költőjének, Dayka Gábornak versei ekkor mentek át a cenzúrán, s fontosabbnak tartotta előbb ezt tenni közzé, hogy finom ízlésével ez hasson a nemzetre. Készítette sajtó alá Kis János verseit is.

Az Arkádia-perben ugyan Kazinczy győzött. Csak egy időre sikerült elfogadtatnia nézeteit részint az irodalom művelőivel, részint a „publikummal, ám Csokonainak „nem koporsóba való lelke feltörte sírjának boltozatait”.

Hol van már Dayka Gábor, és hol van Kis János? Őket elfelejtették. Csokonairól pedig egyre igazabban és méltóbban mondhatjuk el: „századjai az elmúlásnak átaladják ötet egymásnak, és megörzik hűséggel”.

Csokonai emlékének élesztgetése

Az Arkádia-per következményeként nemcsak az emlékmű állításának gondolata, egy időre magának Csokonainak emlékezete is elenyészett.

Tizenkét esztendő telt el, amikor ketten is szóltak róla. 1817-ben jelent meg a hű barátának, Dobby Mártonnak a tollából a Csokonai V. Mihály élete s némely még ki nem adott munkái című könyvecske. Anekdotákkal fűszerezve mondja el, milyennek ismerte meg Csokonait mint tanítót, költőt és barátot. Szól peréről, és közli nagy hatású búcsúbeszédét. Költészetének csak néhány darabját mutatja be, hogy velük és általuk „hozzávetessünk, mily nagy volt az originál”. Írásának megjelenését így indokolja: Csokonai „lelkének meleg lehellete kerítgeti meg ma is az általa megérzékenyült Hunnia fiainak és leányainak ajkait és mejjeit, másfelől az ő formálódása, az ő környülállása, az ő történeti, s az ő élete igen kevesektől esmértetnek, egy század múlva pedig talán senkitől se. Ennek az esméretnek terjesztésére és fennmaradására való ez a darab könyvecske.”

Hatvany Lajosnak — Ferenczy Zoltán Csokonai-életrajzát olvasván — feltűnt néhány idézet Dobby Márton egykorú feljegyzéseiből. Ezt írja rólok: „Ferenczy prózájának ...szürkeségéből tiszta fényvel fénylenek ki a régi sorok. Minden szót valóságos aureola vesz körül.”

Az idézetekből kapott ízelítő kíváncsivá tette Hatvany Lajost Dobby Mártonra. Kardos Albert szívességéből a könyveskét elolvashatván ezt a megjegyzést teszi: Dobby vezéres hibát követett el, amikor Csokonai művein elmélkedve külföldi esztétikusok véleményét észrezi míg léte. Amikor azonban zseniális barátjának sorsával, jellemével, neuraszténiájával — mint ő mondja —, érzékenységgel foglalkozik, frissen az élet nyomán jár, mondata is megelevenül, föléled, s az akkori magyar nyelv kincseit bőségesen ontja.

S Dobbyt a Nyugat új-régi munkatársaként bemutatva 1911-i évfolyamában, mintegy nyolcplapnyi terjedelemben idézi művének mind máig élő töredékeit.

1817-ben jelent meg Kölcsey bírálata is Csokonairól. Szigorú ítéletet mond ifjúkori bálványáról. Mint a Kazinczy-féle irányzat híve, nem tudott lelkesedni Dorottya népiességéért s egy s más porriasságáért. A paraszti provinciális népiesség költőjét látta Csokonaiában, s nála Daykát is többre tartotta.

Gulyás Pál 1940-ben szép tanulmányban méltatja Dobby Csokonai-életrajzát (A legelső Csokonai-életrajz). Ebben olvashatjuk: „A Kölcsey-kritika minden iskoláskönyvbe bekerült, Dobby Mártont pedig csak a szakértők, de azok közt is inkább csak a Csokonai-ínyencek ismerik.” Megkérdezi: „Vajon az idő kit igazolt? A két országos hírű vezető literátort vagy a laikus tabuláris ügyvédet?”

A kollégium ifjúsága ezekben az években is és mindig szeretettel ápolta és fenntartotta Csokonai emlékezetét. Valósággal eszményképének tekintette. 1819-ben „magától felindulva valamely emléket akart állítani a költőnek”. Péczely József professzor a feladatot az ifjúság helyzetén felül valónak ítélte, s megvalósítását megakadályozta.

Az első Csokonai-szobrot Ferenczy István szobrászművész készítette karrarai márványból római tartózkodása idején a költő rézbe metszett képe alapján. Az életnagyságú mellszobrot a művész 1823-ban a kollégiumnak ajándékozta.

A deákság óriási lelkesedéssel fogadta az ajándékot, s latin és magyar nyelven írt versekkel köszöntötte a művészt és mecénását, József nádort. Közülük idézzük Vecsey József alkajoszi strófkákban írott költeményének utolsó szakaszát:

Míg csak Vitéznek verseit a magyar
Olvassa, és míg a tudomány s nemes
Művek becsültnek hazánkban,
Emlegetik nevedet Ferenczy.

A szobor mind a mai napig a kollégium féltett kincse, a kollégium múzeumában nagy gondnal, üveg alatt őrzik.

A megvalósult síremlék

Dobby Márton emlékeztet arra az oszlopra, amelyről csak vitakoztak, de fel nem állítottak, így kiált fel: „Magyarok! Még hátra van a Novum.” Felhívás volt ez a költő emlékének oszloppal való megörökítésére. Erre azonban még tizenkilenc esztendőt kellett várni.

Vecsey József, a város főrmendere „népszószólója” 1835 augusztusában a Hatvan utcai temetőnek abban a zugában sétált, amelyben Csokonai meggyőztört teste perladozott. Megdöbbenve látta, hogy sírját gaz, dudva nőtte be.

Jelentette a látottakat a város magisztrátusának, s annak több tagja Böszörményi Pál volt főbíróval együtt augusztus 26-án megtekintette az omladozó sírt. A költő fejfája, mely édesanyjának és testvéröccsének a fejfájta között állt, tövének elkorhadása miatt megdőlt. A reája szegezett deszkát, amelyre a Dombj Márton készítette epitáfium volt írva, nem találták, a fejfán azonban jól láthatók voltak a CS V M betűk. Bizonyos volt tehát, hogy az alatt a sírdomb alatt Csokonai Vitéz Mihály hamvai nyugosznak.

Barátai és tisztelői ott nyomban elhatározták, hogy emléket állítsanak a sírra. Megbíztaát Beregszászi Nagy Pál kollégiumi rajztanárt a síremlék tervének elkészítésével. Monumentum aere perennius-t 'ércnél marandóbb emléket' akartak, nem kőből, hanem vasból, mely az idő viszon-tagságainak jobban ellenáll.

Vecsey József, a költő barátja vállalta, hogy az emlékmű költségeinek összegyűjtéséről szorgalommal és becsülettel gondoskodik. Ennek kezdetül az alábbi felhívólevelet tette közzé:

„Még csak három évtized enyészde, — hogy édes anyavárosunk hantjai ama széplelkű fiának, — koszorús költő Vitéz Csokonainak enyészetre rendelt részét — fájdalom, rövid pályája elteltével — végnyugalomra befogadták. És mégis, ha Debreczen cisekedésére közkezdességben élő szülőlti védék vala temetsége hollétét a felejtéstől, — talán még azon kevés jelenleg is élők nem tudnák azt kimutatni, akik az ő gyász tisztességételen jelen valának.

Ámbar tehát ez a ritka tulajdonú hazánkfiaának a következendők tudatába való fennmaradását költői díeső talentumának szépérzéküket kellemesen legeltető hagyományai által akármely díszes emlékművel is jobban bátorosították; mindazáltal úgy vélem, önszerzte borostyánját élénkítéssel azzal is, — de talán édes anyavárosunk sem venné rossz néven tőlünk, jelenkorbeli fiaitól —, ha ezen ő korán elhalt szülőltjének, — kebelünkbe a tudományok pályáján időrlő időre serdülő ifjaink serkentésére is —, temetsége helyén, az úgynevezett hatvan utcai köztemetőnkben, — míg annak hollétét is az emésztő idő véghomállyal nem voná, lelkes Ferenczynek követve — valami illő emléket emelnék.

Melyre is minden e fent tisztelt néhainak ritka költői talentumát rokonérszettel becsülő érdemes hazafi társait meghívni bátorodik, s díszes hazafitú tisztének veszi Debreczenben 1835-ik esztendőben a jelenlegi Népszószóló.” (Közlő a Hortobágy 1864. január 3-án.)

Beregszászi Nagy Pál a tervet elkészítette, és a Kaszinóban közszemlére kite, hogy akinek iránta észrevétele lenne, nyilváníthatassa.

Ezalatt Vecsey szervezte és végezte a gyűjtést, s ezt Debreczen városa jelentős összeggel nyitotta meg. Dombj Márton december 6-án kelt leveleiben nagy szeretettel üdvözlő Vecsey felhívását, s a nemes célra 25 forint adományoz.

Németh Lajos udvari ágens mint Debreczen szülőlté Bécsből három aranyt küld.

Péczy József professzor a Honművés hasábjain a főiskolai ifjúságot szólítja adakozásra: „Városunk némely lelkes fiai halhatatlan költőknek — kit Debreczen fiának, iskolánk nevendékének nevez — a korán elhunyt Csokonainak elpusztult sírja romjain, mielőtt ezeket is ismeretlené tenné az idő és feledékenység, egy hozzá méltó emléket emelni szándékozván, s teendő ajánlatokra városunk érdemeit becsülni tudó polgárai már fel is lévén szólítatva: sietek a dicséretes szándékról tudósítani a nemes ifjúságot, s mindent, kinek tehetsége engedi... A begyűjtendő pénz, melyet Senior úr szíves lesz elfogadni, nálam fog letéve maradni, míg a szándék sikerüléséről tudomást veendünk, s hogyha nem si-

kerülne, azon nem várt esetben kinek-kinek visszaadni. Debreczen nov. 2. 1835. Utóbb magam részéről e nemes célra ajánlok 25 frt-ot. Péczy József m.k.”

Sárvári Pál, a kollégium rektorprofesszora nem jó szemmel nézte az akciót, s Péczy távollétében nemcsak hogy megtiltotta a további gyűjtést, de a begyűjt adományokat is visszaadta. Péczy azonban visszatérve újra mozgásba hozta az ügyet: „...szándékkal fel nem hagytam, hanem ezentúl magam fogom előbbeni felszólításomhoz ragaszkodván az ajánlatokat és a pénzt mindazoktól elfogadni, kik a nemes ifjúság közül e nemes, minden szépre és jóra érzékeny keblektől rég óhajtott vállalatot résztvevőkkel elősegíteni szívesek lesznek. nov. 10. 1835.”

A diákok magukénak érezték Péczy felhívását, s lelkesen támogaták adományaikkal. Lugossy József, akkor a poéták publicus praeceptor a „köztanítója” öt forintot adományozott, s maga is felhívta a diákokat „a költészet mestere hamvainak sírjára hintendő egy marék porral legalább megtisztelésére”. Bizonyára az is lelkesítette a diákokat, hogy most éppen az a Péczy buzdítja őket, hogy Csokonai síremlékére adakozzanak, aki 1819-ben a diákoknak ez irányú spontán akcióját megakadályozta. Rektor intézkedésére viszont ellenkezéssel s felküldéssel fogadták.

A rektor eljárást feltehetőleg az a gondolat motiválta, hogy a kicsapott diák szemle kárt tehet az ifjúság lelkiéletében, és az iskolai törvények áthágására ösztönzi őket. Am Sárvári Pál formai okokkal magyarázta döntését: Péczy sem a professzori testület, sem a rektor hatáskörébe tartozó dolgokban nem járhat el a testület, illetve a rektor felkérésére vagy beleegyezése nélkül. Ilyen dolgokra felszólítani az ifjúságot a professzoruság, illetve a rektorprofesszor joga. Sárvári Pál ugyanakkor elégtételt is szolgáltat Csokonai emlékének, kijelentvén: Fájjalna, ha valaki ezen hivatalból folyó jelentését rosszra magyarázná, nevezetesen pedig arra, mintha a jeles írónak, kivált Csokonainak érdemelt megtiszteléstét ő nem óhajtaná. Nyilatkozatának nyomatkéül a professzori kar élen a rektorral tekintélyes summával járult hozzá az emlékmű állításához.

Ez időben volt a kollégium alumna Arany János, s nagy hatással volt rá a rektor és a diákok közt folyó csendes küzdelem. Nemcsak adományaival vett részt „a költészet mestere hamvainak sírjára hintendő marék poroknak” összegyűjtésében, hanem egy márvány sótartóból kifaragta Csokonai mellszobrát is.

Vecsey József lelkiismeretes pontossággal szedte lajstromba az adakozókat, külön a férfiakat, külön a honleányokat. 385 férfi: civis, ügyvéd, kereskedő, jegyző, bátorsági csendbiztos, sőtiszt, szenátor, prédikátor, szuperintendens (Budai Ezsaiás) és helyettese (Szoboszlai Pap István), pénztári segéd, gyógyszerész, földmérő, táblabíró, asszessor, iktató, írnok, udvari ágens, közbirtokos, városgazda, népszószóló, levéltárnok, katonatiszt, színész (Fáncsi Lajos), orvos, salétromfelügyelő, könyvnyomlató, professzor (Erdélyi József, Ercey Dániel, Kerekes Ferenc, Péczy József, Sárvári Pál), szenior, esküdt, tógátus, tanító, kántor, tanuló és egy hamburgi polgár, továbbá asszonyok, kisasszonyok együtt mind 2321 forintot és 23 koronát konferáltak.

A névsor tanúsága szerint a polgárok legtöbbje csak krajcárokat adott, a tógátusok, praeceptorok már forintot vagy forintokat, az értelmiségiek 10—25 forintokat. Kiemelkedik Pályfy József táblai asszessor 45 forintos, Kis-Rhédey Ferenc alezredes 62 forintos és Kis-Rhédey Borbála és Nina 100 forintos adománya.

Miután e terv több hónapon át közzeszlén volt, s ellene észrevétel nem tétetett, viszont tetszésüket iránta többen is nyilvánították, s a gyűlés is befejeződött, a tervet kivitelezésre az ungvári uradalomban levő turjaremetet vagyár felügyelőjének megküldötték azzal, hogy a költségek az összegyűlt pénzüsszeget nem haladhatják meg. Minthogy a gyár az öntést az összeg kereteiben vállalta, megtétetett a rendelés.

A városi tanács az emlékműhöz szükséges meszet és téglát ingyen adta. A nyolc darab márványkövet, melyen az emlék áll, Vay Miklós és testvére, Lajos, valamint Szabó János salétromfelügyelő ajándékozta.

A vagyárnak az öntvényekért — súlyuk összesen 75 métermáza — 2134 forint 55 krajcárt fizettek. A felállítás és más aprólékos munkák költséget 143 forint 50 krajcárra rúgtak. Ez összesen 2278 forint és 5 krajcár. A fennmaradó 43 forint 18 krajcárból az emlékmű tervét sokszorosították, s az adakozóknak és a hírlapoknak megküldötték.

A díszes emlékművet a Hatvan utcai temetőben Csokonai sírhelyén 1836 júliusában felállították, és minden nagyobb ünnepélyesség nélkül felavatták.

Nyugati oldalán:

CSOKONAI
VITEZ MIHÁLY
született 1773.
DEBRECENben
meg-holt 1805.
HAZAFIAI emelték 1836.

Keleti oldalán:

a' Müzsáknak szózatja
A Sirt is megrázkódtatja
's életet fuval belé

Telirat olvasható.

Déli oldalán egy lant felett felhőből leszálló mirtuszágas, babérkoszorús angyal domborművé képe, északi oldalán a költő műveit jelképező könyvek, felettük lebegő angyal domborművé képe díszíti a sírmeleket.

A talapzat nyugati oldalán vasba öntött táblán: *Beregszászi Pál tervei szerint öntetett Ungváron 1836.*

Az emlékművet 1842-ben Petőfi is megkereste, hogy kifejezze tiszteletét poétaelődjé iránt.

Harmincegy esztendővel halála után először méltóképpen állított emléket Debrecen halhatatlan költőfiának.

Az Emlékkert és Csokonai szobra

Csanak József, Kis Sándor, Farkas Ferenc és Kacsokovics István debreceni polgárok 1861-ben Emlékkert Társulatát egyesítették azokat a helybeli lakosokat, akik azon fáradoztak, hogy a Nagytemplom és a kollégium közt levő teret „elhagyott, sőt botrányos állapotából” díszes kertté, emlékkertté alakítsák. Oda szánták Csokonai majdan felállítandó szob-

rát s más, „dicsőült” hazafiak tiszteletére emelt emlékművet (Hortobágy, 1861. nov. 1.).

A társulatnak tagdíjakból és adományokból már ez év végén 1500 forint vagyona van természetben és készpénzben. S hogy városszépítő céljait minél hamarabb megvalósíthassa, elhatározta, alapítóikét sorsjáttal is gyarapítja. Ennek érdekében Csanak József elnök felhívással fordult a honleányokhoz, hogy „a sorsjátékokot valamely munkával érdekesíteni kegyeskedjenek”. Szava meghallgatásra talált. Városunk derek asszonyai és leányai 191 ajándéktárggyal járultak a vállalat sikeréhez. 5300 darab sorsjegyet bocsátottak ki. A húzás 1862. július 6-án hangverseny keretében történt. A helytartótanács nem volt tekintettel a nemes célra, bevasalta az 530 forint játékilletéket.

A sorsjáték bevételeiből, valamint az újabb adományokból, főként azonban az István Gőzmalom Társulat 500 forintos és az Első Takarékpénztár 100 forintos ajándékából az Emlékkert Társulat olyan anyagi erővel bírt, hogy a kert megépítéséhez hozzáfoghatott. Tervét Skalnicszky Antal építész ingyen, „sok genialitással angol modorban” elkészítette. A kivitelezést Vass Pál, a kollégium főkeztésze vállalta.

Már ez év őszén felásatják a kert helyét, kerítésére 1500 forintot utalnak, s azt az István Gőzmalom műhelye el is készíti.

1863 januárjában újabb sorsjáték gyarapítja, Csanak József és Szabó József adománya pedig szilárd alapra helyezi a társulat vagyoni helyzetét. E két férfiú igazgatói megbízása az István Gőzmalom Társulatnál 1862. december 31-én lejárt. Az új igazgató, Szepessy Gusztáv még egy fél esztendőig nem foglalta el tisztségét. Az igazgatói teendőket továbbra is Csanak Józsefet és Szabó Lajost bízzák meg. Ők el is vállalják az azal az egyoldalúan és önként vállalt kötelezettséggel, hogy az igazgatóknak járó 25%-ot az Emlékkert Társulatnak ajánlják fel. Ez az összeg, 14103 forint és 90 krajcár július 1-től a társulat vagyonát gyarapította.

1863-ban, a „nagy szárazság” évében teljesen elkészült a Nagytemplom és a kollégium között az ún. nyugati emlékkert, és elhatározták, hogy a Péterfia elején levő téres helyen, ahol addig a zsigibogó zajos és változatos élete zajlott, megépítik a keleti emlékkertet is.

Miután elkészült a „díszes viránnya” varázsolt emlékkert, Oláh Károly kultúrtaancsnok megírja *Csokonai szobra ügyében* című cikkét (Hortobágy, 1864. január 3.), s ebben indítványozza: „Az első emléket annak állítsuk ki első helyen állt a haza előtti érdemek és dicsőségek tekintetében: azt hiszem, alig van jelesünk, ki Csokonaival e téren mérkőzhetnék”.

Debrecen közönsége, valamint barátai és tisztelői 1836-ban nyughelény emlékművet állítottak, s ebben a tekintetben lerótták hálájukat. Most már annak ideje jött el, hogy szobrot állítsunk Csokonainak. A hely megfelelő, s ez a közóhaj is, politikai tekintetben sem lehet ellene kifogás, s több mint 1500 forint már összegyűlt a szoborra. Állításának időpontjául a költő halálának 60. évfordulóját, 1865. január 28-át ajánlja.

(Érdekes felidézni Dombó Márton harminc évvel korábbi levelét, amelyben a Csokonai sírmelekkért buzgólkodó Vecsey Józsefnek írja: „A legtermészetesebb ott lenne az ő emlékének, ahol porai nyugosznak, de az félreeső hely. Úgy tartanám, legillendőbb hely lenne a kollégium előtt, azon a szép téres piacon, ha kicsinosíthatnák. Itt formátott Csokonai azzá, ami volt, és így testére-lelkére az egész ember ide való. Itt évente 20 000 ember látná, s az ifjúságnak is ösztönül szolgálna.”)

Oláh Károly cikke nyomán kibontakozik a Csokonai szobráért indított mozgalom. Kezdenek folyni az adományok. 1865 márciusában 1621 forint 61 krajcár a szoboralap, s ezt az Emlékkert Társulat 4000 forintra egé-

szíti ki. Csanak József megbízza Komlóssy Imrét és Kis Sándort, a társulat választmányának tagjait, érdeklődjenek a művészeknél, mennyibe kerülne Csokonai és Méliusz szobra.

Ifjú B. Vay Miklós, a kor ismert szobrásza készít egy Csokonai-szobormintát, s annak fényképét a társulat 80 krajcárjával árulja. Vay azonban a mintát nem bocsátotta a társulat teljes rendelkezésére, ezért az Izsó Miklós szobrászművéssel egyezik meg.

Izsó elkészíti a kis mintát. Ezt a társulat elfogadja, és megbízza a művészt a nagy minta elkészítésével is. Evégből Izsó Debrecenbe költözik, műtermét a Cegléd utca (a mai Kossuth u.) 26. számú házban rendezi be, és hozzálat a munkához.

(1867. augusztus 2-án felavatják az Emlékkertben a debreceni csatában, 1849. aug. 2-án elesett honvédek emlékművét. A szobor, amely Marschalkó János szobrászművész alkotása, letört zászlóra hanyatló országlát ábrázol. Ma ott áll a Honvédtemető mauzóleuma előtt.)

Izsó is befejezi a Csokonai-szobor nagy mintáját, s szeptember 25-ön, napjaira megnyitja műtermét, hogy alkotását a közönség is megtekinthesse.

„A mintáról pajtáskodni akaró dicséretes nélkül elmondhatjuk, hogy költőnk költsézei átszellemülést láttató alakja valóban kitűnően van megteremtve” (Alföldi Hírlap, szept. 28.). „E remekmű megtekintését ajánljuk a közönség figyelmébe (Debreceni Lapok, szept. 29.).

A társulat választmánya megbízza a Németországba utazó Komlóssy Dezsőt, tudakozódjék a szobor öntésének lehetőségei felől. Megfelelő öntőműhelyt egyelőre nem találván, a szobor dolga nem jutott előbbre, és emiatt a közönség türelmetlenkedni kezdett. Ennek ad hangot a Debreceni Lapok 1868. febr. 2-án: „Körülbelül fél év telt el, hogy a Csokonai-szobor mintája elkészült. Nem lehetjük, hogy az Emlékkert Társulat elállt volna céljától, hogy ti. a nagy szobormintát érbe öntesse, és a közönségnek át is adja. Vagy pénz nincs?” Majd áldozathozatalra szólítja Debrecen város hatóságát és közönségét. Kéri az illetékeseket, folytassák a munkát.

A tanács 1868. május 6-án kelt végzésével engedélyezi a gyűjtést. Az év végéig 492 forint 62 krajcár az eredmény.

Közben a társulat megegyezik a müncheni királyi öntődével, s az 1869. avaszára vállalja az öntést.

A hiányzó költségek fedezésére újabb gyűjtőakciót indítanak. Gyűjtöttek a Nagyváradon működő színészeink. A kollégium ifjúsága dalestet, a dalegyetel sorsjátékkal egybekötött hangversenyt rendez. (Egy bécsi úriember, M. Gerstle, megtudván a hangverseny célját, 20 forintot ad a szoboralapra.) Debrecen hölgyei színelőadásokkal segítik a nemes célt. Egyéniül is sokan adakoznak, nevüket rendszeresen közlik a lapok. Mintegy 2500 forint gyűlt így össze.

(Az Emlékkert Társulat alapító elnöke leköszön tisztségéről, s 1869. július 2-án Sombory Józsefet választják utódul.)

1870 áprilisára elkészül az öntvény. Mert ellene semmiféle kifogást nem merült fel, a társulat a 4500 forint öntési költséget teljes egészében kiegészíti azzal az intézkedéssel, hogy a szobor Münchenből Debrecenig értékének megfelelően biztosítva küldessék.

A szobrot az öntőde néhány napra Münchenben közszemlére teszi, majd az előírásoknak megfelelően útnak indítja Debrecenbe. Akik Münchenben látták, nagy elismeréssel szólnak róla. Sikerültét a Müncheni Akadémia bizonyítványa is igazolja. „Izsó Miklós és a müncheni öntő remekműve alkalmasint a legkitűnőbb szobor lesz hazánkban” (Debrecen, ápr. 2.).

A társulat elrendeli a szobornak még ez évben való felállítását a kis emlékkertben, a talpzat elkészítésével kapcsolatos teendők intézését Komlóssy Imrére, Tóth Antalra és Simonffy Sámuelre bízza.

Am a talpzat elkészítéséhez is sok pénz kívántatik, ezért a társulat folytatja a gyűjtést abban a reményben, „hogy a közönség — látván majd a megöntött szobrot — érdeklősége és buzgalma kétszeresen növekedni fog a még hiányzó költségek iránt”.

Negyven arany pályadíjat tűznek ki a szobor leleplezési ünnepélyén elszavalandó dicsőltémnyre.

A szobor június utolsó napján érkezik városunkba. Az indóházból azonban addig nem szállítható be, míg a harmincadhivatal (vámhivatal) meg nem vizsgálja, nem tartalmaz-e láda tiltott cikkeket is. Ilyesmire nem volt benne, mégsem hozhatták be a városba, míg érte a vámtól meg nem fizették.

„Csokonai elmondhatta: A műszak szózatja a sirt is megrázkódtatja, de a pénzügyi Vorschritt megrázkódtatása nagyobb dolog” — írja a Debrecen július 2-án. Reméli, „Kerkapolyi Károly pénzügyminiszter is beáll Csokonai tisztelői közé, s a hazai költészet és művészet érdekében mindent elkövetend, hogy a költő szobra a vámdíjtól mentesítessék,” ugyanis a társulat a vám elengedését kérte. Folyamodványára elutasító választ kapott: a vám közös jövedelem lévén, Ausztria és Magyarország kormányának együttes beleegyezésével engedhető el. A 240 forint behozatall vámtól megfizetvén, beszállíthaták a szobrot. A színház előcsarnokában helyezték el, s költségeinek fedezésére szolgáló csekély díj megfizetése ellenében ki-ki megtekinthette.

„Volt alkalmunk látni, s örömmel sietünk jelezni a nagyszerű hatást, mely a szobor szemléleténél előll. A nyolc lábnyi magas szobrot úgy a költő felfogás, mint a fényesen sikerült kivitel jellemzi, s midőn ezen kitűnő alkotás Izsót az elismerés újabb dicsőségével veszi körül, egyszerűsége a müncheni öntődére is jelentékeny fényt vet, mint amely szobrán a költő gondolatot oly kitűnően adta vissza” (Debrecen, július 6.).

Az alap építéséhez a város cserépvetőjéből 30 000 téglát adott ingyen. Meg is kezdhették volna az alapozást. Am a talajnak még ülepednie kellett, ezért a szobor felállítását 1871-re halasztják.

A talpzatot Wasserburger bécsi kőfaragó műhelyében készítik mauthausen gránitból, mintegy 8—900 métermáza súlyban, 5500 osztrák forintért. Befejezését május végére ígérik.

1871-ben a szobor felállítása gyorsan halad a megvalósulás felé, bár a költségekből még mindig jelentékeny summa hiányzik. Április 5-én a társulat újabb adakozásra szólítja a közönséget, s ez nem volt hiábavaló. A főiskolai ifjúság 14 forint 50 krajcárt küld a senior útján, a gimn. II. osztály 12 forint 38 krajcárt adományoz, a sámsóni olvasóegylet majális bevételét, 7 forint 80 krajcárt juttatja a szoboralapra. A húsvéti ünnepekre Sztármér megyébe utazó legatusok Nagykárolyban összejönnek, s a Szarvas vendéglőben hangversenyt rendeznek a szobor költségeinek fedezésére. A társulat főként a hölgyeket kéri, hogy a Csokonai-szobor leleplezési ünnepélyére készítenő pályaköltményre kitűzött 40 aranyhoz szíves adományaikkal járuljanak.

Egyre érkeznek az adományok, gyakran kísérő sorokkal. Ezek közül idézem dr. Kátay Gábor levelét: „A már-már leleplezendő Csokonai-szobor költségeihez ezennel ide csatolva küldök két darab magyar aranyat, sajnálom, hogy szegénységemből több nem telik... Áldom a sorsot, hogy szülővárosom most tiszteli meg halhatatlan fia emlékezetét, midőn — bár végtelen csekélységgel — én is járulhatok ahhoz, mert nemcsak a földi

életben, de még a síromban sem lenne nyugtom, ha a kedvező alkalmat admirált poétám havmvainak és emlékezetének megtisztelésére elmulasztani bírnám."

Simonffy Sámuel két koronázási emlékérmét, az eperjesi kollégium kétszáz éves jubileuma emlékérmét küldi. Császári arany és aranyfrank is akad az ajándékok között.

Végül is összegzően a szobor teljes költsége és a pályanyertes költemény tiszteletdíja is.

A Debrecen 1871. szeptember 18-i száma írja:

„Csokonai szobra már fennáll.

Mai napon a gránitalapra végleg elhelyezett Csokonai ércszobor belüregébe, légmentesen bezárt üregben a következő emlékirat tétetett be:

EMLEKIRAT

Emberi számítás szerint századoknak kell eltelnie akkorra midőn ezen gránittalapzatra épült szobor széjjelhull.

Akorra, vagyha talán előbb is, dúló kezek által szétromboltatnék, becses lehet egy pár kétségtelen hiteltől emlék, mely e jelen nemzedék által ide tétetik, s érdekes történelmi adatul fog szolgálni e netalán megmaradó okmány arra nézve, hogy jelen korban kik, melyszerű, minő című emberek éltek, minő hivatalok, céhek, társulatok léteztek, minő anyagokat használtak egy századokra szóló irathoz, milyen volt a kor királya, milyen pénzeket használtak, főleg pedig kik?, kinek s miért emelték ezt a szobrot.

A helv. hitvallású reformált felekezet kéttornyú temploma és a négyszögre éppen most épülés alatt lévő Collégiuma közt még jelen század elején dísztelen házak voltak, s ezek elhanyagolása után ott maradt tér igen kietlen volt. Egy társulat állott tehát össze azon célból, hogy a kietlen tért díszes kerté alakítsa, s már a munkába vett Csokonai-szobrot, s ha majdan más ilyen szobrok készítenének, azokat is ide állíthassa.

Ezen okból a kert Emlékkertnek, a társulat Emlékkert Társulatnak nevezetett.

Ezen társulat Csokonainak e városban első ilyen szobrát azért emelte, mert az ő költségzete levegőként mindenhova beférkezett, s magas körökben az onnan számozott magyar nyelvet megkedvelte, a köznépké ajkán forgott nyelvet pedig megnevesítette, s ekképpen és ezáltal a költséget minden ágában a magyar irodalmat remekművekkel gazdagította.

Mínthogy a magyar nemzetnek az elnémetesítő befolyás alatt legféltőbb kincse nemzetisége és nyelve volt, sőt az országbeli követelőző sok nemzetiség miatt ezt most is folyvást védeni kell:

Csokonai ezúton szerzett érdemeit, másrésztől lángeszű költői tehetségét ezen város fiai annyival is inkább költői jutalommal kívánták örökíteni, mivel Csokonai városunk szülőtte volt, s élete üldözöttség és hányattatás lévén, szenvedéseit az utókor kiengesztelni kívánta.

Kelt...

Tóth Antal m.k.
az Emlékkert Társulat titkára

Következik:

Teljes névsora az Emlékkert Társulat teljes választmányának, minden egyházi és polgári tisztviselőnek, országos és községi képviselőinknek, tanároknak, testületeknek, társulatoknak, egyleteknek, gyároknak, céheknek, helybeli hírlapoknak, s a szobornál utazásában, öntésében, talpazata készítésében, felállításában működött művészeknek, mestereknek. Kijelöltek azon helyek, melyekbe hasonló emlékiratok tétettek körülükben.

Debrecen lakosainak lélekszáma az 1870-es népszámlálás szerint. Továbbá betéteztet Balogh Imre törvényeszéki jegyző ajándékából a Függetlenségi Nyilatkozat, az Arany trombita stb. Végre az 1848-as aranyokn kezdve azoltai arany-, ezüst- és rézpénzek.

Az üvegek zárását végezte Páyer üveges.

Debrecen, szeptember 18. 1871.

Tóth Antal
az Emlékkert Társulat pénztárosa
és jegyzője"

A Csokonai-szobor felavatása

Augusztus végén megalakul a pályakölteményt elbíráló bizottság Elnöke Könyves Tóth Kálmán, Kossuth volt táborig papja, ki ebben az évben térhetett vissza debreceni parókájára. Tagjai: Imre Sándor, Komlóssy Imre, Oláh Károly és Szegedy Sándor.

A dícsköltemény-pályázatra ötvenhárom pályamű érkezett szinte az ország minden részéből. Pestről tíz, Debrecenből nyolc, továbbá Tordáról, Dunaföldvárról, Szantováról, Kisújszállásról, Marosludásról, Mezőtúrról, Pereszényről, Dömsödről, Nagyváradról, Szatmárról, Kolozsvárról, Szoboszlórról, Lacházáról, Mohácsról, Nyíregyházáról, Kassáról, Sárkeresztúrról, Désről, Sátoraljaújhelyről, Miskolcra, Szedegről, Biharódszegről, Abonyból, Nagykárolyból, Mezőkeresztesről, Pécsről. A pályázat sikere mindennél ékebben bizonyította, hogy Csokonai szobrának felállítását országos érdeklődés kísérte.

A bíráló bizottság munkáját elvégezvén felbontotta a jelígés leveleket. Pályanyertes lett Szász Károly költeménye, 2. helyezett Illyés Bálint kisújszállási ref. lelkes ünnepi verse, 3. Ábrányi Emil ódája. E három költeményt a helyi sajtó teljes terjedelmében közölte.

A szobor ünnepélyes leleplezésének szervezésére és megrendezésére ugyancsak bizottságot állít a társulat. Elnöke Simonffy Imre, tagjai: Komlóssy Imre, Fráter Imre, Telegdy László és Szepessy Gyula.

A szobor leleplezését október 11-re tűzték ki, országos ünnepség keretében. Az ünnepi beszéd elkészítésére Imre Sándort, a főiskola magyar nyelv és irodalom professzorát, a Magyar Tudományos Akadémia tagját kárik meg. A meghívókat idejében elküldik mindazoknak, akiket illet, tudományos intézményeknek, hírlapoknak, tudósoknak, művészeknek, közéleti személyiségeknek stb. A kollégium rektora a szokottnál korábban hívja be a főiskolásokat, hogy az ünnepéyre készülhessenek.

Október 11-e, melyen a lepel Csokonai szobráról lehullott, nemcsak a város, az egész magyar haza ünnepe lett. A tudomány, művészet és irodalom képviselői az egész országból összegyűltek, hogy szemtanúi és részesei legyenek annak az aktusnak, amellyel Debrecen jeles fia emlékét láthatólag megörökíti — írja a Debrecen.

Izsó Miklós Csokonai szobrának „nagy mintája”

A város ünnepi díszbe öltözött. Háromszínű zászlók lengtek nemcsak a főbb, hanem a mellékutcák házain is. Reggel 8 órakor ágyúdörgés hirdette, hogy ezen a napon Debrecen és vele az egész ország ünnepel.

A meghívott vendégek a városháza kistanácstermében gyülekeztek, s fél tízkor ágyúk dültüze jelezte indulásukat a szoborhoz. Debrecen öszszes harangjainak zúgása közben haladt a menet, amelynek élén díszruhás hajdúk lépdeltek, utánuk mint a menet vezetője Simonffy Imre főkapitány. Ott volt a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében Pulsz-

Izsó Miklós Csokonai szobra. Bronz. Debrecen, Kálvin tér.

ky Ferenc, Gyulai Pál és Szigligeti Ede, a Kisfaludy Társaság Toldy Ferencet küldte az ünnepélyre. Velük együtt haladtak Debrecen polgári és egyházi tisztségviselői, a kollégium professzorai, a honorációrok. Ott voltak a lapok: a Bihar, a Nagyvárad, a Biharmegyei Közlöny, a Magyarországi, a Nagyvilág, Az Alföld, a Magyar Bazar, a Gyors Posta, a Szabadság, A Nép Zászlaja, az Ország-Világ, a Reform, a Pester Lloyd, a Hon, az Ellenőr, a Magyar Újság, a Magyar Polgár, a Pesti Napló munkatársai. A menetben haladt Szász Károly a feleségével.

A menet a tömeg harsány éljenzése közben érkezik a szoborhoz. Itt Tóth Antal üdvözölte a vendégeket.

Tíz órakor kezdődött a program szerinti ünnepély. A színház zenekara ünnepi nyitányt játszik, s ennek végzetével a főiskolai kántus Himnuszt énekelte. Ezután Buzás Pál professzor olvasta fel harsány hangon az Imre Sándor készítette ünnepi beszédet, s a közönség annak több helyén hangosan nyilvánította tetszését. Ezután a kántus Csokonai A nap innepe című megzenésített költeményét énekelte:

„Idvez légy, áldás forrása,
Világosság tengere,
Munkás halandók lámpása,
Életünk rúgó ere!”

Ágyúörgés közben a szoborról lehull a lepel.

„S ott állott szemünk előtt nagy költőnk remek szobra, melynek látása az öröm általános felkiáltását csalta a közönség ajkaira. Amint a közönség az ámulattól magához tért, egetverő éljenzés harsant fel, mely alig akart megszűnni.

Valóban nagyszerű az a benyomás, melyet e monumentális emlékműre a nézőre tesz, s általános volt a sajnálkozás, hogy a jeles mintázat, Izsák Miklóst nem szemléltethetjük körünkben az alkalommal. De az elismerés talán majd eljut a művészhez, s egy fénypontot fog képezni tövises pályáján” — írja a Debrecen.

Az éljenzés lecsillapultával Szász Károly lépett az emelvényre, s szavalta el pályanyertes költeményét, amely szinte minden versszakával elragadtatást idézett elő. S amint lelépett a szószékről, az éljenzés alig akart véget érni. Majd a kántus ajkán felcsendült a Szózat. Az ünnepélyt a színház zenekara a Rákóczi-induló hangjaival zárta.

A szoborhoz a leleplezést követően egész nap tartott a búcsújárás, és késő estig a szemlélők nagy tömege övezte.

Az Emlékkert Társulat a meghívott vendégek tiszteletére a Casinóban ebédet adott. Mint a Debrecen írja, az ebéd talán túlságig egyszerű és magyaros volt, no de annál nagyobb a lelkesedés és a jókedv. A pohárköszöntők hosszú sorát Patay István főispán kezdte, élte a királyt és királynét. Révész Bálint superintendens Csokonai költsézetét méltatta, s kívánta, hogy éljen az örök időkig, s vele együtt minden költő emléke.

A sok köszöntő közül említést érdemel Kátay Gáboré, ki Toldy Ferenc érdemeiről szólt. Elmondotta, volt idő, amidőn az elfeledett jelesek élesztésének terhét Toldy egymaga hordozza vállán, s az elfeledett Csokonait is úgy szólván sírjából támasztotta fel. Erte és az élő magyar irodalomért őríti poharát. Toldy Ferenc válaszában elmondja, Csokonai csakugyan feledve volt, s hogy emléke felélesztetett, a fő érdem a Kisfaludy Társaságé. Ennek megbízásából szedte össze Csokonai költeményeit.

Debrecen polgárai elsőik voltak, kik megértették és méltányolták Csokonait. Debrecen magát dicsőítette meg e szobor emelése által. Éllette az indítványozókat, az eszme megvalósítóit és Debrecen városát mint a magyar nemzet jövődjének egyik hatalmas faktorát.

Gyulai Pál az Akadémia nevében elhunyt jeleseink emlékére és a fiók tiszteletére emelte poharát.

Összesen 28 köszöntő hangzott el.

A Csokonai-szobor leleplezésének országos visszhangja volt. Meleg szavakkal emlékezett meg az eseményről a Hon, az Ellenőr, a Magyar

Újság, a Pesti Napló. A Magyar Polgár avval az ismeretlen Csokonai-jelelled kedvezkedett olvasóinak, amelyet a költő 1804. okt. 10-i kelettel küldött „a három rézmetsző atyafiainak”, Pap József, Erős Gábor és Pethe Dávid tógás diákoknak, kik akkor rézmetszésben iskolai magyar atlaszt adtak ki.

Amibe a szobor került

A gyűjtés a szoborra 1861-ben kezdődött, és 1871. december 31-vel fejeződött be. Eredménye: 16 438 forint és 13 krajcár, azonkívül 65 db arany, egy 20 frankos arany, 5 db különféle érme, 4 db 2 forintos, 4 db 1 forintos és 1 db keresztos tallér.

Az adományok között szerepelnek a kisdíákok krajcárjai, a polgárok forintjai, tallérjai és aranyai. Debrecen városa 1500 forinttal, 3000 téglával és 100 forint áru fuvarral, az István Gőzmalom Társulat 2400 forinttal, az Első Takarékpénztár 1577 forint és 25 krajcárral járult a költségekhez. Az előadások, hangversenyek jövedelme 1799 forint 21 krajcár, a Magyar Casino báljövendelme 1168 forint 10 krajcár. A tanulóifjúság adásából 727 forint gyűlt, a dalegylet hangversenyének jövedelme 279 forint és 53 krajcár. Mindezekhez járult a sok-sok magánszemély adománya.

A szobor minden költsége 15 334 forint és 94 krajcár. A maradvány 103 forint és 19 krajcár, és ebből a pénzből a szobrot ízléses vaskerítés-ök övezték. A begyűlt aranyakból fedezték a tiszteletdíjakat. Három megmaradt, s ezeket a szobor belsejében elhelyezett üvegedénybe tették.

A Déri Múzeum Kaffka Margit emlékünnepe

Június 14-én, Kaffka Margit születésének 100. évfordulóján, a Déri Múzeum emlékünnepeket rendezett az írónő tiszteletére. Az emlékünnepeken közreműködtek: Tamás Attila, Keresztess Várhelyi Ilona és Csokonai Imre. Az emlékünnepek előadásait a Múzeumi Kurir egyik közlőszámában közreadjuk.

Két érdekes képzőművészeti kiállításról

Diószegi Balázs Munkácsy-díjas festőművész kiállítását június 10-én nyitotta meg dr. Dankó Imre, a Hajdúszági Múzeumban. Az egy hónapig tartott kiállítást Nyíregyházán is bemutattuk. Diószegi Balázs kiállítása a Jósza András Múzeumban július 11-én nyílt meg. Itt is dr. Dankó Imre nyitotta meg. Kárpáti Gusztáv festőművész kiállítását Debrecenben, a Vasutas Klubban, július 14-én nyitotta meg Bereczky Loránd.

SZÁZ ÉVE SZÜLETETT LENGYEL MENYHÉRT BALMAZÚJVÁROSON

VARGA ANTAL

Van a balmazújvárosi határnak egy Híres-hát nevű része, amely a nevét attól a csatától kapta, amely 1566-ban ezen a helyen folyt le János Zsigmond nyolcezerényi magyar serege és egy tizenöt-húsz ezerényi török-tatár sereg közt, amelyet János Zsigmond serege nyert meg, s ezáltal sok száz foglyot kiszabadított, és nagy hadizsákmányt ejtett.

Ezt a határterületet a térképeken Rolaházának is jelölik. 1880-ban a Semsey család 38 ezres birtokának egy 968 kat. holdas bérlete volt a Lichtschein családtagok birtékében. Egy ispáni lak volt a bérleten, s itt született 1880. január 12-én Lebovits Bernát és Klein Rézi Menyhért nevű gyermeke. (Lebovits Menyhért nevét 1902-ben belügyminiszteri engedéllyel Lengyel Menyhértra változtatták.) Menyhért iskolaköteles koráig itt nőtt fel a puszlán. Ekkor a balmazújvárosi izraelita iskola tanulója lett, s itt végezte el az elemi iskolát. Tanítója, Szigeti Rezső haláláig legkiválóbb tanulójaként emlegette.

Iskolái befejezése után újságíró lett. Előbb Budapesten, majd Kassán, ahol biztosítási tisztviselő is volt.

Első nagy irodalmi sikerét *A nagy fejedelem* című drámájával érte el 1907-ben, amikor a Siker és Thália Társaság adta elő nagy sikerrel. Ettől kezdve Budapesten élt, és legtöbb idejét a drámaírásnak szentelte, de írt a Nyugatba és Az Esztendőbe is. 1914–18-ban Svájcban élt, és bátor, háborúellenes írásai jelentek meg, melyeket 1918-ban *Egyszerű gondolatok* című könyvében összegyűjtve jelentetett meg (1918).

1929-ben a Belvárosi Színház igazgatója lett. Ekkor már számos színművét nagy sikerrel játszották a fővárosi színházak. Két évtizeden keresztül a magyar drámaírás legkedveltebb alakja volt. Ő írta Bartók táncjátékának, a *Csodálatos mandarin*nak a történetét.

Fontosabb munkái: *A hálás utókor*, mely 1908-ban jelent meg s a Magyar Tudományos Akadémia Vojnits-díjjal jutalmazta. Ugyanebben az évben jelent meg a *Falusi idill*, 1911-ben a *Próféta*, 1913-ban a *Róza néni*, 1919-ben a *Sancho Panza királysága*, 1924-ben a *Waterlói csata*, 1925-ben *Antónia*, 1926-ban *Seybold*, 1931-ben *A boldog város*.

1931-ben Londonban telepedett le pár évre, majd 1937-ben az USA-ba költözött át. Világsiker volt a *Tájfún* című drámája. Hollywoodban kedvelt forgatókönyv-író volt (*Lenni vagy nem lenni*, *Angyal*, *Macska* stb.).

Később Olaszországban telepedett le, s olyan komoly irodalmi tevékenységet fejtett ki, hogy *elnyerte 1963-ban Róma város Nagydíját*.

Haladó szellemű újságíró is volt. Már 1913-ban kifejtette bátor véleményét a Népszava 1913. január 9-i számában az általános és titkos választójogról.

Műveit angol, francia, német, olasz, orosz és török nyelvre is lefordították.

Élete utolsó éveiben a honvágy hazahozta Magyarországra. Hazai földön akart meghalni. Budapesten következett be a halála, 1974. X. 23-án.

Irodalmi tevékenységével sok nagy irodalmárunk foglalkozott (Lukács György, Schöpflin Aladár, Kosztolányi Dezső stb.).

Születésének századik évében megérdemelne Lengyel Menyhért, hogy az Írószövetség emléktábláját helyezze meg Balmazújváros szülőteréről, és Balmazújváros közönsége emléktáblát helyezze el a Veres Péter Művelődési Ház falán.

GERGELY-NAP IDŐJÓSLÓ NAP

Dankó Imre

Gergely-napot (március 12) a magyar néphagyomány a *Gergely-járásról* ismeri. A Gergely-járás szokása valamikor az egész országra kiterjedt, legkésőbbi időkig a Dunántúlon maradt fenn. Ezen a napon az iskolás gyerekek házról házra jártak és énekelve adományt gyűjtöttek a tanító, az iskola számára. Az Alföldről, közelebről a Tiszántúlról régen kiveszett ez a szokás, bár a szupplikálás, a kápsálás, az iskolák számára való adománygyűjtés széles körben dívott. A református kollégiumok és iskolák adománygyűjtései azonban nem kötődtek egyik szenthez vagy meghatározott időponthoz sem; állandóan, a lehető legkülönbözőbb alkalmakkor végezték. Abban a békési néphiedelemben, amit az alábbiakban előadok, valamelyest a IV. Gergely pápa által megünnepelni elrendelt *I. Szent Gergely* emléke él. A békési néphit *Gergelyt*, a március 12-én ünnepelt Szent Gergelyt *szakálás* püspököknek képzeleli el.

A Békési Hírlap 1926. évi március 14-i számában (VI. évf. 11. szám) azt olvashatjuk, hogy nem tart sokáig a tél, szép, hosszú tavasz következik, mert *Gergely megrázta a szakállát*, azaz március 12-én, Gergely napján hó esett és ez jó jel. Gergely szakállrázásával azaz hóeséssel jelzi a jó idő eljövételét, a tavasz érkezését. A hiedelem ma is él. Gyűjtéseim során többször hallottam Eékésen, hogy bár az időjárás az utóbbi időben kiszámíthatatlan, a Gergely szakállrázásában hinni lehet, még mindig bízni lehet benne. Azaz a békésiek a Gergely napot még ma is irány-napnak, időjóslo napnak tartják.

A Gergely szakállrázását különben Erdélyben él általánosabban, ahol „a szakállát rázó Gergely nem ritkaság, s bizony még a dombvidékeinken is gyakran szíphetünk ilyenkor, magas hegyeinkről nem is beszélve.” (Xántus János: A természet kalendárja. II. kiad. Bukarest, 1972. 494.) Erdélyben más, „paraszregula” is szól Gergely időjelzéséről. Amíg a szakállrázáshoz fűződő vélekedés helyesnek, beváltnak vehető, addig annak, hogy ha Gergely napján csúnya az idő és előjön a róka, tehát jó idő lesz, illetve, ha szép idő van és rejtkehelyen marad, mert még legalább két-hetes rosszidő következik, nincsen hitelle. Ezt az időjósolási módot Békésen nem is ismerik. A Gergely-napi időjósolással kapcsolatban csak a „szakállrázást” azaz a havazást ismerik és értékelik.

RENDEZŐI GONDOK AZ ADY-KIÁLLÍTÁS ELŐTT

KILIAN ISTVÁN

1977-ben az ország szinte majdnem minden magyar városában okos szerettel emlékeztek meg Ady Endre születésének századik évfordulójáról. A megemlékezések sokféle formát öltöttek, született Ady életét bemutató film, a könyvkiadás ismeretlen Ady-műveket, újat adó tanulmányokat, a költő életét bemutató fényképeket, ikonográfiát jelentettek meg. A művelődési központok szavalóversenyeket szerveztek, a színházak emlékműsorokat rendeztek, a múzeumokra pedig közművelődési tevékenységüknek legfontosabb területe, a kiállítás jutott. Az évforduló tulajdonképpen mozgásba hozta az egész magyar kultúrát, s megteremtette a lehetőségét Ady reneszánszára.

Debrecen és Hajdú-Bihar megye az országos szavalóversenyben való aktív részvétellel, a színház Ady-műsorral, az Alföldi című folyóirat emlékszámmal, a könyvtár Ady debreceni életét feltáró kiadvánnyal, a múzeum pedig kiállítással tette nevezetessé az ünnepet. Az évforduló szervezésére, a munka tervszerű lebonyolítására a megyei tanács művelődésügyi osztálya irányításával Ady-emlékbizottság jött létre, amely meghatározta az évforduló mikéntjét, a propaganda jellegét, irányította a költségek elosztását, s pontosan megtervezte az évforduló debreceni és hajdú-bihari eseményeinek idejét és helyét.

A múzeum azt a feladatot kapta, hogy az évfordulóra készítsen egy kiállítást, az azonban csak a költő debreceni éveire korlátozódik, s ne egész életműve bemutatására törekedjék. A feladat természetesen nem volt könnyű, hisz mint köztudott, Ady első alkalommal 1896 szeptemberétől 1897 júniusáig élt Debrecenben, ezt követően azt tervezte, hogy a budapesti jogakadémiára iratkozik be. Ezért 1897 szeptemberében még letette a debreceni jogakadémián alapvizsgáját, s ezzel tulajdonképpen az első két szemeszterre pontot tett. A pesti jogászokadéból azonban, mint ismeretes, semmi nem lett, a beiratkozási díjat többszörösen elköltötte, majd Zilahot és Temesvárt is megjárva s megkóstolva a másolói munka kegyetlen nyűgét, betegesen került haza Érmindezentre.

Ez a siltértelen iskolai év meggörzötte a szülőket, hogy az ifjú Endrét ismét Debrecenbe írassák be a jogi fakultásra, így került tehát vissza 1898 szeptemberében ismét Debrecenbe, s itt tartózkodott 1899 decemberéig. Itt jelent meg első verseskötete: a *Versek*. Ekkor már azzal utazott haza, hogy ide többé vissza nem tér.¹ S így is lett. A költő 1908-ban és 1909-ben jött még egy-egy nyilvános fellépésre vissza.² Debrecenről nem volt jó véleménye. S nagyváradi újságíró korában ennek hamarosan hangot is adott, s erre válaszolt hosszadalmasan egykori újságírótársra, Zoltai Lajos.³ A fiatal Ady Endre mindössze huszonegy hónapot tartózkodott Debrecenben, s ez a két esztendőnek megfelelő idő érlelte költővé a fiatal embert, határozta meg élethivatását.

Érthető, hogy erről a kétszer egy esztendőről irodalmi kiállításon beszámolni nem könnyű dolog. Másrészt pedig a kutatásban, a kiállítás-

Részlet a Déri Múzeum Ady-centenárius emlékkiállításából, 1977.

rendezőben joggal merül fel a gondolat: érdemes-e az induló költő debreceni két esztendejét három dimenzióban bemutatni, érdemes-e ehhez a kiállításához tárgyi gyűjtést végezni? Ady debreceni éveit igen nagy alaposággal tártá fel Kovalovszky Miklós, részletesen szót róla Kardos László, Tóth Béla, s a kiállítás rendezése idejében készülöben volt Szabó Sándor Géza *Ady és Debrecen* című könyve, a szerző jóvoltából ennek kéziratába többször volt módom betekinteni.⁴ S még így is kevésnek, a költő életműhöz viszonyítva kicsinek tűnt ez az életrészlet, amit Ady Debrecenben töltött. Ezért már a kiállítás fogantatása pillanatában kialakult az a kép, hogy a debreceni Ady-éveket kibővítsük az Ady Társaság történetével, s Holló Ady-portréja, valamint Óskaján-illusztrációja kapcsán tágult a kiállítás tárgyköre három témára: Ady és Debrecen, az Ady Társaság története, valamint egy képzőművészeti részre. Időközben azonban a gyűjtést elindítva s eddigi gyűjteményünket felmérve kiderült, hogy az Ady Társaság történetét, minthogy annak legjelesebb dokumentumai, levelezései a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumba kerültek, egy terjedelmesebb kiállítási „fejezetben” lehetetlen bemutatni. Az Ady Társaság debreceni irattára mint Juhász Géza hagyatékának egy része került fel Budapestre.⁵ Ide jutott azonban az Ady Társaság első, igen jelentős kézirategyűjteménye is, amit Földessy Gyula, az egykori elnök hagyott a társaságra, s minthogy ennek tulajdonjogi kérdését jó ideig eldönteni nem tudták, 1942-ben végül is a Déri Múzeum adattárába leltározták be.

Ez, a csak nagyon hiányos leltárkönyvi bejegyzés szerint, hallatlanul gazdag írói kéziratok gyűjtemény volt.⁶ Hosszas kutatómunkába került, amíg sikerült kinyomozni azt, hogy ennek a hagyatékának egy része hogyan jutott ugyancsak Budapestre, a Petőfi Irodalmi Múzeumba. Lehetséges, hogy a többi része is ott van. Sem a leltározás nem jó, sem az átadás-átvétel során nem készült részletes jegyzék, ezért ma már teljesen tisztázhatatlan, hogy hova jutott a kéziratgyűjtemény. Ebben az ügyben felkerestem Földessy Gyula örökösét, aki Földessy elbeszélése után annyira még emlékezett, hogy idős rokona, a jeles Ady-kutató Debrecenre valamiért megharagudott, s emiatt végrendeletét, amely szerint e kéziratokat Debrecenre kellett, visszavonta.⁷ Az Ady Társaság jelenleg városunkban levő írói, irodalmi, kéziratos és tárgyi hagyatéka nem alkalmas arra, hogy a kiállításra kijelölt nagy terület egyharmadát betöltsen.

Az évfordulóra a Petőfi Irodalmi Múzeum is készülődött. S egyik munkatársa, Láng József szerkesztette a Tegnapok és holnapok árján című tanulmánykötetet, amelynek egyik tanulmánya egyszerű kiállítási anyagot szolgáltatott. E Csorba Csilla Ady száz arca címmel közölte a költő fénykép-ikonográfiáját.⁸ A szerzőnek tartozom azért köszönettel, hogy készült munkájának munkafotóit kézbe vehettem, s amint végignézem ezeket a fotókat, azok hatása alól képtelen voltam magamat kivonni. S bár nagyon jól tudtam, hogy a kiállításnak a költő debreceni éveit kell megjelenítenie, mégis sejtettem, hogy Debrecen mint az országos Ady-ünnepnek egyik központja érdemes arra, hogy ezeket a fotókat a szerző engedélyével a debreceni múzeumlátogatóknak is bemutassam. Így lassan körvonalazódott a debreceni Ady-kiállítás tárgyköre: Ady debreceni éveit, az Ady Társaság történetét, a költő száz arcát, valamint gyűjteményeinkben fellelhető Ady-vonatkozású képzőművészeti emlékeket, illusztrációkat, portrékat kell bemutatni. A kiállítás témátervét ennek megfelelően készítettem el, s azt az Ady-emlékbizottság el is fogadta.

Ilyen előzmények után foghattam részben az installációk tervezéséhez, részben pedig a legfontosabb feladathoz, az anyaggyűjtéshez.

Irodalmi kiállításaink jellegéről

Miklós Róbert, a Petőfi Irodalmi Múzeum muzeológusa egyik, Budapesten elhangzott előadásában részletesen feltárta a Magyarországon fellelhető irodalmi múzeumok, emlékhelyek jellegét. Irodalmi emlékhely, mint ismeretes, csak jeles írónak, költőnek emlékére létesítenek, többnyire abban a házban, amelyben az illető költő vagy író élt. Elképzelhető azonban, hogy egy-egy író emléket nem az eredeti házban elevenítik fel valamiféle állandónak tekinthető kiállítással. Az irodalmi múzeumok, emlékhelyek szempontjából ugyan nem lényegtelen, hogy egy-egy írónak alkotásra, pihenésre, életre alkalmas házat sikerül-e megőrizni, s ezt látogatók számára megnyitni, mégis a berendezés tekintetében nem feltétlenül szükséges az eredeti ház.

Az eredeti házat vagy azt, amit az író vagy költő emlékére kívánunk berendezni, többféle kiállítási anyaggal tölthetjük meg. A legjobb megoldás, ha annak eredeti bútorzatát megőrizzük, s be is mutatjuk, az épületnek vagy a lakásnak egy másik helyiségében pedig kiállítást rendeznek, amelyben az íróról, költőről készült fényképeket, személyes használati tárgyakat, kéziratokat, leveleket mutatnak be.

Az emlékházak másik típusában a kiállítás mellett csak legfeljebb korhű bútorokat tudnak bemutatni, a harmadik típusban pedig a beren-

dezés esetleg teljesen el is marad, s helyette csak egy kiállítási emléket a költő vagy író életére. Hajdú-Bihar megyében az első típusba tartozik a Veres Péter-emlékház, a másodikba a bakonszegi Bessenyei-, valamint az álmosdi Kőlcsey-emlékház.⁹ A harmadikra a megyében nincs példa, hacsak a Déri Múzeum, valamint a balmaújvárosi és berettyóújfalui helytörténeti múzeum irodalmi kiállításrészletét nem tekintjük ennek.¹⁰

Nyilvánvaló, hogy a kiállítás akkor lesz a látogató számára emlékezetesebb, ha abban nemcsak kéziratot vagy fényképet szemlélhet, tanulmányozhat, hanem tárgyat is. A háromdimenziós anyag sokkal jobban leköti a látogató érdeklődését. Már a témáterv ötlete kezdetén felmerült az a gondolat bennem, hogy egy kollégiumi enteriőr s az ismert debreceni Ady-fotó alapján egy szerkesztőségi szobát lehetne rekonstruálni. A részletes kutatás azonban tovább vezetett. Kovalovszky Miklós leírja a Kiváncsi Ili-kutatás történetét, s amikor sok-sok buktató, különféle hipotézisek után szemtől szembe ülhettél 1958-ban, Ady debreceni éveit után majdnem hat évtizeddel a rejtélyes Kiváncsival, akkor úgy látta, hogy ez a lakás, Kiváncsi Ili, az az Varga Ilona közvetlen környezete, a berendezési tárgyak akár a századveg múzeumának is megfelelnének.¹¹ E leírás alapján vettem célba az akkor számomra még teljesen bizonytalan eredménnyel kezegetett gyűjtést. S így abban reménykedtem, hogy ennek a titokzatos, élete végéig szerelmét titkoló hölgynek a kiállításon emléket állítunk, hiszen ha másért nem, azért mindenképpen megérdemli a figyelmet, hogy huszonhat Ady-levelet megőrzött számunkra. Így tehát kialakult a harmadik enteriőr megvalósításának gondolata. A negyediket az Ady Társaság témája hozta felszínre. Közismert, hogy a társaság, sőt az előtte létező Ady asztaltársaság is rendszeresen a Bunda étteremben találkozott.¹² Kovalovszky könyve alapján az sem volt ismeretlen, hogy a Csokonai Színházzal szemben levő egykori sörözőben, kiskocsmban maga a költő is megfordult újságró korában elég gyakran.¹³ Így tehát a Bunda étteremből még fellelhető bútordarabok egy harmadik enteriőr lehetőségét csillantották fel. A Bunda története pedig kiválóan alkalmas arra, hogy a költő személyét, az Ady asztaltársaság alig feltárt történetét, valamint az Ady Társaság tevékenységét összekapcsolja, sőt minthogy a Bunda étterem berendezésének egyik érdekes ténye az volt, hogy a debreceni festőművész, Haranghy Jenő készítette a termek teljes felületét betöltő, debreceni témájú, sőt Csokonait ábrázoló vásznaknak, kiváló lehetőségnek tűnt, hogy ezt az enteriört egyben átvezető elemnek tekintjük a kiállítás képzőművészeti részéhez.¹⁴ A debreceni Ady-kiállítás tehát már embrionális állapotában is az alábbi enteriőrök tartalmazta: a kollégium, Kiváncsi Ili lakása, a Bunda étterem eredeti bútorokkal, a szerkesztőségi szoba rekonstrukciója. A kutatás egy kezdetlegesebb állapotában felmerült még egy gondolat: nem lehetne Ady lakásai közül valamelyiknek a berendezését is megmutatni? A Mester utca 4. szám alatt Ady Ember Istvánnál lakott, kinek lezártmázottai máig is Debrecenben élnek, felmerült a gondolat, hogy Ady és diáktársa, Ember Ernő szobaberendezésének néhány darabját is bemutassuk. Egy másik variáció szerint legalább Ember István bútoraiból kellene néhányat a kiállításon szerepeltetnünk. Sajnos, mindkét változat hiábavaló ábránd volt, mert mint köztudott, a diákszobákban akkor is és ma is általában a csatlókból kirekesztett bútorok kaptak és kapnak helyet, ezek az elmúlt nyolc évtized alatt elkallódtak. Ember Istvánné szobaberendezését pedig, a család bevallása szerint, nemrég adták el egy ismeretlen használtbútor-kereskedőnek.¹⁵ Meg kellett tehát elégednünk azzal, hogy Ember Istvánnéról, valamint Ember Ernőről kaptunk fényképet, s még valamit:

Varga Mária, az Ember család egyik legidősebb tagja, tizenkét esztendőskorában még látta Adyt, sőt néhány szót váltott is vele. Egy alkalommal itt nyaralt debreceni rokonánál, Ember Istvánnánál, s a kora őszi napon kis barátánőjével játszadozott a hatalmas szőlőlugas tövében. Szüretet játszottak. A szőlőfürtökből mustot préseltek ki, s azzal Adyt, aki épp az „első must” megjelenésekor érkezett haza, megkínálták. Emlekeit Kovács Miklós kötetébe illesztette.¹⁶ Varga Mária néni emlékezetből rekonstruálta ennek a háznak, sőt a szoba berendezésének alaprajzát is.¹⁷

Ilyen előzmények után indulhatott meg a tényleges gyűjtés.

A legújabb kori történelmi muzeológia kérdéseiről néhány esztendővel ezelőtt megírtam, hogy a muzeológia általában tipikus, általános, egyedi vagy történelmi személyhez fűződő tárgyakat gyűjt. Általánosnak azt a tárgyat tartom, amely egy bizonyos korban nemcsak rétegek vagy osztályok jellegzetes darabja, hanem mindenki használhatja. Tipikus az a tárgy, amely egy bizonyos korban csak egy bizonyos osztály vagy réteg jellemzésére alkalmas. Egyediek a képzőművészeti, iparművészeti, sőt bizonyos tekintetben a népművészeti tárgyak is. A történelmi személyhez fűződő tárgyak java része viszont esztétikai tekintetben értelmetlen, értékét egykori tulajdonosa határozta meg. Az irodalmi muzeológiában általában ugyanezekkel a tárgytípusokkal találkozhatunk, minthogy azonban ott különösképpen egy bizonyos író használati tárgy-együttese kerül gyűjtésbe, sokkal tekintélyesebb számú lesz azoknak a tárgyaknak a csoportja, amelyek személyhez fűződnek.

Az installáció megtervezésénél is általában azok a szempontok vezetnek, amelyek korábbi történelmi kiállításainál tanulságként megmaradtak bennem. Tehát igyekeztem a témát az installációval együtt látni, törekedtem arra, hogy a kiállítás esztétikai élményt is nyújtson. Természetesen tartottam, hogy a kiállítás teljes terét a terembe lépő látogató azonnal felmérhesse, legyenek azonban rejtett szakaszok, amelyek bizonyos tekintetben csalogtatók a szemlélődőt. Itt is kerülni akartam az úgynevezett kulisszaszerűséget, azaz a történelmi hűségre, s nem illúziókeltésre törekedtem. Gondoltam arra, hogy alkalmazunk a kiállításon magnókétszűkeket, amelyen a látogató Ady-verseket vagy megzenésített Ady-költeményeket hallgathatja volna. A fény, a szín kiválasztásánál az esztétikai és praktikus szempont mellett meghatározó tényező volt Ady és kora is. Ezért volt az uralkodó alapszín lila.

Ilyen, Ady életét illető történelmi előzmények s meg lehetőségek szegényes Ady-gyűjteményanyag birtokában, valamint az elmondott esztétikai, muzeológiai követelmények ismeretében fogtunk hozzá a kiállítás létrehozásához.¹⁸ Az installáció tervezésénél hasznos segítséget kaptunk Bánkuty Albin és Horváth Péter személyében. A tényleges kivitelező munkában pedig részt vettek a Déri Múzeum technikai szakemberei.¹⁹

Még jóval a kiállítás építése előtt, az anyaggyűjtés stádiumában alakult ki bennem a gondolat, hogy a kiállítás alsó szintjén helyezzük el az Ady debreceni éveit dokumentáló tablókát, tárgyi emlékeket, s ezek fölé a második szinten építjük fel az úgynevezett frizt, amelyre az Adyt ábrázoló fotókat helyezzük. A terem, valamint az időszaki kiállítótérmet középső elválasztó vendégfal két oldala szabta meg a friz hosszát. Az adott folyóméterhez azonban az 50×60 centiméteresre készített száz, Adyt ábrázoló fotó nem volt elegendő, s ezért a frizre azok a fényképek is felkerültek, amelyek a költő közvetlen hozzátartozóit, jelentősebb ismerőseit, életének főbb állomásait ábrázolják. Ez a friz bizonyos esztétikai funkciót is betöltött. Minthogy a felső szinten az egész kiállítási térben körbefutott, „összefogta” a tablók és vitrinek, festmények és grafikák nem egészen zárt együttesét.

JEGYZETEK

1. *Ady Lajos*: Ady Endre. Budapest, 1923. 45–52.
2. *Kardos László*: A huszonegy éves Ady Endre. Gyoma, 1922.
3. *Toth Béla*: Ady és Debrecen (Egy költő és egy város története). Debreceni Szemle XVII. évf. 179. sz. 1913. április 4. 73–83.
4. *Szabó Sándor Géza*: Ady és Debrecen. Debrecen, 1977.
5. *Kilián István*: Ady Endre és a Csokonai Kör. Alföld XXVIII. évf. 1977. nov. 124–126.
6. *Vö. Ady Endre*: A nagyvárosok. A zsisov város. Nagyvárad Napló 1902. aug. 1. Erre válaszolt: *Zoltai Lajos*: Várad és Debrecen. Válasz a Nagyvárad Naplónak. Debrecen, 1902. aug. 9. 1–3. A vita természetesen továbbgyűrűzött.
7. *Kardos L. I. m.*; *Toth Béla*: I. m.; *Kovalowszky Miklós*: Elmékekész Ady Endréről. II. Budapest, 1974. II. 5–9, 125–300; *Szabó S. G.*: I. m.
8. Az adatok Juhász Izabellának köszönhetem. Az Ady Társaság történetét illetően vö.: Déri Múzeum ir. közl. gyűjt. X. 73. 3–27.; X. 74. 1–21.; X. 74. 129. 1.; X. 74. 126.; X. 75. 4–70.; X. 75. 112. 207.; X. 76. 112.; X. 76. 178.
9. 1942-ben az alábbiak szerint leltározók meg az 573/1942. szám alatt ezt a gyűjteményt: „A Déri Múzeum Ady-emlékszobájának emlékgánya. Földessy Gyula adományára részén. 13 könyv, 29 csomag aprónyomatvány, 478 tétel alatt eredeti levél, vers, próza, 50 tétel alatt gépirat, 15 fénykép.” 1956. március 17-én Klaniczay Tibor írt levelet a múzeum igazgatójának, amelyben többek között az alábbiakat írja: „Földessy Gyula úgy tájékoztatott bennünket, hogy 1940-ben a Déry (D) Múzeum Ady-szobájának két nagyobb csomagot kitévő irodalomtörténeti anyagát az Ady-szobába áthelyezték azzal a kérésessel, hogy azt minél előbb leltározják. Kiváló íróktól kapott leveleken kívül benne voltak ebben az összes Székely-féle kitűnő kivétel, nagyformájú Ady-fényképek, az első kiadású Ady-verseskötetek (A halottak élen kivételével) Ady bejegyzéseivel. E kötetek versel alá Földessy Gyula befűrt a versek megjelenési helyét, idejét és a szövegek variánsait is...” A levélből a továbbiakban kiderül, hogy 1945 után az Ady-emlékszoba anyagát a Petőfi Irodalmi Múzeumba szállították. Ebből azonban hiányoztak a fényképek, a verseskötetek s egyes Ady-tárgyak. A Déri Múzeum levelezéséből egészen pontosan lehet tudni, hogy a Petőfi Múzeumba az anyagot Varjas Béláné szállította el 1952. szeptember 30-án. 1956. március 12-én dr. Seregély János többek között az Ady Társaság tulajdonosa adta: „A Déri Múzeum földszint II. számú szobájában berendezett Ady-szobát 1947. május 2-án nyitották meg a Kultuszminisztérium anyagi támogatásával. A Földessy Gyula-féle lelet még ekkor sem volt jegyzékbe foglalva... Nemsokára... a külföldről hazakerkezett Havany Lajos kijelentése szerint, az 6 tulajdonát képező eredeti Ady-leveleket, amelyeket Földessy Gyula az Ady Társaságnak adományozott... a Déri Múzeumból Budapestre vitte. Megemlítem még, hogy Földessy Gyula 1941-ben Gulyás Páltól, az Ady Társaság akkori elnökétől kb. 40 kéziratot tanulmányozás céljából Budapestre visszakért és ez a kikéltőszóztott anyag Debrecenbe nem került vissza...” A levélből tudni meg, hogy jegyzék még 1950-ben sem készült a tárgyakról, mert az Ady Társaság tulajdonosa volt, és nem a Déri Múzeumé... 1956. március 16-án dr. Balogh István múzeumigazgató így írt Klaniczay Tibornak: „... 1952. szeptember 30-án a Petőfi Sándor Múzeum kérésére az egészet ládából kivéve, darabszám szerint átszámolva, összesen 137 db-ot az Ady Társaság titkárával együtt jegyzék nélkül átadtam dr. Varjas Bélánénak.” A bonyolult ügy ezzel lezárult.
10. Az adatért Rédei Rezső tanár úrnak tartozom köszönettel.
11. In: Tegnapi és holnapok árján. Tanulmányok Árpád. Budapest, 1977. Szerk.: *Láng József*, 417–498.
12. A Veres Péter-emlékház forgatókönyvét írta és rendezte: Kilián István, a Besenyő-házét: Baróti Dezső és Masits László, a Kőcsery-házét: Miklós Róbert és Masits László. Vö. Masits László: Műemlékek, múzeumok Hajdú-Biharban. In: A Debreceni Déri Múzeum évkönyve. 1976. Debrecen, 1977. 323–385.
13. A Déri Múzeum, a balmazújvárosi, valamint a berettyóújfalui múzeum kiállításainak irodalmi anyagát gyűjtötte és a forgatókönyvet írta: Cs. Tábori Hajnalka, Héthy Zoltán és Kilián István. Vö. Masits: I. m.
14. *Kovalowszky*: I. m. 251–336.
15. Az Ady Társaság a Bunda étteremben leplezte le Debrecenben az első Ady-emlékházat.
16. *Dr. Hegyfűzi Kiss Géza*: Ady Debrecenben. In: *Kovalowszky*: I. m. 39–40. Szerinte Ady mondta a vendéglőnek a Bathányi utcái oldalhelyiségére: „Olyan ez, mint a jó bunda. Nyáron hűvös, télen meleg.” Az emléktáblára Benyovszky Pál verse került.
17. A berendezésről képeslap készült, s ennek alapján sikerült megtalálnunk a berendezésből még egy asztalt, amely a hortobágyi csárda egyik, ma már alig becsült berendezési tárgya volt. Készeimelt az egykori Kaszanyitzky-cég tulajdonosánál végzett gyűjtésről osztotta el. Az idős Kaszanyitzky villájának előszobájában egy ugyanilyen asztalra bukkantam, s kérdésemre azt felelte, hogy ez a Bunda étteremből került hozzá. A Haranghy-festmények a budapesti Ven-

- déglátóipari Múzeumban található. Az információért Tóth Béliának tartozom köszönettel.
15. A szíves felvilágosítást dr. Ember Ernőnek és leányának, Ember Máriának köszönöm meg.
 16. Varga Mária emlékeit közli: *Kovolovszky*; i. m. 51—55. Emlékeit magnószalagra vettük, a Déri Múzeum Irodalmi gyűjteménye hangszalagárkában található.
 17. Lelőhely. Déri Múzeum Ir. kéziratgyűjt. Lelőhelyezailan.
 18. *Kültúr István*: Gondolatok a történelmi muzeológia néhány kérdéséről. In: Tanulmányok az új- és legújabb kori muzeológia kérdéseiről. Budapest, 1972. 111—135.
 19. A kiállítás forgatókönyvét írta: Killán István. Installációs tervét készítette: Bánkuti Albin, Horváth Péter. A fotókat Fekete Gáborné készítette. A kivitelezésben közreműködtek: Menyhárt Andrásné, Szabó Sándorné, Cs. Tábori Hajnalka, Keskeny Gyula, Nagy Árpád, Csorba Ildiko.

A BÉKÉSI MÉZESKALÁCSOSSÁGRÓL

Dankó Imre

Békésen a múlt század derekára virágzó mézeskalácsosság alakult ki. A békési mézeskalácsosok soha sem alkottak külön céhet, számuk, amikor a legtöbben voltak is, az 1870—1890-es években, sem volt több tíznél. Készítményeiket főleg a békési piacokon, vásárokon árúsították, bár ez utóbbiakon nagy konkurenciával kellett számolniuk. A békési vásárokon ugyanis messze környék sok-sok mézeskalácsosa megjelent és árúsított. *Kirner A. Bertalan*, a békési vásárok krónikása, írta, hogy Békéscsabáról, Mezöberényből, Endrődről, Gyomáról, Sarkadról, Gyuláról, Körösladányról, Füzesgyarmatról, Nagyszalontáról és még több más helyről is jöttek mézeskalácsosok a békési vásárra, „sátraik a fűtök szegélyén, jobbról, balról voltak felállítva, azért, hogy mindenki útjában találhassa és megvegye a kellemetes vásárfiát, amelyet minden család gyermeke elvár, a békési vásárbán megjelent édesanyától, édesapától. De még a völegénytől is, a mátkája” (A békési vásár. Gyula, 1964. 110.).

A mézeskalácsosságot magyar, polgári foglalkozásnak tekintették és elkülönítették a finomkodást jelentő, divatnak hódoló, urizáló, nem magyarnak tartott cukrásztól. A cukrászat azonban a társadalom átalakulásával párhuzamosan tért nyert, míg végül a mézeskalácsosság elvesztette jelentőségét, majdhogyan nem megszűnt. Pedig a békési mézeskalácsosság utolsó nagy képviselői, különösen *Petneházi Lajos* és *Szikszay Sándor*, élénk közéletet éltek, mindent elkövettek a mesterség megmenntésé érdekében. Azonban sem a város egészében, sem az iparostársadalomban betöltött szerepük, sem nagy népszerűségük nem volt elegendő az átalakulás megátalolásához.

Petneházi Lajos a múlt század utolsó negyedében élte virágkorát. 1872 után, az ipartársulatok idején, majd pedig az ipartestület megalakulásakor vezető szerepet vitt Békés ipartársadalmában. Nagyon népszerű ember volt, nagy tekintélynek örvendett. Készítményeit szívesen vásárolták, a *Petneházi-mézes* fogalom volt, sokat hivatkoztak rá Békésben kívül is. *Kerekyártó Sándor*, a híres debreceni mézeskalácsostól tudom, hogy ő is ismerte, sőt elismerte. *Petneházi* működése az utánpótlás nevelése szempontjából is lényeges, mert önáló tanult a legnagyobb békési mézeskalácsos, *Szikszay Sándor*. *Szikszai Sándor* 1884-ben született Kőröstarcsán. Szülei azt szerették volna, ha felsőbb iskolákat is jár. A békési kisközművelés után Debrecenbe küldték a Kollégiumba tanulni. A szülők azonban elhaltak, *Szikszay* nem folytathatta tanulmányait. Haza kellett mennie Békésbe nagybátyjához, *Petneházi Lajos* mé-

zeskalácsos mesterséhez. *Petneházi* 1901-ben magához fogadta a fiút inaknak. Az ambiciózus tanuló már a következő évben, 1902-ben, az Aradi Iparkamara Kiállításán díjat nyert mézeskalács-készítményeivel. Sokat tanult, elsajátította a mesterség minden csinját-bínját. Önálló lett, felfelé ívelésében az első világháború sem tudta korlátozni. Hazajövet újabb folytatta mesterségét, országos hírnévre tett szert. 1925-ben, a Kisiparosok Kézműipari Országos Kiállításán, aranykoszorús mesteri oklevelet és díjat kapott. Pedig ekkor már tapasztalni kellett a mézeskalácsosság háttérbeszorulását, jelentőségének csökkenését. Vele esett meg, hogy nem akarván elveszteni népszerűségét, kiterjedt vevőkört, cukrászathoz is fogott. Sajnálattal tapasztalta, hogy tevékenységében egyre nagyobb hányadot tesz ki a cukrászat. Arra kényszerült, hogy magát, műhelyét mint cukrászt, cukrászdát reklámozza (Békési Hírlap V. 1925. 4. sz.).

EGY MEGJEGYZÉS UJVÁRY ZOLTÁN A TEMETÉS PARÓDIÁJA CÍMŰ KÖNYVÉNEK ÜRÜGYÉN

KARACS ZSIGMOND

A KLTE Néprajzi Intézete új sorozatának az első kötete a temetés paródiája. Jelen esetben nem kívánok a laikus számára is rendkívül lebilincselő olvasmányul kínálkozó könyv tartalmi ismertetésével foglalkozni, szélesebb fórum előtt: *Confessio*, (1979. 4. sz.) ez már megtörtént. Inkább olyan részletkérdésekre szeretném a figyelmet felhívni, ami egy könyvismertetés kereteibe aligha férne bele, sőt ott nem is volna helyénvaló.

Ujváry Zoltán 1962-ből való saját gyűjtése után írja le a földesi halottas játékokat, az egyik jelenet a halottal alakító játékos falloszimulációja körül bonyolódik. „A legény ágyékánál a takarón lyukat vágtak, s azon át a játékos kidugott egy tehéncsecset.” Majd a játékok elemeit összefoglaló és értékelő egyik fejezetében, a Fallosz, szexualitás, obszcentizmusban így ír: „A falloszimulációnk erre a formájára számos helyről van adat. A földesi, konyári és derecskei (Hajdú-Bihar m.) példák után megemlítjük még, hogy a szatmári falvak fonóban is »mutattak« így falloszt a legények.” A különféle alkalmankénti összejövetelek esetére felhozott konyári példával egyezően Földesen még a hetvenes évek elején is előfordult játékos falloszmutogatás. Idősebb, általában hatvan év körüli férfiak voltak a vállalkozók, akik a menyecskék közé vegyülve emelték fel kötőjüket, az ezt követő sikongatásra egy pillanatilag zavarodottan megálltak, majd bicskát rántva, „Szégyent hoztál rám, leváglak!” szavak kíséretében szabadultak meg az imitációtól, az elszörnnyedő menyecskecsoport közepete.

Ujváry a tehéncsecsel való, falloszmutogatás motívumrokonságát két eléggé távol eső, egymástól légvonalban is mintegy 100—120 kilométerre fekvő településcsoport között mutatja ki, melynek magyarázatával adós marad. A két terület, Földes és Panyola környéke a múlt század második felében volt néprajzi elemek közzévitésére, átvitelére is alkalmas kapcsolatban. Konkrét esetünkben ezt ugyan csak a motívumrokonság valószínűsíti, de az 1870-es években mindkét területen néprajzi gyűjtést végző Bakoss Lajos személye igazolja az azonosságot, nyitott kérdésként így csak az marad, melyik terület volt az átadó, és melyik az átvevő?

1852-től református lelkész Földesen a cégyéndányádi születésű Ba-

koss Gábor, széles látókörű, tevékeny ember volt, újjáépítette a régi iskolát, faiskolát, olvasókört szervezett, a legkiválóbb tanítókat igyekezett a falunak megszerezni, az egyik tucatnyi tankönyvvel hálálta meg segítőkészségét. Kezddő éveiben még az akadémikus Balásházy támogatását is élvezte. Néprajzi közvetítésre akár már az ő alkata is módot adhatott. Az ő fia Bakoss Lajos tetétleni jegyző, aki az 1872-ben induló Magyar Nyelvőr felhívására már a következő évtől néprajzi illetésű nyelvészeti adatainak a tömkelegét küldi, és már az első alkalommal négyoldalmi adatot közölnek tőle, értesítéssel, hogy népdalai nagy része még az évben (1873) egy külön kötetben fog megjelenni. Sajnos ez utóbbinak sem nyomtatott, sem kéziratot példányára nem akadtam. 1880-ig folyamatosan találkozhattunk nevével a Magyar Nyelvőr hasábjain, s ettől kezdve az 1896. évi utolsó közléséig már csak elvétve. Közleményei a következő helységeket érintik: Földes, Panyola, Székelyhid, Pocsaj, Hegyközszentimre, (Bihar)Torda, Bihardiószeg, Érkeserű és Tetétlen, több mint hatvan közlemény Földesről való, Székelyhidről húszon felül, míg a többi községből 1—20-ig váltakozik. Repertoárja nagyon széles körű: hely-, személy-, gúnynevek, gyermekjátékok, vőfélyversek, szólások, tájszavak, névnapj közsöntők, Lengyel László, karácsonyi misztérium, néprománok, babonák, találós kérdések és mesterműszók változtatják egymást. A széles látókörű és érdeklődésű Bakoss Lajos minden bizonnyal sokkal több anyagot gyűjtött össze, mint ami nyomtatásban megjelent, kéziratban hagyatékát feltétlenül érdemes volna felkutatni az 1964-ben Sopronban elhunyt László fia örököseivel, aki többek között a debreceni Gazdasági Akadémia tanára is volt. Ezáltal egy érdemtelenül elfelejtett néprajzkutató munkásságáról lebbenténék fel a fátylat, s egyúttal használhatóvá tennék a néprajztudomány számára.

Jubileumok, amik mellett nem mehetünk el szó nélkül...

Köszöntjük a 75 éves *Bán Imrét*, Múzeumbarátí Körünk elnökét, az ugyancsak 75 éves *Gy. Szabó Bélát*, a híres, nálunk is járt és kiállított kolozsvári grafikus-festőművészt, *Molnár József* irodalomtörténészt, a Múzeumi Kurír munkatársát, a 70 éves *Tálas István* professzort, *László Gyula* professzort, *Lükő Gábor* etnográfust, a Déri Múzeum volt munkatársát, *Ince János* dési festőművészt, *Fél Edit* etnográfust, a 60 éves *Barabás Jenőt*, az ELTE tanszékvezető docensét, a neves néprajzkutatót.

Megindultak az 1980. évi Múzeumi Hónap előkészületei

Az idei Múzeumi- és Műemléki Hónapot is gazdag programmal, változatos tartalommal rendezzük meg. Központi rendezvények lesznek: *Déri Györgyné* üveggyűjteményének kiállítása, a Medgyessy centenárius-hagyaték kiállítása megrendezése, a Püspökladányi Karacs Ferenc Múzeum állandó kiállításának megnyitása. A Múzeumi Hónap előkészületei már megindultak.

Az újkori népi kéziratok könyvek sorában, melyek között vallásos jellegű énekeskönyveket, dalos- és nótáskönyveket, halottaskönyveket és még sokféle más tartalmú találmányt, különösen értékes hely illeti meg a kézírások *katonakönyveket*. Ezekre *Katona Imre* fordította a legnagyobb figyelmet, s tanulmányaiban részletesen méltatja jelentőségüket.

E katonakönyvek fontossága több szempontból indokolt. Azon túl, hogy a régi katonáélet különböző mozzanatait megőrkítik, tartalmaznak olyan népdalokat s más népköltési műfajokat, melyeket az ország legkülönbözőbb tájairól hoztak magukkal, és adtak át egymásnak az együtt katonáskodók.

A könyvecsékben előforduló szövegek azonban nem csupán átvett népi vagy műköltői alkotások, hanem olyanok is vannak közöttük, melyeket maguk a katonák írtak, több-kevesebb versfabrikáló készséggel. Elterjedt szokás volt, hogy a szolgálati helyükön készített fényképet verses levél kíséretében küldték haza családjuknak. Ezeket a szövegeket a szakirodalom *verses arcképköszöntőnek* vagy röviden *arcversnek* nevezi, és a katonakönyvekben előforduló legértékesebb műfajok közé sorolja.

A napjainkban már csak elvétve fellelhető katonakönyvek e nagybecsű műfajából Békés megyében az utóbbi évek kutatásai során két olyanra sikerült rálelni, melyek arcverset is tartalmaznak. Az egyik — különösen becses — 1878-ból való, *Zsilinszki János* küldte az olasz hadszíntérről Medgyesegyházára. Tekintettel a műfaj ritkaságára, e helyütt is közöljük szövegét, megjegyezve helyesírásával kapcsolatban, hogy *Zsilinszki* szlovák anyanyelvű volt.

Arcz Vers

Még érkestem én már szeretet hazámba
Testi arczomba bemutatva
Sok jókat kívánom kedves szülőimnek
És hasonló képen kedves testvéremnek
Kívánok reatok az Isten áldását
Mint tavasal víznek bő áradását
Idegeny országbul érkestem hozatok
Hogy zsemelnet tük is láthatatok
Nézetek mostam csak úgy mint magómot
Vegyétek szévesen testi állásomat
Nem tudom szemeimet mikor láthatjátok
Az Isten áldását kívánok reatok
Kedves atyám és anyám szemembe neze hat
Hogy jól üsmerje meg atyához hó Fiat
Ki sok sohajtással tölti el ödejét
Hogy nem halgathatya Szeretete szölejét
mert nincs aki ütlet mostan vigasztalja
Ki róla abanatot elöcsa
Kedves testvéreim most éde nezetek
Ati testviretek jo megüsmerjetez
Néktek és pajtasok boldog vig napokat
Ne eljen szomorud mint melben én vagyok
Bus banattal ezen szomorú életem
Rongálom mert mindenkor víz az eiletem sorara
En nem tudom hogy följk le eiletem palója, amen

A másik arcvers jóval későbbi. Írója *Fürj Gergely* körszónagyarsányi volt katoná, aki 1914—16 között teljesített szolgálatot a déli hadműveletekben. A könyvébe írt versek utáni dátumok mellett szerepelnek tartó-

kodása helységnevei is: Nagyvárád, Bosznia Visegrád, Trebinje, Cséffa, Mihalovics Visóko stb.

A kemény kötésű, ötven lapból álló vonalas füzet, melynek oldalai számozatlanok, kerekén negyven verszetet tartalmaz. Ezek többsége — bár Fűrj Gergely versírói ambícióit mutatja — műköltői reminiscenciákra vall.

Magának a könyvnek részletes bemutatását és filológiai elemzését később elvégezendő feladatnak tartjuk, itt csupán az *Arca képméhez* című verset közöljük, a fentebbi megokolás alapján.

„Arca képméhez”

Lelekem szántja sorsunk
Vas ekéje, titkolom... nem fáj.
De ekének munkáját
Láthatja szem, a szem ha lát.

Komor vonást festve
Arczomra lelkem fájjó érzete.
Vadnak betegesnek ember gyűlötlőnek
Látszék lenni lét körömbé.

Allók a fényképész előtt.
Szemem oda, de lelkem a jövőbe
Iránytá nézetett, honom, magam
S egyéniért komoran mereg,

Sikerült! — s nem? — egyezék-é?
Holt arcvonás az élővel.
Nem törődöm vele, el küldöm
Haza, én szereteteimnek.

Ráncos a nadrágom
Mindkét szára bőségesen,
Mintha nem nekem szabta
Volna a szabó, jó nekem!

JEGYZETEK

1. Katona Imre: „A bécsi kaszárnya égig emelkedik...” Konkoly István kéziratot katonakönyve a múlt század végéről. In.: Mozaikok Csongrád város történetéből. 1977. Szerk.: Szabó Endre.
2. Beck Zoltán: Zsilinszki János kézírásos verses-dalos füzeté katonakorából, 1872-ből. In.: A Békés megyei Múzeumok Közleményei 5. 160. p. Békéscsaba, 1970. Szerk.: Dér László.

CSIMPISZLI

Dankó Imre

Az 1739—40. évi kunszentmiklósi pestis népeletbeli szerepéről írt tanulmányomban a *csimpiszli* szót helytelenül magyaráztam (Cumania II Ethnographia. Kecskemét, 1974. 365—376.). *Vargha Balázs* annakidején levélben kifogásolta feltételezésemet. Elhatároztam, hogy utánanézek a dolognak. Alkalmoszerű kutatásaim eredményeit az alábbiak adom közre.

A *csimpiszli* szó napjainkra ritkává, alig ismertté vált. Sem Kunszentmiklóson, sem a közeli Szabadszállásán, de Kecskeméten, Túrkevényen, Debrecenben, Hajdúböszörményben, Hajdúhadházon, Sárospatakon és Csen-

gerben — ezeken a helyeken kerestem — sem találtam olyan emberre, aki ismerné, használná. Gyulán, Mezőkovácsházán és Baján volt szerencsém olyan emberekkel találkozni, akik ismerték és használták ezt a szót. Gyulai adatoktól (Németh Sándorné) bizonytalan volt a jelentésében, „olyan senki fia-borja emberre mondják, aki olyan csöze” — mondta; Mezőkovácsházán többen is úgy értelmezték, hogy szavunk „szemtelen, mindig láb alatt való, lábatlankodó gyereket jelent; Eaján (Veréb Béla, Sipos Károly) pedig úgy tudták, hogy „ügyefogyott, esetlen, gym-gyam alak” a jelentése. Mindhárom helyen volt a szónak olyan jelentésmagyarázata is, hogy gyerekre; kistermetű, jelentéktelen ember vonatkozik.

Általános az a vélemény, hogy a *csimpiszli* a hangalakilag rokon *csimpaszkodik* igéből (A magyar nyelv értelmező szótára. I. Bp. 1959. 894. „vki vagy vmi görösesen belekapaszkodik vkibe vagy vmibe”, „vki vagy vmi felmászik vkire vagy vmire és ott erősen kapaszkodva lóg”) származik. A *csimpaszkodik* igét ismerik tájszótáraink is (csimpaszkodik, belesimpaszkodik, Kiss Géza—Keresztes Kálmán: Ormánysági szótár. Bp. 1952. 83. bele-ráncimpaszkodik, Bálint Sándor: Szegedi szótár. I. 840.) és megemlíti származékait is: *csimpaszódás* (MNESZ I. 894.), illetve felsorolják alakváltozatait: *csimpaszódzik* (UMTSz. I. Karcagról), *csimpeszkedik* (Bálint SzSz. I. 248.; UMTSz. I. 839.), *csimpeszkezik* (Bálint SzSz. I. 248.), *csimpelkőzik* (Nyíregyházáról, Nagykamarásról, UMTSz. I. 840.), *csimpkedik* (Hetésből, UMTSz. I. 840.), *csimpajgókik* (Hajdúnánásról, UMTSz. I. 840.), *csimpajkodik* (Göncruszkról, UMTSz. I. 840.), *csimpajkózik* (Hegyaljáról, Vajdácokról, Debrecenből, UMTSz. I. 840.), *csimpajkózik* (Gyuláról, UMTSz. I. 840.), *csimpajkodik* (Makórol, UMTSz. I.) *csimpeszt, felcsimpeszt* (UMTSz. I. 840.), *csimkodik* (Vasszécsényből, UMTSz. I. 840.), *csimpejg* (Hódmezővásárhelyről, UMTSz. I. 840.), *csimpószkodik* (UMTSz. I. 840.), *csimpőjög* (Hódmezővásárhelyről, UMTSz. I. 840.), *csimmeszkedik* (UMTSz. I. 839.), *csemeszkezik* (Magyar Tájszótár. I. Bp. 1893. 319—320.), *csemeszkezik* (UMTSz. I. 839.), *csibeszkezik* (UMTSz. I. 840.). Vagyis a *csimpaszkodik* ige és minden változata egy bizonyos mozgást, felkapaszkodást, erős megmarkolást, szorítást, csingést jelent.

Ezzel szemben a feltehetőleg a *csimpaszkodik* igéből származó *csimpiszli* melléknév más jelent. A *csimpiszlire* vonatkozóan két szótári adatumunk van. Bálint Sándor szerint Szegeden a *csimpiszli* „minden lében kanál”, okvetetlenkedő embert, illetve folyton a felnőttek nyakán lévő gyereket, súldó lányt” jelöl (SzSz. I. 248.). Ugyanakkor Hódmezővásárhelyen „pajkos gyerek” jelentése van (UMTSz. I. 840.). Ezek szerint a *csimpaszkodik* igéből (illetve származékaiból) a *csimpiszli* melléknév csak jelentésváltozással alakulhatott ki. A *csimpaszkodik* igében is benne van a *csimpiszli* melléknév jelentésének több tényezője és a hangbeli rokonság is nagyban hozzájárult a jelentésmódosuláshoz: Egyébként a *csimpiszli* szó összetett szó eredménye is lehet, *csimpaszkodik* ige egy része és a *pici*, becézett *pizli* szó összetevéséből is létre jöhetett.

A tanulmányomban idézett, 1740-ben készített kunszentmiklósi névsorban „*Csimpiszli Juhász fiacskája*” adat szerepel (i.m. 368.). A névsor más adataiból tudjuk, hogy a *Juhász* itt nem családnév, hanem foglalkozást jelölő szó (például ilyen jelölés összetételek szerepelnek: Sánta Juhász stb.). A *csimpiszli* jelzőként álló személynevet jelentő foglalkozásnév előtt, azaz *ragadványnév* és mint ilyen, a talán kistermetű, de mindenestre ügyetlen ügyefogyott, ugyanakkor minden lében kanál, okvetetlenkedő juhást jelöli.

Az Országos Honvédelmi Bizottmány — a forradalmi kormány — egyhangú határozatában országos nemzeti ünnepé tette a március 15-i évfordulót. A fővárosban nyilvános ünnep nem lehetett, hiszen Pest ekkor az osztrákok kezében volt. Ezért az ideiglenes fővárosban, az országgyűlés székhelyén, Debrecenben tartották meg az első országos március tizenötödiki ünnepélyt.

Erről tudósít bennünket egy most felbukkant, sajnos, csak töredékében ránk maradt, kézzel írt visszaemlékezés, melynek írója ismeretlen: „A Rákóczi ez a százados harang, a debreczeni református nagy templom büszkesége, már virradatok megszólalt. Bűgő érczes hangja mint valami égi szózat szét árad a egész városban, beszűrődtek a lakásokba, és felrázta szendergesőkből az embereket. Ebredjétek! hisz öröm ünneplünk van; nagy felséges ünnep, első évfordulója az örökemlékeztető Márczius 15ikének!

A piactér csakhamar megelevenedett. Legelőször a helyőrség vonult ki: egy szakasz Bocskai huszárral, egy század honvéd, egy osztály vadász, s a debreczeni nemzetőrség gyalog és lovas zászlóaljja. Valamennyi mind díszben.

A dandár a szokásos jelentések után rajokra oszlott, s a városházától egész a Szent-Anna utcái rom. kath. templomig kettős sorfalat állott. Kevés idő múlva gyülekezett itt a polgárság is. A város minden részéből egyre többen jöttek. Reggel 8 órákor már a tágas piactéren alig lehetett megmozdulni.

A tömeg közt fűrge eleven fiúk surrannak végig. Jön az egyik, s a következő tartalmú papír lapot osztogat szét: Győzelem! Diadal! Megbízható magánértesülések szerint Bem tábornok Vasárnap Márczius 11én Nagy Szeben városát hősies ostrommal bevette. A szász nép meghódola, az orosz futvász menekül a Vöröstorony felé. Éljen Bem! Éljen a haza! Dicsőség Márczius 15 ének!

A győzelmi hír riadó örömet okozott mindenfelé, s nagyban hozzá járult az ünnepies hangulat emeléséhez. De csakhamar jön egy másik kihordó fiú. Karjain ennek is egy csomó nyomtatvány.

A Kossuth Márczius 15 iki imája! kiállott torkaszakadtából. Csakugyan az: a Kossuth imája, levonat, kiszakított rész a Közlöny egyikéből. Egy öreg szabómester körül, aki ügyes kézzel elkapott a nyomtatványból egy repülő példányt, csakhamar rengeteg nép áll, s kéri a nyomtatvány felolvasását. A szabómester nem hagyja magát sokáig kéretni. Feligazgatja ökluréját, reszketeg de magas hangon olvasni kezdte: Isten segíts! Isten könyörülj!

Megteremtéd a szabadság fáját, s ápolád a sötét századokon át és védelmezéd vihar és rossz szellem ellen.

Mikor az ember lelkiöttségben vadállatként pusztítja embertársát új tanok miatt; mikor keresztshadak rohanó árként sodorták kelet felé

Európa népeit; mikor a középkor romlottságából emelkedett fellegek harmincz hosszú éven át hullatták a vakbuzgósság véres esőt: akkor szent lelkek e végtelen világ pusztáin egy zöld liget teremtsével foglalkozott, hol az emészto harcokban megtisztult emberi vágyak megpihenjenek.

Egy világot borít már a fa-lombjaival; tavaszod kinyitá a századokon át fogamzott bimbókat.

Tartsd meg Uram! e szabadságnak fáját, s engedd, hogy a kiontott ártatlan vérezt a szenvedő népeknek dúsan teremje meg gyümölcseit.

A nép könnybe lábadó szemmel hallgatta e gyönyörű fohászt, s a mint az öreg szabómester a végéhez ért, vele együtt minden ajk mondotta: Isten segíts! Isten könyörülj! Az áhítatos csendet eljén rivalgás törte meg. A városháza felől nyitott hintóban Kossuth közelgett. Jobbján felesége ült, szemben veök két barna firtú gyermek: a fiai. Kossuthnak szállott az üdvözlés, amely végig kísérté egészen a plébánia templomig.

A szép, magas boltívű templom szorongásig teli vala. Elöl különféle méltóságok: a honvédelmi bizottmány, a nemzetgyűlés, a hadsereg, a városi tanács tagjai, azután a tisztviselő kar, hátul a közönség.

Pont 9 órákor megkezdődött az ünnepi szent mise. A szívemelő egyházi szertartást fényes segédlettel Bémer László N. Váradi püspök végezte.

Az orgona zengő hangjai ájtatosságba ringatták az egész gyülekezetet. Maga Kossuth is gondolataiba mélyedt, fejét kezére hajtva szomorú merengéssel tekintett maga elé. Vajon merre járnak gondolatai? Bizonyára elgondolkodott a múlt eseményein. Minő egy rettenetes esztendő is volt az! Az első Márczius 15 étől a második Márczius 15-éig! Azt reméltük, hogy a béke róza lugalai közt fogunk haladni — s im hová jutottunk ...

A nap további eseményeit Tikos István tanácsnoknak, az Alföldi Hir-lapban 1849. március 18-án megjelent írásából ismerhetjük meg:

„A cath. templomból ünnepélyes díszmenetben jött a közönség a reform. nagytemplomba. Ott lovagolt az ősz hadügyminister, szabadságharcunk több vitéz katonái, köztük Guyon is. A Szabadságtérén a templomig két sorral voltak felállítva a helybeli lovas és gyalog nemzetőrök, s a Bocskai-lovasok, köztük vonult a díszmenet, a Zanini zászlóalj hangszkara harsogtatván a Rákóczi indulóját.

A nagytemplomban Könyves Tóth Kálmán tartott egyházi beszédet, utána egyházi főnökünk Szoboszlai Pap István mondott könyörgést...

Az isteni tisztelet végződésével a díszmenet, azon renndel, mint előbb, a Szabadságtérre vonult, s onnan oszlott szét...

Délután a Nagyerdőn népünneplőt tart rendezve. Néhány hordó bor vitetett ki, egész ökor süttetett a nép számára. Szószék is volt felemelve, mi a nép figyelmét népgyűlés tartásra hívta fel.

Nagy néptömeg gyűlt össze az erdőben, s vidám jó kedvvel társalgot. Csupán az hangolta le kissé, hogy egész 5—6 óráig senki sem jelent meg a szószéken. Utoljára a nép megpillantá már kedvelt szónokát Besze Jánost s szószékre kiállta. Ő ekkor nem lépett szószékre, hanem előbb az újhelyi lelkész Vályi szolt; utána Besze. A nép mindenik szónoklatát nagy örömmel és meleg részvétellel fogadta, s dörgő »éljenek« kel kísérté...

A népgyűlés és szónoklatok után a sült ökor tagolásához és a hordók ürtéséhez fogott a jókedvű közönség, s vidáman ünneplé meg a nép Mártius 15-két.

Estve a város kivilágítatot, s a városi nép derülten tolongot az utcákon, örömmel beszélgetve a múltrol, s aggodalmasan ugyan, de jó reménnyel telten gondolva a kéték jövőre.”

DERECSCKE FÖLDRAJZI NEVEINEK JELENTÉSTANI ÉS ALAKTANI SAJÁTOSSÁGAI

MEZEY TEODÓRA

Derecske földrajzi neveinek jelentéstani és alakítási osztályozásánál olyan korábban bevált módszereket hasznosítottam,¹ amelyek az általam gyűjtött névanyagra alkalmazhatók. Így például alakítási szempontból nem látszott célravezetőnek három kategória szerepeltetése (alapelemek, kettős funkciójú elemek, megkülönböztető elemek),² mert Derecske névanyagában alig találhatók csak alapelemből álló földrajzi nevek, a kettős funkciójú nevek száma is viszonylag csekély a megkülönböztető elemekhez képest. Benkő Loránd osztályozása a jelentéstani kategórián belül határneveket és vízneveket különít el, a mi gyűjtésünkben csak határnevek szerepelnek. Alakítási rendszerezése pusztai tofalakú és toldalékos neveket választ el.

I. Térszínannevek

1. Felsőszínevek: Akasztó-halom, Babina-domb, Bak-halom, Bányahát, Boldogasszony-part, Botos-halom, Bőnyei-gát, Dög-laponya, Dudás-kút-völgy, Dudás-lapos, Gebei-lapos, Görbekút-völgy, Hármás-domb, Horvát-kút-völgy, Holczmann-lapos, Hosszúhát-rét, Hosszú-lapos, Inke-domb, Istók-halom, Itató-part, Jáka-halom, Jáka-lapos, Kaszás-völgy, Kállai-domb, Kengyeles-lapos, Kerekes-halom, Kettős-halom, Kis András-lapos, Kisbotos-halom, Kocsimosó-lapos, Kőrös-völgy, Kő-domb, Külső-Kertút-völgy, Lénárt-domb, Lépő-lapos, Lőrinc-halom, Lyukas-domb, Móré-lapos, Nádas-árok, Nagy András-lapos, Nagy-lapos, Nagyradó-domb, Rác-kút-völgy, Reszeg-völgy, Reviczky-lapos, Róka-domb, Rossz malom-gát, Sáfrány-völgy, Sámson-domb, Sátor-domb, Sós-lapos, Szőlő-lapos, Telekes-kút-völgy, Tordai-lapos, Vadas-gát, Vadász-gát, Zsákai-lapos.

2. Helyzetviszonyító nevek: Alsó-Sirály, Felső-Sirály, Felső-vég, Hát-folyás, Külső-Kertkút-völgy.

3. Alak és méret meghatározó nevek: Álom-zug, Csonka-ér, Darabos-szik, Fórián-zug, Gulyás-zug, Harmadik-zug, Hármás-domb, Horgas, Inke-zug, Kancsó-zug, Kerek-rét, Kerek-zug, Kigyós, Kis-bánya, Kis-dűlő, Kis-erdő, Nagy-Bánya-kert, Nagy-Játszó-kert, Nagy-kút, Nagy-legelő, Nagy-mező, Nagy-nyomás, Nagy-szőlő, Nagy-telek, Terkes.

II. Természeti nevek

1. Növényzet: Babina, Bodzás, Dinnyés temető, Fűzfás, Gyopáros, Gyepkút, Kákás-tó, Kenderes, Kolompírkert, Körtélyes, Nádas-árok, Nádas-árok-dűlő, Nádas kút.

2. Állatvilág:

a) Állattartásra utaló nevek: Bivalyfürdő, Csordakút, Disznókút, Eligállókút, Gulyás-zug, Koslegelő, Nyalakodó, Tilalmas.
b) Egyéb: Békárikató, Bogárzó, Muslicás, Urgés.

III. Dologi nevek

1. Műtárgyak: Aranyos csárda, Ásvány, Bánya-kert, Fakút, Folyás-kút, Fűsűs-kút, Hajós-dűlő, Homoki kút, Kápolnás, Karakas-dűlő út, Orbán-kút, Pekár-csatorna, Péterszegi kettős kút, Régi Debreceeni út, Rossz malom-gát, Sístach, Tizenháromnyilas-dűlő út, Újtelep, Kisderecske, Vadas-gát, Vezendi-tanya.

2. Képzettársítás révén keletkezett nevek: Aranyos, Bocskoros, Gatyaszár-zug, Hajnal-kert, Morgó.

IV. Hagyományhoz kötött nevek

1. Babona, vallás, hagyomány: Isten akla, Úrkútja.

2. Történeti eseményekhez fűződő nevek: Akasztó-halom.

3. Birtoklástörténeti nevek: Eklézsia, Harangi-tag, Jámbor-tag, Jegyző-föld, Katolikus pap-tag, Leitléb-tag, Lopott-föld, Református pap-tag, Sárvári-tag, Szőke-tag, Tizenháromnyilas, Tüdső-tag, Zákány-tag.

4. Egyéb, hagyományokhoz fűződő mozzanatokból származó nevek: Parittyasziget, Peres-szik, Erszénylőgázó.

5. Tréfás hagyományjal kapcsolatos nevek: Kengyeles, Kurvapihenő, Morgó.

V. Gazdaságtörténeti nevek:

Bajomi-dűlő, Darabos-dűlő, Fekete-szik, Forrás-kert, Hajas-dűlő, Lődor-kert, Megyes-szik, Német-szik, O-Kálló-dűlő, Panda-róna, Perkelő-dűlő, Régi-Sátor-kert, Sátor-kert, Szél-kert, Szepes-szántó, Telek, Teleki-erdő, Vadas-szik.

VI. Birtokosnevek

1. Személynevek:

a) Pusztai személynevek: Ceglédi, Szakarina.

b) Személynevek összetételben: Arany-föld, Cseh Áron-zug, Csorvási-szik, Csorvási-tó, Csuklya-kert, Mórlics-föld, Szőke Dábó, Szőke Dábókút.

2. Foglalkozásnevek: Gulyás-zug, Jegyző-föld, Kántor-tó.

3. Közösségnevek: Eklézsia.

4. Népnevek: Német-szik.

A jelentéstani rendszer egyik osztályába sem illenek bele a derecskei névanyag következői: Czh-tó, Dábó, Hajas, Herpáj, Karakas, Mizsu, Palocsa, Pulider, Szalányos, Vadas, Zsíros. A felsorolt nevek legnagyobb részének eredete, jelentése ismeretlen.

IMRE LÁSZLÓ

I. Pusztai alakú nevek

1. Egy szóból álló nevek: Babina, Ceglédi, Harpáj, Folyás, Eklézsia, Dábó.

2. Szóösszetételek

a) Jelzős összetételek

A) Minősítő jelző: Kerek-rét, Kerek-zug, Hosszú-lapos, Csonka-ér, Nagy-lapos.

B) Számnévi jelző: Kettős-halom, Kettős lapos, Hármas domb, Tizenháromnyilas.

b) Határozós összetételek: Eligálló, Erszénylógázó, Itató-part.

II. Toldalékos nevek

Képzős nevek:

-s (ellátottságot kifejező) képző: Bikás, Dinnyés temető, Gólyás, Kásás-tó, Kengyeles-lapos, Kőrös-völgy, Muslicás, Vadas-szik.

-i (birtokos-) képző: Bőnyei-gát, Homoki kút, Teleki-erdő, Debreceni út, Kállai út.³

JEGYZETEK

1. Benkő Loránd: A Nyárad mente földrajzi nevei. Budapest, 1947.
2. Kázmér Miklós: Alsó-Szigetköz földrajzi nevei. MNYTK 95. sz.
3. Többes szám -k jelével ellátott, illetve ragoz alakok (amelyek gyakori todalékos nevek egyébként) gyűjtésben nem találhatók.

Molnár Veronikára emlékezve

Még egy év múltával is szorongással, megrendüléssel emlékezünk rá, hogy Molnár Veronika 1979. július 21-én, a kanadai Torontóban elhunyt. A negyvenedik életévét el nem érő régész-etnográfus itthoni munkásságával (középkori ásatások Sárospatakon és környékén, műemléki feltárások) is, de különösen Kanadában, mint textil-viselet történész, kiváló muzeológus a legnagyobb elismerést vívta ki magának. Szerény, rokonszenves egyénisége, kiváló felkészültsége, óriási munkássága nagyban fokozta veszteségünket. Molnár Veronika 1939. december 28-án született Hajdúnánáson, apja Molnár József irodalomtörténész, múzeumbaráti Körünk áldozatos tagja, a Múzeumi Kurír gyakori szerzője. Molnár Veronikáról több nekrológ is megemlékezett (Ethnographia, Néprajzi Hírek, Hajdúnánási Fórum stb.). Emlékét mi is megőrizzük, életét, tevékenységét példaképnek tekintjük!

Ady, Kosztolányi, Babits vallották Kiss Józsefet a modern magyar líra előfutárának, költészetének helye, rangja mégis máig tisztázatlan.¹ Nem túlságosan terjedelmes életművéből verses epikai alkotásainak önálló elemzésére, monografikus tárgyalására meg éppen nem vállalkozott senki. Igaz, a századfordulón háttérbe szorul még a legmodernebb, az Arany János, Vajda, Arany László, Gyulai kezén legéletképesebbnek látszó műfaj, a verses regény is, hiszen „a modernneknl csak a szó szoros értelmében vett líra terem”.² Kiss Józsefnek azok a művei, melyeket több-kevesebb joggal verses regénynek szokás nevezni (*De profundis*, 1875, *Mese a varrógépről*, 1883, *Jehova*, 1887, *Legendák a nagyapámról*, 1910), mégis megérdemlik figyelmünket. Nemcsak azért, mert Kiss fejlődése talán éppen „az epikában érzékelhető leginkább, a romantikus-népies színezetű, tragikus, riktóan cselekményes balladától átfejlődik a témájában városias, szubjektív, egyes életsorsok és típusok hangulatát megérező verses epikáig: a verses regény modern változatáig”,³ s mert a népies-séggel éppen a verses regény nagyvárosi témájának, nyelvének révén szakit, hanem azért is, mert a Byron—Puskin—Féle műfajt lépésről lépésre hódítva meg, példázza a műfaj lehetőségeit és funkcióját a századfordulón.

Ennek megfelelően azokkal értünk egyet, akik a *De profundis*ban „túlhatott szentimentalizmusával a giccs felé közelítő, ballada és verses regény határán mozgó, lélekrajzában eléggé bizonytalan mű”-vet látnak,⁴ a *Legendák a nagyapámról*ban pedig újszerű hangot. Kiss több korábbi méltatója egyenesen „egyik legkevésbé szerencsés munkájá”-jának nevezte a *Legendákat*, mint Sik Sándor,⁵ vagy ha meg is érezte sajátos hangnemtűntetését, jobbára negatív fordulatot látott benne, mint Rubinyi Mózes: „E töredék formájában ha nem is méltatlan egész oeuvre-jéhez, nem is jelent pályáján emelkedést. Lírája, balladája, régibb költői elbeszélései után a költő, a *Legendák* költője olybá tűnik fel előttünk, mint a nagy tragikus művész, kinek zengő pátoszát megszoktuk, s aki egyszerre csak valami könnyű vígjáték csörgőspikájában táncol régi áhítatos közönsége elé...”.⁶ Kiss itt valóban elveti korábbi műveinek pátoszát, de csak azért, hogy minden előző kísérleténél többet mondhasson el magáról a byroni—puskini forma feszültségével. Az Arany-epigon balladaköltő így talál rá, túl hatvanadik életévén, spontán megnyilatkozásának adekvát epikai formájára.

Már csak azért sem lehet e verses regények jelentőségét lebecsülni, mert szervesen kapcsolódnak az életműhöz, amely ebből a szempontból a verses regények előzményétül és forrásvidékéül szolgál. Nemcsak a meg-eset leány történetének van meg az előképe a *Budapesti rejtelmekben*,⁷ Kiss József eme korai. Sue modorát utánozó rémregényében, hanem a *De profundis* egyik jelenetének is, amit az a tény magyaráz, hogy a regényt 1874 októberében fejezte be, s ebben az évben már a *De profundis*-

ból is között részleteket, tehát a próza ihlette a verset. Néhány párhuzamos hely idézése jól illusztrálhatja mindent: „Zongora mellett egy vak fiú ül, alig húszéves...” — olvashatjuk a regényben, amire rimel a *De profundis* megfelelő helye:

Szegény vak fiú veri a zongorát.
A hangszer édes, ábrándos hangot ad.

A *Budapesti* rejtelmek másik motívuma is visszatér: „Késő éjfel utáni ver a billentyűket, legszilajabb rhytmusa sem tudja túlhangzani a tomboló kacajt...” Ez a verses regényben:

De vad bacchanalia vesznek hangjai,
Ábrándos dalra itt ki hallgatna, ki?

A *De profundis*ban sajátos összevonásokat találunk:

Tikkasztó a lég — fűszeres a pára,
Elfönyad tőle a kéjek ledánya.

Ez a regényben részletesebb, nehezebb, cikornyásabb: „A vak fiú kipirult arccal, kábult fejjel ül a zongora mellett, az ujjai eszeveszett canticant vernek a billentyűkön. Őt is megcsapta a levegő, melytől elfönyadnak a virágok.”⁸

Az *Eletkép* egy szegény varróleány küszködését, majd elzüllesztését írja le, s ennyiben a *Mese a varrógépről*nek és a *De profundis*nak egyaránt előzménye.⁹ E két mű társadalmi szférája természetesen rokon Kiss városi lírájával (a *magasból*, *Daphnis és Chole*), mely a nagyvárosi élet szűfoltját, nyomorát, vad tülekedését, anyagiasságát s benne a magára-hagyottságot panaszolja (*Város végén*).

Az olaszországi utazás, Michelangelo Mózes-szobra hatott a *Jehova* eszméjének kialakulására, akárcsak az *Egekbe néző...* című költeményre:

Es szent megdöbbenéssel álltam ott,
Hol Michelangelo élt s alkotott.

Nemcsak szöveg szerinti egyezéstről van szó, hiszen a lírai vers dilemmája:

Előbbre tör-e a rohanó kor
Mint ama régi, mely kímélve járt
S nem döntött, de teremtett ideált?

a *Jehova* alapkérdését fejezi ki, ami az élmény azonosságára mutat.

A *Jokli* című elbeszélésben az öreg halálának a holttéstét a városból a hírre érkező zsidók menekítik el a sváb faluból, ahol már készülnek megégetni. A *Legendák a nagyapámról*ban a *Halottszöktetés* című rész erre a motívumra épül, sőt talán éppen ennek a résznek a terve született meg a legkorábban,¹⁰ így fokozott műképző szerepe lehetett. (A hozzártartozó nélküli halottal való foglalkozást elsősorú kötelességként jelöli meg Talmud.¹¹ Kiss azonban ennek egyetemesebb jelentőséget tulajdonít.) Amit egyik szép kései versében, a *Pantheonban* élete keserű tanulságának tart („Egy világ ellen mindig egymaga!”), az egyaránt érvényes Jokli nyomorúságos, kicsüfolt életére és Reb Mayer Litvákra. (A *Jokli* a megalázott zsidó emberi méltóságát védi, a *Legendák a nagyapámról* hőseiben a művészi hajlam már mint ebből fakadó speciális többlet fogalmazódik meg.) A bolyongás, otthontalanság, kirekesztettség a *Jehová-*

nak éppúgy témája, mint a *Legendák*nak, de lírájának is egyik fő szövege.

Rakhatsz te kunyhóit eleget,
Halmra gyűjthetsz kincseket,
Otthonod mégsem lesz neked. (*Új Ahasvér*)

Sík Sándor egyenesen úgy véli, hogy a *Legendák* alapja Kiss sértődöttsége, mellőzöttségérzete, „őszintén, keserűen gögös hangulata”.¹²

Tény, hogy 1895 óta dédelgette nagyapjának emléket állító nagybó epikai tervét, de első része csak 1910-ben jelent meg. Így szinte természetesen, hogy gyakran felbukkanó motívumainak gyűjtőhelyévé vált. Pl. a *Két hajó* emlékeztető, Juhász Gyulát előlegező sorait („A sarga vizek melankóliája / Borong terajad, lápos Tisza tája”) a *Legendák* egyik része, a *Tisza-parton* című visszhangozza. Töredék maradt a *Legenda a nagyapámról*, és a *Jehova* is egy trilógia első része, melynek Krisztusról és Apollórol szóló folytatásai nem készültek el,¹³ éppen ezért a lírai és a prózai életművel való érintkezések, összefonódás révén nyerek el igazi értelmüket, míg másfelől a verses regények is kalauzal szolgálhatnak az életműhöz.

A Kiss József verses regényeiben érvényesülő világirodalmi hatások között elég sok az olyan, amely akkor már közhelyszámba megy. Például a bukkolt lány motívuma, mely nyilván a Kiss által rajongva szeretett *Faustból* való. Ennek későbbi, igen népszerű, fajsúlytalanabb változata ifj. Dumas *Kaméllás hölgye*, ami mely nyomokat hagyott a *De profundis*on még akkor is, ha a közvetlen ihlető a perditatéma 1869-es megszólaltatása: Ada Christien *Lieder einer Verlorenen*je s ennek fordítása Várad Antal: *Egy bukkolt nő dalai* (1873). Az eddigi kutatások több kölcsönzést kimutattak: a *De profundis* VIII. része (*Isten és a bajadér*) Goethe költemény nyomán készült, a *Mese a varrógépről* vallomásjelentében Daudet *Ifjabb Fromont és idősb Risler* című regényének (1874-ben és 1876-ban is megjelent magyarul) egy helyzete ismétlődik.¹⁴

Az ősforrás, legalábbis a *Legendák* stanzáit és általában a lírai kitérőket tekintve Byron, a legközvetlenebb inspiráló Arany *Bolond Istókja*, amit még azzal is hangsúlyoz a költő, hogy műve végén nagyapját össze is ismerteti Istókkal. A magyar irodalomból Petőfi (*Bolond Istók*) és Gyulai (a *Mese a varrógépről* három árva motívumának felbukkanásában) említhető még.¹⁵ A tarka, egymással nem vevődő, hanem keveredő hatások legtöbb esetben esztétikailag nem egységes átfarmált, nem egységes perspektívájú műveket eredményeznek.

Sajátos, hogy az egész századvégi irodalmunkra oly mély benyomást tevő Berczy-féle *Anyegin*-fordítás iránt Kiss teljesen érzéketlen maradt. Arra nem gondolhatunk, hogy az oroszországi zsidóüldözések az orosz nép és kultúra egészével fordították szembe. Elég utalni Gorkij iránti és éppen a *Legendák*ban megfogalmazódó szeretetre és nagyrabecsülésre vagy a *Knyaz Potemkinre*. Inkább arról van szó, hogy verses regényeinek két témaköréhez: a nagyvárosi nyomor, a kisemberek (*De profundis*, *Mese a varrógépről*) és a zsidóság sorsának (*Jehova*, *Legendák a nagyapámról*) ábrázolásához ténylegesen nem meríthetett az *Anyegin*ből. Arany László és Gyulai, Puskin két legfogékonyabb követője a patriciális nemesi életforma, a vidék rajzával közvetlenül kapcsolódhatott az *Anyegin*-hez, annak témájához, hangulatához, nemzeti problematikájához, mely életszféra és kérdéskör Kiss Józseftől idegen volt.¹⁶ Így aztán lazán kapcsolódik Byronhoz, Aranyhoz, és kisebb hatásokat is beolvasztva a maga útját járja. A legtöbbet, a legmodernebbet azonban a verses regény műfaji ideálját leginkább megközelítő *Legendák*ban adja.

1. Komlós Aladár: Kiss József (Kiss József: Tüzek, 1972). 45. l.
2. Komlós Aladár: A magyar költészet Petőfitől Adyig. In: Költészet és bírálat, 1973. 149. l.
3. Barta János: A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig. Tankönyvkiadó, Bp., 1969. 393.
4. Tamás Attila: A magyar verses regény és a műfaj néhány sajátossága. Itk, 1965. 316.
5. Sík Sándor: Kiss József. Elet XIV. évf. 22. szám (1923. nov. 4.). 485. l.
6. Rubinyi Mózes: Kiss József élete és munkássága. Bp., 1926. 113. l.
7. Komlós: Kiss József. 9. l. Glatz Károly: Kiss József. Bp., 1904. 58. l.
8. Glatz: i. m. 69.
9. Uo. 77–78. l.
10. Teles Ede: Egy délután Kiss Józsefnél. In: Kiss József és kerékszta. Bp., 1934. 246. l.
11. Scheiber Sándor: Zsidó néprajzi adatok Kiss József műveiben (különnyomat az IMIT 1948. évkönyvéből). Bp., 1948. 27.
12. Sík: i. h. 487. l.
13. Glatz: i. h. 79. l.
14. Glatz: uo. 69–75. l. Rubinyi: i. m. 135. l.
15. Rubinyi: uo. 110., 131–132. l.
16. Lásd: Imre László: Kiss József verses regényei. Studia Litteraria, 1975. 98. l.

Két szakmai folyóiratról

A szélesen értelmezett honismereti-helytörténeti tevékenység két kevésbé ismert, ám igen fontos, szakmailag a legmagasabb igényeket kielégítő folyóiratára hívjuk fel olvasóink figyelmét. A *Hajdú Mihály és Mező András* által szerkesztett *Névtani Értesítő* már a 3. számát jelentette meg. Az időszaki kiadvány az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportja Névmutató Munkaközösségének a lapja. A nyelvészet, közelebbről a névkutatás oldaláról, a jól kimunkált nyelvtudomány igényei szerint, a legmagasabb szakmaisággal tárgyal honismereti-helytörténeti, művelődéstörténeti kérdéseket. — Sokban hasonlít a Múzeumi Kurírhoz a *Somogyi-könyvtári Műhely*, ami már elérte 20. évfolyamát. A folyóirat elküldőseire, tartalmára, módszerére rányomja bélyegét a felelős szerkesztő, Péter László egyénisége, felkészültsége, filológiai készsége, aprólékos gondja és szinte felmérhetetlen tudása. Természetesen a Szerkesztő Bizottság is jó, minden egyes tagjában messzemenően alkalmas arra, hogy a *Műhely* valóságos műhely, a lehető legszélesebbkörűen értelmezett helytörténeti kutatás soha el nem hallgatható, mellőzhető forrása legyen. A *Műhely* — követve a nagy mester: *Bálint Sándor* útját, útmutatását — szegedi kérdésekkel foglalkozik. De nem provinciálisan, befelé nézve, hanem minden esetben beágyazva a szegedi kérdéseket az általános magyar, sőt nem egy esetben az európai vagy legalább is a közép-kelet-európai viszonyokba.

URAK ÉS BETYÁROK

Erdei és Kozma, az utolsó betyárok

FÜVESSY ANIKÓ

A Hortobágy környékének arculata a folyószabályozás, a mocsarak lecsapolása előtt nádasokkal, rekettyékkel, vadvizekkel és ingoványokkal tarkított terület volt; jó búvóhelye a szegénylegényeknek és a betyároknak.

Megfordult ezen a vidéken Anyfalvi Bandi, Rózsa Sándor, Zöld Marci, Palatinszki, Beckereki, Patkó Bandi és Sós Pista mellett Kozma és Erdei is, akiket az utolsó betyároknak tartottak.

Kedvelt búvóhelye volt a betyároknak a csárda is, szinte minden nagykunsági és hortobágyi csárdáról azt tartják alagút vezet alatta, ezen menekültek régen a betyárok a pandúrok elől. Sokat mesélnek a Meggyes csárda alatti alagútról is, mely állítólag az ohati Nagy-majorban levő kastély vezetett. Ez a csárda az akkori Heves és Hajdú megye határán állt, éppen a határhalmom. Sokszor tett jó szolgálatot a betyároknak, mivel a pandúrok csak a megvehatárig üldözték a bűnözőket, hatalmuk csak addig terjedt.

Rózsa Sándornak egy alkalommal már nem volt ideje a titkos alagúton át elmenekülni. A csárda főzöasznya Czinegéné Rózsika néni volt, idős, kövér asszony, aki a kor paraszti divatjának megfelelően bő, sokszoknyás ruhát viselt. Rózsa Sándor a szoknyája alá bújt, az asszony meg csak egyre kavargatta az ételt a tűzhelyen, nem mozdulhatott el.

Talán ez a kaland is, no meg házassága jó útra terelte Rózsa Sándort. A betyáréletet a hortobágyi csikóssággal cserélte fel. Akadt ugyan, aki később felismerni vélte, erre így énekelt:

Balogh István az én nevem,
Csikót, gulyát én kezelem.

Csak azok a csikósok tudták, ki is valóban, akik egy tűznél ültek vele.

Kozma és Erdei kevesebb nevezetes tettel örökítette meg nevét. Az úri betyárokkal, főként az egyik füredi földesúrral, Lovassy Zsigmonddal dolgoztak össze. Lovassy a tanyáján még búvóhelyet is építtetett nekik, sőt pincéjéből alagút vezetett a szabadba.

Egyszer a földesúr megbeszélte Kozmával és Erdeivel, hogy nagy vendégséget hív, a vendégeket pedig majd kirabolják. Mikor javában tartott a mulatság, betoppant a két betyár. „Kezeket fel!” — kiáltották. Ki kellett rakni mindenkinek a pénzt, az ékszeret, ami vele volt. A betyárok elmentek, de ráparancsoltak az urakra; két óra hosszágig meg ne mozduljanak. Utána meg Lovasszal részelték.

A századforduló táján fogták el a két betyárt. Az urak ekkor már Lovassyra is gyanakodtak, aki a betyárok halála után el is tűnt. Jó embere volt Kozma Gyurkáéknak, nemcsak a rablott holmit vette meg tőlük, hanem bújtatta és táplálta is őket.

TAKÁCS BÉLA

„A betyárok mindig tudták, mikor jönnek a pandúrok a Lovassy-tanya környékére. Ekkor a Fekete-rét mocsarába bújtak meg, ott *tanyáztak*. Nagyapám vitte ki a paprikáshúst, bort, mindent. Meg volt beszélve, hogy nagyapám melyik *porogon* menjen be a nádas szigetre, és úgy adjon jelt, hogy fútyúljön. Szamarháton vitte be az ételt, de a végén már a pandúroktól és a betyároktól egyaránt félt.

Egyszer a két betyár jól bevitt. Bejöttek Füredre, Kovács boltjába lőszert venni. Ott ment el a bolt előtt az egyik Liptsey négylovas hintóval. Az urat leverték a hintóról, és magukat hurcoltatták a falun keresztül a kocsisal. A csendőrök üldözöbe vették a betyárokat, azok lóra kaptak, úgy menekültek.

Az egyik betyárnak, Kozmának, *kiállt* a lova Demeházánál. Beszaladt az istállóba, hogy lovat cseréljen. Igen ám, de olyan lovat kötött el, ami még nem volt *betörve*. A ló csak sergett a gyepen, de nem bírt vele a betyár. Ekkor leugrott a lóról, gyalog átszaladt a Lovassy-tanyára, de már nem maradt ideje lovat fogni. Elbújt a szénatartóba, a széna alá. A kocsisok meg megmondták a csendőröknek, hogy hol a betyár. Ott löttek agyon, tűzharcban. Erdei még eljutott egy másik tanyáig, egy csendőrt még maga elé küldött a másvilágra, aztán őt is agyonlőtték.”

Halálukkal bűneikért megkalkoltak, de jól is jártak, mert nem ismerkedtek meg a híres *faködömmel*, mely összeröfözhető, fadongákban készített mellény volt, a betyárok, bűnözők vállatásakor használták.

A múlt században több betyárt is lelőttek, illetve felakasztottak ezen a vidéken. A híres, tréfás dalban is megörökített Patkó Bandit például a Meggyes csárdában, egy malacolban fogták el. Zöld Marcit pedig a füredi határ egyik halmán akasztották fel, melyet ma is Akasztó-halom néven említenek az idők.

A szájhagyomány igazát Tariczky Endre és Milesz Béla, a tiszafüredi múzeum alapítóinak régészeti feljegyzése is igazolja:

„1902. szept. 15. s következő napjain megásattuk az Ásott-halomhoz mintegy 500 méternyire eső ún. Zöldes-halmot... Benne nem találtunk semmit, jellegző rétegek nincsenek, sem cserép, sem semmiféle csont. (Kivéve: a tetején mindjárt a földszinten alig 30 cm-nyire előkerült egy az ötvenes években ott felakasztott emberi csontváz.) Ez csak annyiban tartozik a dologhoz, hogy ott volt, s újra eltemettük.”

A debreceni Nagytemplom körüli ásatásokról

A debreceni Református Nagytemplom felújítási munkálatai során, az épületet körülvevő podeszt eltávolítása közben előkerültek a korábbi, középkori eredetű *András templom* egyes részletei, az úgynevezett *Vestorony* alapfalai és az északi oldalon, a falhoz épített XVI. századi *imaház* maradványai. A Déri Múzeum a területen nagy érdeklődéssel kísért leletmentő ásatást folytat. Az ásatás vezetője Dr. *Módy György*, a Déri Múzeum tudományos főmunkatársa. A leletmentő ásatás azt a célt is szolgálja, hogy a feltárt maradványok bemutatására romkert létesüljön, illetve, hogy a romkert megtervezéséhez adatokat szolgáltasson. Az ásatás ismertetésére még visszatérünk.

Nincs semmi túlzás a címben, mert a debreceni mesterlegények a *céhbe* állás előtt valóban bőséges lakomával vendégelték meg idősebb társaikat. A város iparfejlesztésében fontos szerepet játszó céhek már a 14. században létrehozták első érdekvédelmi szervezetüket, amikor 1398-ban megalakult a debreceni *gyapjúművesek* céhe. A szabadalomlevél kimondja, hogy az új mesterek, illetve a felszabadult legények a beállás előtt egy *„reggeli vendégséget”* — latinul „prandiumot” —, vagyis „mesterasztalt” voltak kötelesek adni a céh tagjainak, ugyanakkor a városi magisztrátust két alkalommal voltak kötelesek megvendégelni. Ez a reggeli „prandium” éppen jellegénél fogva a 14. században még egyszerű, mai értelemben vett „villásreggelinek” számított, ahol a felszolgált étel-italneműek még nem voltak pontosan meghatározva.¹

1468-ban a gyapjúművesek céhszabályzatát a város főbírója megújította és kibővítette, ezek az artikulusok azonban már részleteiben is előírták a mesterasztaladás rendjét. A legény „első beállásra két jó tál étket és egy sültet, négy pint bort” tartozott adni a két céhmesternek, akik „a „remek látására” voltak kirendelve. Ha a legény a remeket elkészítette, és az megfelelő volt, ebbőlre „nyolc tál étellel, sülttel, ötven icce borral” vendégelte meg a céh tagjait.²

A textiliparral rokon *gombkötők* csak 1680-ban hozták létre céhüket. Az új mesterek „három féle ételből, tehetségük és jóakarattok szerint” vendégelték meg a remek készítésénél jelen levő céhmestereket, majd egy év múlva az új mester köteles volt ismét vendégségre meghívni az öreg mestereket, ahol négy tál ételt szolgáltak fel az asztalra. A szabályzat előírja, hogy az első tál étel „légyen két kappan vagy két tyúk egy darab ökor szárral vagy velős konczczal együtt riskásás lővben meg főve, fellüll eleven borsot hintvén reája; második lüdbul, kappanbul, malacbul, töltött tyúkbul, nyolcz font disznó húsbul, nyolcz font bornyú húsbul, még annyi ökor húsbul és egy nyúlnak hátsó részébül álló sült; harmadik káposztával főtt hús; negyedik tejben főtt riskása czukort hintvén reája. Ezek után gyümölcsök, csemegék, a mi néműek találatnak, melyeket csak egy asztalra kell fel adni. Ezen kívül borra 2.— Ft-ot, utoljára vagy vége felé a vendégségnek egy pint bort kell adni.”³

Nagy múltra tekint vissza a debreceni bõripar. A *vargák* 13. századból származó, de időközben elveszett céhszabályzatuk helyett 1486-ban kaptak új törvényeket a városi tanácstól. Az ifjú mester beállás előtt *négyszer (!)* vendégelte meg a céhmestereket, illetve a céh tagjait. Első beállásra adott: „tizenkét icce bort és négy tál étket és egy sültet, sajtot, gyümölcsöt”. Második beállásra: „huszonöt icce bort és minden asztalra embérségesen elkészített négy tál ételt”. Harmadszorra adott: „ötven icce bort és minden asztalra hét tál ételt, negyedszerre és utoljára száz icce bort és hasonlóképpen hét tál ételt”. Az 1599-ben átirat céhszabályzat a szegény vargalegényeknek megengedte, hogy a négyszeri lakoma helyett csak egy

pecsenyét és egy pint bort adjanak a céh tagjainak. Még ez a vendégség is tetemes kiadással járt, ha tudjuk, hogy 1663-ban már nyolcvanegy céhbéli verga dolgozott a városban.⁴

A csizmadiaák céhe 1604-ben vált ki a vargacéhből. A szabályzat szerint az új mester „két fő tál ételt és egy pecsenyét, két pint bort” tartozott adni mesterasztal címen.⁵

A szígyártók régi céhszabályzata 1484-ben tűzvész áldozata lett. Az 1489-ben megújított törvények szerint az ifjú mester először „négy tál étellel, tizenkét icce borral”, majd „hét tál étellel, pecsenyével, gyümölcssel, sajttal” vendégelte meg társait. 1599-ben az ismét megújított szabályzatok csökkentik a lakomák számát. Már csak egy alkalommal „három tál étel, egy kappan az pecsenye mellé és tizenkét icce bor” került az asztalra.⁶

A debreceni szűcsök 1449-ben Hunyadi Jánostól kaptak szabadalomlevelet. Az új mester mindössze „három étékfogással, huszonöt pint borral” köszöntötte mestertársait. Az 1598-ban megújított céhszabályok semmiféle vendégeskedésről nem tesznek említést.⁷

Ez persze nem jelentette azt, hogy a lakomák végképp megszűntek volna a céhek életében. A debreceni kötélverők 1672-ben kelt szabályzata előírja, hogy az új mester „jó három tál étket, elegendő kenyeret és 3.— Ft ára bort” adjon, illetve szolgáltasson fel a mesterasztalra.⁸

Debrecen húspíra már a 15. században országos hírvé volt. 1478-ban jött létre a mészároscéh, amelynek új tagjai az első beállásra „egy pecsenyét, két tál ételt, tíz icce bort” adtak az öreg mestereknek. Második beállásra az étrend „hét tál étel és 190 (!) icce bor” volt.⁹

Hazai vonatkozásban is jelentős a debreceni ötvösök 1577-ben kelt szabályzata, amely előírja, hogy az új mester „köszönő pohár” címen először „minden asztalra két tál étket, jót, egy pecsenyét mindönök helyre és három-három pint bort, kenyeret annyit az mennyivel az mestörök be-érik”, másodsorra mesterasztal címen „három-három fő tál étket és egy pecsenyét, kenyeret elegendőt és négy-négy pint bort” tartozott adni.¹⁰

Kovácsok, csizmások, lakatgyártók is dolgoztak Debrecenben, akik a szígyártókkal együtt 1489-ben hozták létre céhüket. 1620-ban Bethlen Gábor új szabályzatot adott a debreceni vasműveseknek, amely pontosan előírja a céhmester házána rendezett lakoma menüjét. Ez pedig a következő volt: „az első káposztás hús, második tyúk hús, harmadik petyenye. A káposztás hús pediglen tisztességesen jó öreg (ti. nagy, illetve sok) legyen, a hús húsból álló éték egy tábla legyen három tikbul egy luddal egyetemben, melljét tisztességesen meg főzzenek, az petyenyéhe pediglen mindenik tábla adgyon edgy-edgy malatcot és edgy-edgy tiktot, és mellet tartozik dióval, peretzel, gyümölcs tál étellel és egy forint ára borral”.¹¹

1674-ben a vasipar megoszlása folytán új iparág, a késesesterség is létrejött a városban. Bár a késesek „Debrecen városában lakozó és nyomorgó kés csináló mestereknek” nevezik magukat a jegyzőkönyvükben, a lakomát eléggé gazdag módon állapították meg. Az ifjú mesternek ugyanis főzetnie kellett „egy termédké fazék káposztás húst, két tyúkot”, süttetett „egy malacot, ehhez elegendő jehér kenyeret, diót, mogyorót és 4.— Ft ára bort adott”.¹²

Rendkívül egyszerű volt viszont az 1589-ben céhbe tömörült debreceni kerégyártók vendégeskedése. A céhbe álló legény mindössze három pint bort és hat pénz ára peracet adott mesterasztal címen.¹³

Annál bőségesebb, szinte főúri lakomát írt elő a fazekasok céhszabályzata. Az 1574-ben kiadott törvények még csak annyit írnak elő, hogy a céhtársakat az új mester „egy jó fogással és egy tál étellel, elegendő kenyérral és három pint debreceni borral” vendéglje meg, azonban az 1715-ben megújított szabályzat már elrendeli, hogy az ifjú mester a remekké-

szítésnél jelen levő „látó mesterek” számára *ételt-italt, peracet és nyolc garas érő bort adjon*. a mesterasztal pedig a következő fogásokból álljon: „első tehén hússal, velős kontzal és disznó orjával elegyesen főtt káposzta, fellyül eleven borssal meg hintve, második laskával vagy riskásával főtt kövér kappany vagy jó kövér öreg (ti. nagy) tyúk, harmadik malac vagy lúd ruca hússal készített fekete lev, kereken szelt körtvélytel vagy almával, mandolával, masola szőlővel annak rendi szerint meg trágázza (ti. meghintve), negyedik lúd vagy ruca aprólkával főzött kása, ötödik szép és jó kövér ökör vagy tehén húsból és egy kövér tyúkból álló sült petyenye. Ezek után gyümölcsök, csemegék minémiek találtaknak, de ezen gyümölcs tál étkeket csak az első asztalra kell adatni, borokat az étel mellé hozasson a város kortsmájából 12.— Ft árut.” Az 1715-ben megújított céhszabályzat közli ugyan a lakoma étrendjét, azonban a vonatkozó cikkely záradéka kimondja: „a régi és sok abusosok (helytelen gyakorlatok) és alkalmatlanságok miatt tollálatott (eltöröltetett) a mester asztal”, és ehelyett a szabályzat 25 Ft befizetésre kötelezte az új mestert. Mindenesetre a 17. században a lakoma étrendjében a felsorolt ételek még szerepeltek.¹⁴

A debreceni céhek lakomái egyrészt a városi jólétéről és gazdagságról tanúskodnak, másrészt azonban a céhes ipar negatív jelenségeire utalnak. Bizonyítják azt, hogy milyen nehéz volt bejutni a céh zárt közösségébe. Az ifjú mesterek sokszor több hónapra vagy egész évi jóvedelmét kellett elköltenie arra, hogy mestertársait megvendéglhesse. Az is feltűnő, hogy minél kisebb volt egy-egy céh — például a gombkötő, késes, fazekas —, annál dúsabb lakoma adására kötelezte az új mestert. E gátoló tényező el- lenére Debrecenben a céhes ipar egyre virágzóbb lett. Megjegyezzük azonban, hogy a költséges mesterasztaladás kötelezettsége lassanként kimaradt a 18—19. században megújított céhtörvényekből.

JEGYZETEK:

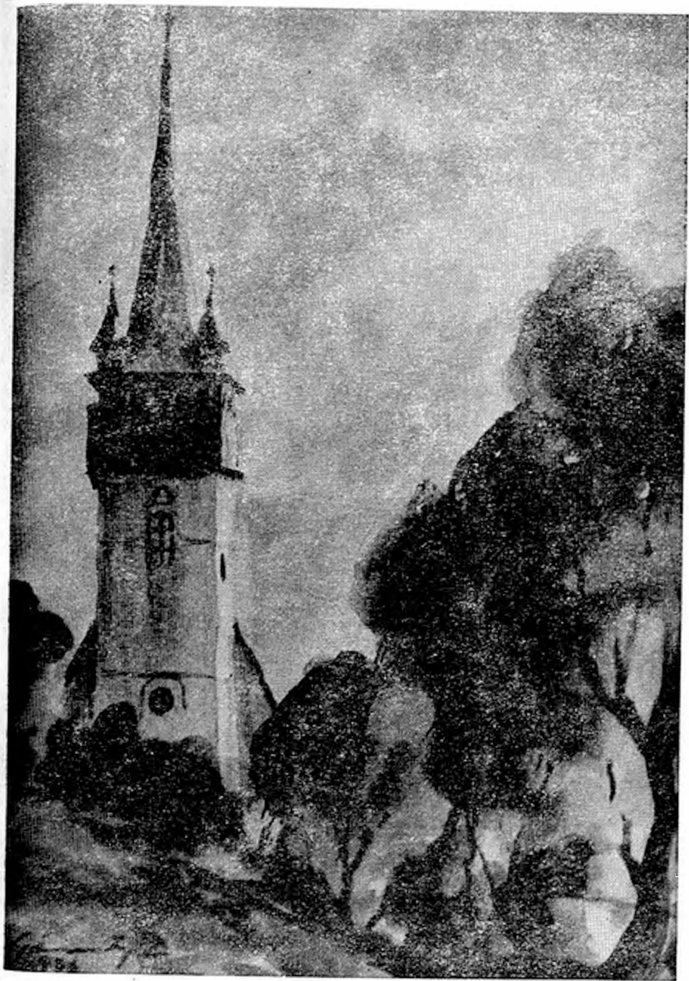
1. Balogh István: Oklevélkötés. Déli Múzeum évkönyve, 1937. 134—135. lap.
2. Szűcs István: Debrecen város történelme. Db., 1872. I. köt. 118—123. lap.
3. Hajdú-Bihar megyei Levéltár. Gombkötőcéh iratal. IV.A.102/a. Továbbiakban: HBmL.
4. HBmL. Vargacéh iratal. IX. 31. 1; 2.
5. HBmL. Csizmadiacéh iratal. IX. 52. 1; 2.
6. Szígyártócéh iratal. Ref. Kollégiumi Nagykönyvtár. R.641.19. szám.
7. Illésházy János: Debreceni szűcsök céhlevele. Történelmi Tár, 1900. 296—298. lap.
8. HBmL. Kötélverőcéh regulái. IX. 18. 1.
9. HBmL. Mészároscéh iratal. IX. 20. 1; 2.
10. Gyűcsök szabályai. Történelmi Tár, 1887. 595. lap.
11. Kovács-csizsár-, lakatgyártócéh iratal. HBmL. IX. 17. 1.
12. HBmL. Késesinalócéh iratal. IX. 16. 1.
13. HBmL. Kerégyártócéh artikulusai. Tanácsai jkv., 1589. 193. lap.
14. HBmL. Fazekascéh artikulusai. Tanácsai jkv., 1574. 495—498. lap.

M. KISS PÁL

A festészettörténet nem egy olyan esetet ismer, amikor valaki eredeti foglalkozása mellett teljes odaadással a művészetnek szenteli magát. Hasonló a helyzet Gámentzy Zoltánnal is, az erdélyi tájak festőjével. Romániai újságokban az utóbbi időben gyakran olvashattunk kiállításairól, s ez előtt három évvel a győri művésztelep bemutatkozásán is szerepelt képeivel. Az Abrudbányáról, sokgyermekes családból induló Gámentzyt hosszú ideig mint kiváló szövetkezeti szervezőt tartották számon, aki utazik Gyergyóban, a Hargita vidékén, a Nyárad és a Maros mentén. Nem is sejtették akkor szenvedélyes természetszeretőjét, s azt, hogy amikor ideje engedi, vázlatokat készít arról, amit látott. „Hallatlan nekibuzdulással előző foglalkozása mellett megtanul festeni, hogy vidékről vidékre menve szülőföldje szépségeiről hírt adjon, lelkünkhöz közelebb hozza ezt a földet, s ha nem szeretnénk eléggé, megszerettesse velünk” — írja Kiss Jenő, egyik erdélyi méltatója.

Brassóban, Csíkszeredán s főleg Sepsiszentgyörgyön szorgalmasan rajzolt és festett. Az utóbbi helyen Gödri Ferenc, Ördögh Zoltán és Mattis János társaságában, majd Nagy Imre és Bordy András kiváló akvarelljeiből tanult. „Valahányszor munka után kimentem a környező erdőbe, otthon mindig képekben örökítettem meg élményeimét. Saját magam szórakoztatására kezdetben.” 1948-ban egy ún. tehetségkutató csoport érkezett Sepsiszentgyörgyre. A városban többen is tudtak képeiről, s így őt is meglátogatták. Elvitték néhány képét, s csak később tudta meg, hogy második díjat nyert velük egy bukaresti versenyen, mint Olga Apostol román nyelvű ismertetőjében írja. Annak idején munkabeosztása lehetővé tette a gyakori falusi kiszállást. Magános bolyongásokon találta meg az őt ihlető motívumot, s több száz ceruza- és ecsetrajzot készített a helyszínen. Jövőre képeinek előtanulmányain erdőrészetek, régi falusi házak, műemlék épületek, székely kapuk szerepelnek. Nem a tudós pontosságára törekszik, hanem a hangulat megörökítésére. „Életre szóló élmények rögződtek akkor belém, és a mindenkori visszavágyódás nosztalgikus érzése uralkodik rajtam most is. Jó közérzetem szempontjából szükségesnek érzem, hogy az erdőket, falvakat gyakrabban láthassam, jó és rossz időben.”

Gámentzy Zoltán életműve egyetlen kitérő és törés nélküli áttekinthető ív. Megjelenítése optimálisan érzékletes, igénybe veszi a festészet kifejezőeszközeit, levegős, fényittas térben formálja a tömegeket, és hangolja a színeket. A képsíkon úgy osztja el a foltokat és vonalakat, hogy a témának megfelelő legyen, s a kompozíció harmonikus. Vérteli akvarellfestő, csak ritkán dolgozik olajpasztellel. Vízfestményei szemléletének, hangulatának és természetlátásának széles skálájáról tanúskodnak. Az akvarell nála nem egyszerű gyakorlat, ahogyan sokan e technikáról vélekednek. Képeinek sokasága bizonyítja, hogy igen alkalmas — a benyomások friss, hangulati megörökítésén túl — a mondanivaló kifejezésére is. A ko-

Gámentzy Zoltán: A körösfői templom a tájban. Akvarell.

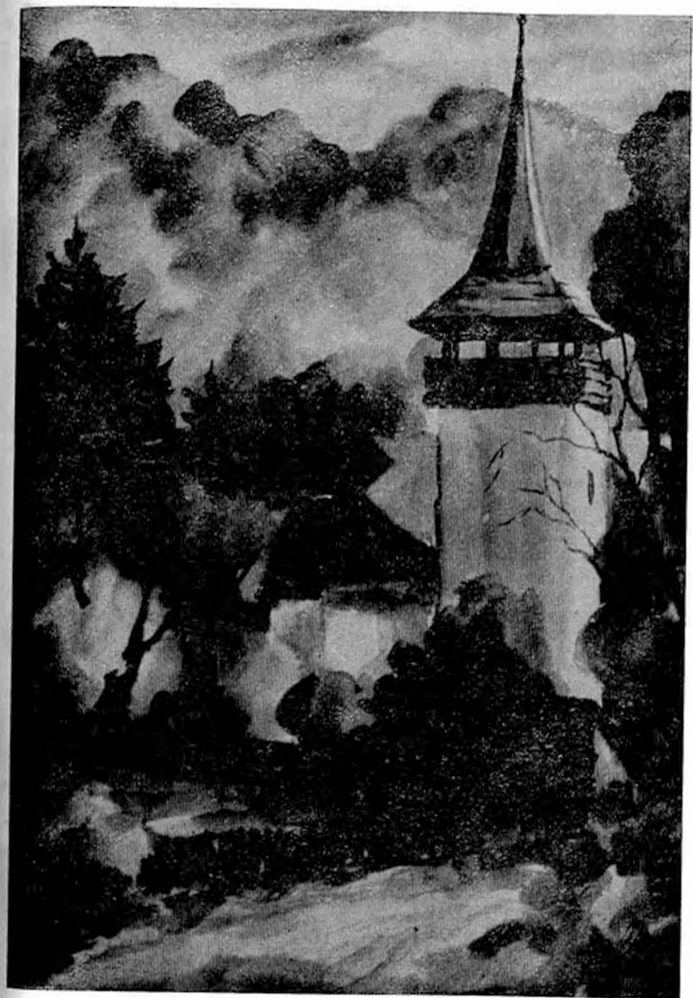
Gámánty Zoltán: Hóolvasás Nyárádszentmártonban. Akvarell.

Gámánty Zoltán: Orbán Balázs síremléke Udvarhelyen. Akvarell.

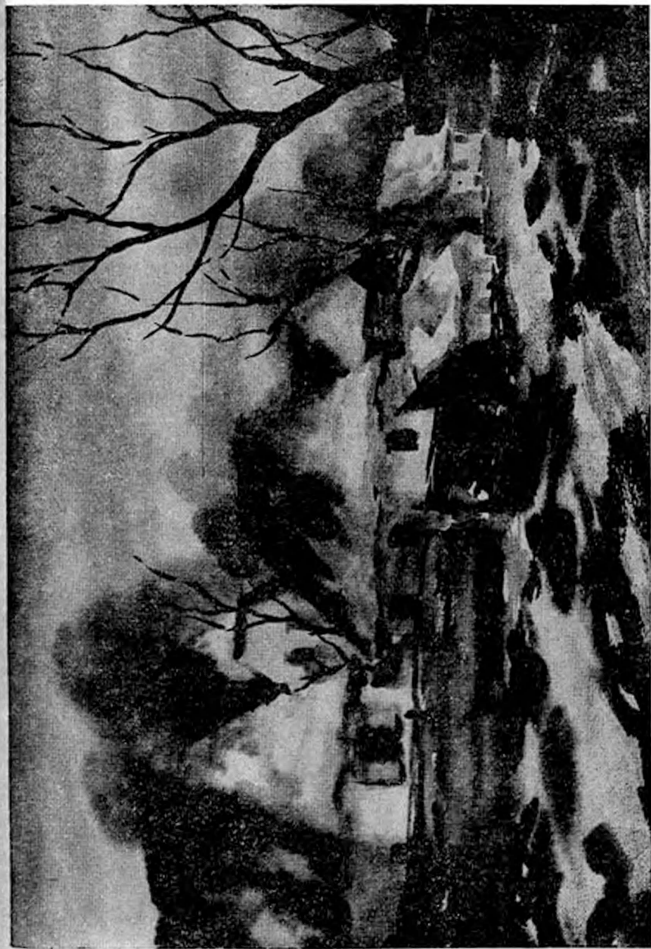
Gámántzy Zoltán: Mezőcsávási harangláb. Akvarell.

Gámántzy Zoltán: Kós Károly ratosnyai temploma. Akvarell.

Gámánty Zoltán: Petőfi körtefája Székelykeresztúron. Akvarell.

Gámánty Zoltán: Kilyéni alkony. Akvarell.

Gámántzy Zoltán: Tavasz a Somostetőn. Akvarell.

Gámántzy Zoltán: A bánffihunyadi templom. Akvarell.

lozsvári Séta téri csarnokban kiállított képeiről írja Muradin Jenő: „Gámentzy Zoltán ráérez az akvarrelre. A technika vizes, elmosott változatát választja, s ebben vonzó, hatásos felületeket bont ki. Ahol igazán otthonnak érzi magát, az az úti pillanatkép.”

Döntő élményként, felszabadító erőként hatott rá Nagy Imrével való zsgödi találkozása. Néhány vázlatlalt állított be a mesterhez. Amennyire fél ettől a találkozástól, olyan nagy volt a meglepetése: „azonnal hagyjon abba mindent, és a festészetnek éljen” — mondta szokásos rövid beszédével Nagy Imre. A tanácsot megfogadta, s azóta felgyorsult tempóban, minden idejét festésre fordítja.

A tanultakat hajlamainak megfelelően érvényesíti, azt fest és úgy, ahogyan a szíve diktálja, környezete, életvitele meghatározza, szülőföldje emlékeinek jellege motiválja. Így lett az erdélyi táj festője. Szereti, érti a természetet. Egy magános fa, egy vízre hajló ág is elég téma számára. Legkedvesebb tartózkodási helye Kovászna és környéke, a vadregényes Tündér-völgy, mely évszázados fenyőivel helytáll a gyakori viharban. Emellett megérintette a falvak, kisvárosok helyi varázsa, ott találta meg igazán lírai alkotásának a legalkalmasabb kifejezési módját. Sok képe egyúttal becses megőrző szerepet játszik, sőt okmányszerűen hitelesít. Úgy érzi, hogy festői szolgálatának jelentősége nem halványul el addig, amíg tolmácsolni tud valamit a hazai föld üzenetéből. A régi utcákat, műemlék házakat különös szeretettel veszi ecsetjére. Vagy csak egy kisebb motívumot: kapurészletet, tornyot, kálváriát, temetői emléket örökít meg. Közben színekben, formákban gyönyörködött, s a néző számára is felfedezi a környező világot. Ezt érezzük, amikor Mikes Kelemen zágoni cserefáját, a csomakörösi diófát, Orbán Balázs udvarhelyi síremlékét, Tamási Áron farkaslaki kopjafáját is magába foglaló táját nézzük. Vagy éppen Petőfi székelykeresztúri kopjafáját látjuk képein, ahogyan Kányádi Sándor költő írja: „Haldoklik az öreg tanú, / Petőfi vén kórtefája, / Azt beszélük, ő látta volt / Verset írni utóljára.” Gámentzy látást, s érzetét a melegséget, amit az emlékezet ilyenkor táplál.

Szerinte „nem elég csak festeni, hanem a műveket el kell juttatni a nézőhöz, s nevelni kell velük. Képeimmel végigjártam a falvak művelődési házait, de volt kiállításon gyárak csarnokában, színházi előtérben éppúgy, mint kiállítóhelyiségekben Marosvásárhelyt, Kolozsvárot, Sepsiszentgyörgyön, Csíkszeredán, Udvarhelyt, Gyergyóban stb.” Művei több múzeumban (Bukarest, Kolozsvár, Budapest, Debrecen) is helyet kaptak. Festőtársaival együtt azon munkálkodott, hogy létrejöjjön a zerindi, kovásznai, gyergyói képgyűjtemény. Eljutott a Kézdivásárhely melletti Hilib községbe is, ahol, mint mondják, addig még senki sem festett.

Egy Afrikában kiküldetésben levő orvos ismerőse levelére szívesen emlékezik. Válasz helyett egy akvarrelt küldött neki. A hatás nagy volt. Az orvos következő levelében írta, hogy szülőföldjének látása, a képről áradó hangulat erőt adott az őt állandóan gyöttrő honvágy leküzdésére.

Gámentzy sokat dolgozik, s egyre tömörebben fejezi ki magát, s mindig eredetibbé válik. Nincsenek ugyan új meg új festői korszakai, de ha jól megfigyeljük munkáit, számtalan árnyalatát láthatjuk az egyenletes érlelődés folyamatán. A nagybányai iskola irányzatát viszi tovább, a szabadban festés, a friss színekűrtúra, a fény és levegő érzékeltetésének kifinomult gyakorlata a legfőbb jellemzői. Bensőséges hatású képeivel mindig sikerült megtalálni a rokonszenvező kapcsolatot nézőivel.

MEGEMLEKÉZÉS A HARKÁNYI GYÓGYFÜRDŐ KÖRNYÉKE, VAGYIS KELET-ORMÁNSÁG SZABADSÁGHARCOS ÉS FORRADALMI ESEMÉNYEIRŐL

KECSKEMÉTHY ZOLTÁN

Hatvan éve, 1919. június 23-án ítélte halálra az ellenforradalom rögtönítélő bírósága Kecskeméthy József drávacseplyi néptanítót, mert mint pártönkivüli, Dunaszentgyörgyön a kommunistákhoz csatlakozott, és vállalta az agitatóri teendőket.

Az 1848–49-es szabadságharc 130. évfordulója alkalmából emlékezünk meg Munkátsy Albertől is, aki a megye urainak vádirata szerint a Tánácsot követő jelölő drávacseplyi népgyűlésen a „nemtelen nép előtt communisticus” elveket hangoztatott. Felmentés után Tánácsos országgyűlési harcait támogatva próbálta megakadályozni az ormánsági nép elnyomorodását.

Évforduló nélkül sem illik megfejelkezni a legjelentősebb harkányi eseményről, az itt szervezett 1766-os jobbáglázadásról, amelynek Járó József jobbágbíró volt a vezére. Neki, úgy tűnik, Teremhegyi Bika András lehetett a példaképe, mert a törökverő hadnagy vasmarkból Szigetvár ostromakor, Zrinyi Miklós oldalán, 1566. augusztus 31-én hullott ki a kard örökre. Járó viszont kétszáz évvel később, ugyanezen a napon indul el Harkányból Siklós vára alá mindenre elszánt meztelű parasztseregével, hogy kikényszerítse uraitól jobbágytestvérei számára az emberségesebb életet.

Az említettek közül az utóbbi középnemes volt, akinek ősei között nádorhelyettes is találunk. Ő a Harkányhoz csatolt Terehegyen született. Kétten Harkányban, egyikük a 16. századi szellemi megújulás ismert alakjának, Ipcsalvi Martinusnak a falujában, a szomszédos Ipcsalán látta meg a napvilágot. Tehát valamennyien a mai Harkány-központú közös államigazgatás területén, a régi Bököz és a későbbi Ormánság keleti felén.

Nem mindennapi jelenség, hogy országunk ilyen parányi részén több mint negyász éven át mindig születtek olyan emberek, akik a szabadságharcok és szociális forradalmak idején vállalták a nép ügyét, és tették ezt nemcsak egzisztenciájuk, hanem életük kockázatával is. (A Rákóczi-szabadságharc idejétől az egykorú krónikás csak annyit jegyzett fel, hogy a terehegyi Dani papot Harsánynál a rácoq megölték. Ugyanis a kurucokhoz csatlakozó Siklós-vidék megbüntetésére megyénk labancpárti urai fanatizált déli szomszédainkat használták fel.)

Mindezt látva, támadhatnánk bennünk kétérdős miértek. Miért kockáztattak a más-más századokban itt élt emberek ugyanazon táj nyomorúságos élt parasztságáért, és mi adta számukra ehhez az erőt? Minden bizonnyal a veszélyekkel nem törődő érzelmi kölcsönhatás. A kötelességük az lett volna, arra neveljék a reájuk bízottakat, hogy tőrjenek, és vakon engedelmeskedjenek hatalmaskodó uraiknak. Azonban ok mint alázatos lelkületű népnevelők, egyben a nevelő nép hálás tanítványainak is bizonyultak. Ezt a titkot tükrözte több mint négy évszázadon át a népével egygyéforrt értelmiségiek élete.

Most azonban csak a vizsgált történelmi helyzetekben figyeljünk ar-

ra, hogyan reagált a sokszor tudatlannak és hálátlannak bélyegzett nép sorsával azonosuló vezetőinek szavára és példamutatására. Gondoljunk a Bika András hadnagy oldalán, a törökök elleni csatákban küzdő több mint félszáz Terehegy környéki ifjúra. Gondoljunk Járó bíró Harkányban összeszerelt, Siklós várában megbújt uraikat megrémítő, vasvillás, furkósbotos parasztjaira, akiknek súlyos véráldozatuk után még arra is futotta az erejük, hogy a siralomházból szabadult, megbélyegzett vezetőiket szeretettelük halmozzák el. Gondoljunk a nép baját-vágyát szóban és írásban (politikai levelekben és újságcikkekben) tolmácsoló fiatal Munkácsy lelkész tanácsát megfogadó követválasztókra, akik földesuruk helyett mertek nyíltan Táncsicsra szavazni. De napjainkban már szabad tisztelettel és megbecsüléssel gondolni az ellenforradalom győzelme után megfélemlített Drávacsapely népére is, akik külön-külön kezlik írását adva, megérették követelni a súlyos váddal illetett tanítójuk felmentését. Tették ezt azt követően is, hogy a harkányi furdószálló nagytermében megrendezett első bírósági tárgyaláson életével fizető védelmezőjét már eltemették. Amikor pedig felsőbb fokán állásvesztő ítéletet hoztak ellene, a falu népének elkeseredése zenüldőssé fajult. Ilyen érzelmi gazdagságot tanúsító közösség körében lehetetlen volt áldozatokat nem vállalni.

A sors különös akaratából a Szaporcán élő Munkácsy Albert nagy feltűnést keltő — „communisticusnak” bélyegzett — beszéde 1848 májusában Drávacsapelyen hangzott el, ahol talán hamarabb tüzet foghatott, mint másutt. Az ott hallottak hatása alatt ébredhetett e község lakóiban először a remény szelleme is, gazdasági elmaradottságuk leküzdésére. Ezzel a sok évtizedig dédelgetett, lapzaddal vágyállyal találkozott fiatal tanítójuk, és együttesen érték el azt, hogy e pár száz lelkes kis település már századunk első évtizedében kultúr-, majd szöveketelki központtá lett. Saját erőből felépített kultúrházának falai már több mint fél évszázada állnak, ahol a meggyérült lakossághoz viszonyítva még ma is folyik a hagyományos kultúrunka.

Kétségtelenül megállapítható, hogy a négy történelmi sorsforduló négy felelős örüllője külön-külön számolt az életüket is fenyegető veszélyekkel. Az életáldozat mégis csak az ifjú terehegyi hadnagynak lett drámai „jutalma”, bár az utókor róla is megfeledkezett. A korban utána következő három forradalmár tragédiájának megcsönkulásáért, életük megtartásáért és megmentéséért három történelmi név viselője „marasztalható” el. 1667-ben József főhercegé, a későbbi felvilágosult uralkodóé, II. József, 1850-ben a bécsi udvarnál kegyvesztett Haynaué mint kegyelmét adóké, 1919-ben pedig Samuelyé, aki június 24-én a kalocsai státiáris bíróság elé hurcoltákat kiszabadította. Mindhárom megmentettnél utólag az állapítható meg, hogy életben maradásuk — Petőfi szavaival élve —, ágyban, párnák közti csendes elmúlásuk számukra tragikusabb volt, mint mártírhaláluk lett volna, mert a testileg-lelkileg meggyötört életre ítélték sohasem tudnak az utókor biztonságban élő kritikusi szemléltői előtt eléggé tiszteletre méltóan élni és cselekedni.

A drávacsapelyi néptanító „bűné” súlyosbította az a szomorú körülmény is, hogy a baranyai szeb megszűllés után, 1923-ban történt újbóli felelősségre vonásakor az ádáz vita során, az övé helyett önfeláldozó védelmezőjének szíve benuit meg örökre. (A halálával is „bűnpártolást” elkövető Nagy Imre esperes kihűlt testét a ma is élő harkányi idősb Csikós Sándornak kellett egyszerű lovas kocsián elszállítania az éj leple alatt Kőrösrá, hogy a gyászos esemény Károlyi Mihály politikai perének évében bonyolulmat ne okozzon.)

A sokszorosan próbára tett tanítót, népművelőt és forradalmárt, akit börtönből szabadulásának 50. évfordulóján, tíz éve, 1969. június 24-én

temették el Siklóson, csak a sírjánál mondott gyászbeszédben oldhatta fel a harkányi iskola igazgatója ezekkel a szavakkal: „... A végső búcsú pillanatában mély tisztelettel és őszinte kegyelettel hajtjuk meg fejünket egy tiszteletre méltó hősi életnek immár történelemmé vált emléke előtt...”

A PÉNZESLÁDA

Dankó Imre

A Múzeumi Kurír egy korábbi számában cikket írtam a vásári és piaci pénztartási módokról és eszközökről (Múzeumi Kurír 23. 1978. 3—10.). A cikkből megemlítettem a *pénzeszládat* is, sőt egy pénzeszláda fényképét is közreadtam (4., 5. old.). A cikkből az tűnhet ki, hogy a pénzeszládat csak piacolásokról, vásárolásokról használták eleink. Holott korántsem ez a helyzet. A pénzeszláda otthoni pénztartásra is szolgált, sőt benne helyezték el a család fontosabb iratait is. Különösen olyan iratokat, amik a gazdálkodással, a pénzkezeléssel álltak kapcsolatban: nyugtákat, kötelezvényeket, váltókat, kezesleveleket, passzusokat, számadásokat. Gyakori volt, hogy a fémpénzeket vászon-, sőt bőrzacsokba tették előbb és úgy helyezték el a ládában. A legtöbb pénzeszláda — ellentétben az elvárásokkal — nem fém, hanem papírból készült. A helybeli asztalosok csinálták őket. Zár szerkezete sem volt különleges. Lakatot általában nem használtak hozzá. A zár kulcsát viszont zsinórral nyakba kötve hordták és nagyon vigyáztak rá. A pénzeszláda lakoson belüli biztonságát inkább az adta, hogy nem tartották szem előtt, hanem gondosan elrejtették a bútorzatban: *ládaaljba, szifon fenekén, sifon derékba, ágy alá* stb. Tudok olyan esetéről is, hogy a pénzeszládat a padláson tartották (Hajdúhadházi), onnan lopták el állítólag cigányok. Több esetben, egy háztartásban két pénzeszláda is volt. Az egyik, a nagyobb, a különböző iratok befogadására is alkalmas, otthoni használatra való volt, míg egy kisebb, utazásra, vásárlásra-piacozásra szolgált, ahogy arról említett cikkemben beszámoltam. Hajdúbőszörményben, 1931-ben, a Gajdnák-közi Szabó családban azon volt nagy családi vita, perpatvar, hogy a gazda az *újhéjertai* vásárból nem a kis pénzeszládat, hanem a nagyot vitte el magával és azt lopták el tőle a több pénzzel, a fontosabb iratokkal együtt.

Az eddig elmondottak igazolására adalékként egy irodalmi adatot is idézek. A *Debreceeni Ellenőr* című hírlap 1877. évi évfolyamának 78. számában (IV. évf. ápr. 21.) arról adtak hírt, hogy a debreceni Sirály utcában lakó *Fogarasi Jánosné* fia, *Sándor*, anyja távollétében, pénzeszládját feltörte, a benne talált pénzt kivette. Cimboráihoz ment vele, majd a kocsmába, ahol a lopott pénzen nagy mulatozásba kezdtek. A hazaért aszszony azonnal feljelentést tett, a rend őrei pedig gyorsan elfogták a mulatozó, a lopott pénzt jelentős részének már nyakára hágott fiatalembert. A nyomozás során kiderült, hogy a Sándor gyerek feszítővassal felkészítette a pénzeszláda tetejét és úgy vette ki belőle a pénzt. Azért nem kulccsal nyitotta ki, mert az édesanyja állandóan, még éjjel is a *gelebében* hordta a kulcsot.

Az általánosan elterjedt *pénzeszládat* a század húszas-harmincas éveiben kezdték elhagyni Debreceiben és környékén, bár ahogy egyik adakozólóm mondta: „egy-két öreg cseléd még mindig használja, ragaszkodik hozzá”.

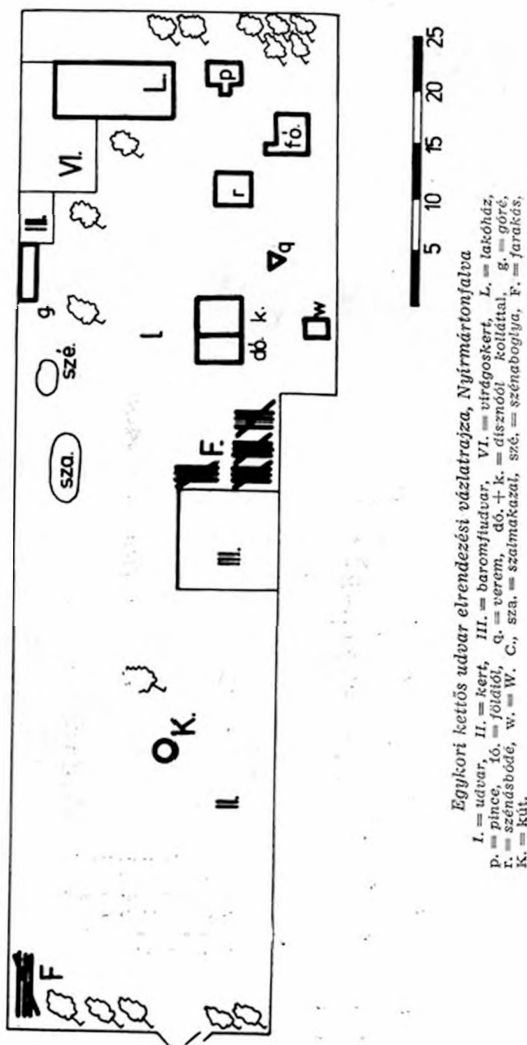
A DÉL-NYÍRSÉG UDVARFORMÁI

VIGA GYULA

Bár a millenniumi faluval kapcsolatos munkák során Jankó János már megállapításokat tesz telekformáink genezisére vonatkozóan,¹ s a századfordulón felvetődik, hogy a házra és telekre, udvarra vonatkozó vizsgálatokat az agrártörténeti kutatások részeként kell kezelni,² mégis úgy tűnik, hogy a telekformák néprajzi vizsgálatában Györfly István 1908-ban megírt tanulmánya jelentette az alapvetést.³ Györfly tanulmányában a telkeknek egymáshoz, ill. a szántóföldhöz és az utcahálózatához viszonyított helyzetét veszi alapul vizsgálatához. Típusai egy-egy gazdálkodási módot tükröznek; azt ugyanis, hogy a gazdálkodás egyes funkciói térben elkülönülnek-e egymástól, vagy pedig a beltelken összpontosulnak, valamint hogy a szántóföld közvetlenül csatlakozik-e a telekhez. Mivel az egyes típusok a földhasználatnak más-más formájához csatlakoznak, az egyes típusok más-más településen jelennek meg, vagyis a telektípusok településtípusokat képviselnek.⁴ Ez jelzi azt a felfogást is, hogy a telekformák a gazdálkodás egészének tükrözői. A későbbiekben Györfly még számos tanulmányban érinti a telekformák kérdését, különös figyelmet szentelve a *megosztott települések* s ennek kapcsán a *kétfaltelkeség* problémájának.⁵ 1935-ben külön tanulmányt szentelt a telekformáknak, melyben tükröződik a magyar paraszti gazdálkodás kettőségéről vallott felfogása.⁶ Munkájában a telkeket alaprajzi formájuk szerint osztályozza: „... két fő formát különböztetünk meg; egyik az alföldi, mely megközelítően téglalap vagy téglalán alakú, másik a domb- és hegyvidéki, mely legtöbbször keskeny, hosszú, szalagalakú. Amaz az állattenyésztő, emez a földművelő népek jellegzetes telektípusa.”⁷ Ezt az egyoldalú formai tipologizálást, mely Györflynél az alföldi kertes települések, ill. a hegyvidéki szalagtelkes falvak formáját jelzi, túllépte az elmúlt évtizedek kutatása, bár a geográfusok munkájában még néha felbukkan ma is.⁸ Különösen nem alkalmazható területünkön, a Nyírségben, ahol a falvak gazdálkodásának egyik fő sajátossága az volt, hogy az állattartás és a földművelés soha nem szakadt el annyira egymástól, mint az Alföld más területein.⁹ Területünkön a települések szerkezete lényegében hasonló: a zárt falvak kialakulása volt általános a háromnyomásos határhasználattal, melyet a faluközösség alakított ki.¹⁰

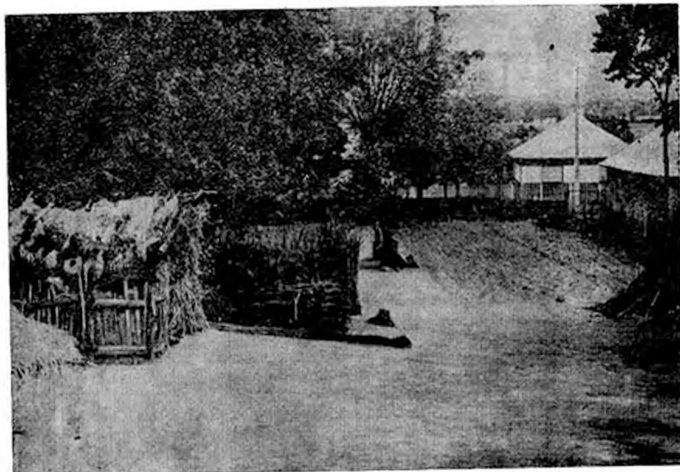
Bátty Zsigmondnak a Magyarság Néprajzában megjelent összefoglalása már a telkek építményeinek egymáshoz viszonyított helyzetét veszi alapul tipologizálásához, s különít el *soros*, *csoportos* és *kerített udvarokat*.¹¹ Bátty szempontjai mindmáig mérvadóak, a jelenlegi kutatásban használatos *telekelrendezés* terminológia lényegében az ő felfogását tükrözi.

A telekformák kutatásának lehetőségeit Bakó Ferenc kísérte meg összegezni. Négy lehetőséget sorol fel: 1. A falu alaprajzi elrendezése szerinti osztályozás. 2. Az életmód térbeli megosztottságával kapcsolatos elrendezés, mely a telkek használatával függ össze. 3. A telek formája, annak kiterjedése. 4. A telek beépítésének rendje.¹²

Egykori kettős udvar elrendezési vázlatrajza, Nyírmártonfalva

I. = udvar, II. = kert, III. = baromfiudvar, VI. = utógoskert, L. = takoház, P. = pince, fő. = földtől, g. = verem, db. + k. = díszített, g. = görbe, F. = szénásbóda, w. = W. C., sza. = szalmakazal, szé. = szénaboglya, F. = farakás, k. = kút.

Régi kettős udvar a lakóház felől, Nyírmártonfalva

A település bonyolultan összetett rendszer, természetes, hogy kutatásának is sok szempontúnak kell lenni. A felsorolt vizsgálati módszerek egyike sem nyújt önmaga teljes képet, a kérdésnek csupán egy-egy oldalát tárja fel. A téma kutatási módszereinek kimunkálása jórészt még a tudomány jövőjének feladatai közé tartozik.

E tanulmányban a dél-nyírségi települések két jelenségén, a *kettős udvarokon* és a *tanyákon* azt vizsgálom, hogy a parasztcsalád életvitelének, az állattenyésztés és a földművelés, valamint a hozzájuk kapcsolódó munkák, a tárolás és a fogyasztás milyen üzemszervezetet létesít, milyen objektumokat és munkahelyeket hív életre a család gazdasági és élettevékenységének centrumában, a telken. Bár a jelzett két jelenség nem általános falvainkban, mégis alkalmas bizonyos általánosításokra, tanulsággal szolgálhat a terület településnéprajzának egészéhez is.¹³

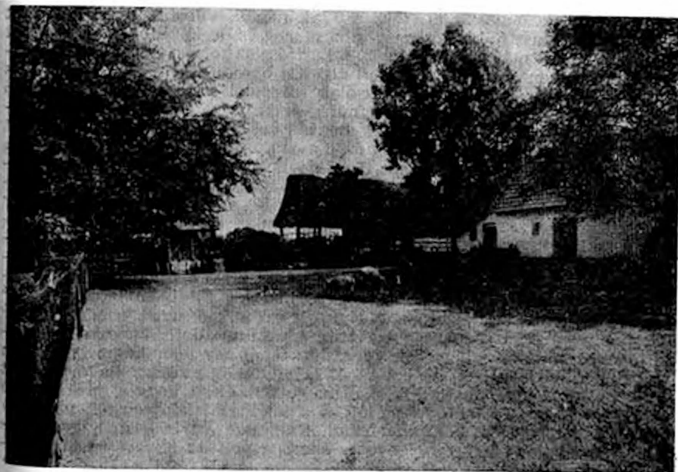
A Nyírség kettős udvarainak kérdéséhez

A *kettős udvar* fogalmát *Gunda Béla* vezette be a magyar néprajzi irodalomba. 1938-ban írta le először az Ormánságból,¹⁴ majd többször vizsgátért a problémához,¹⁵ s 1966-ban megjelent tanulmányában a kérdés szintézisét adta.¹⁶ A kettős udvarok mibenlétét a következőkben határozta meg: „A kettős udvar kialakulása a nagyarányú állattenyésztéssel magyarázható. Az állattenyésztő helyeken sokkal alkalmasabbnak látszott, ha a jószágot nem hajtják végig az udvaron, hanem közvetlenül az utca felől helyezik el. Ez az elhelyezés a ki- és behajtást megkönnyítette, és az elhelyezett rakományokat is könnyen megvédték a jószágtól.”¹⁷ 1968-ban *Morvay Judit* kettős udvarok, ill. azok nyomainak meglétét mutatta ki az

Erdőháton.¹⁸ Az újabb irodalomban *Hofer Tamás* és *Filep Antal* történeti aspektusú vizsgálatai érdemelnek különös figyelmet.¹⁹ (A kutatás a *kettős udvar* mellett a *láncudvar* és a *baromudvar* elnevezést is használja.)

Mint a bevezetőből kilátnik, a kérdésnek jelentős irodalma van. A Nyírség esetében azonban két dolog mégis indokolja a vele való foglalkozást: 1. *Balogh István* Nyírmártonfalváról leírta ezt az udvarformát: „A lakóház nem az udvar elején áll, hanem a hátulján. Elöl vannak az istállók és a csűr, az utca felé felkerített nagy udvar nem kert, bár külön sövény választja el a lakóháztól.”²⁰ (Balogh István fényképfelvételét is készítette erről az udvarról, amely a debreceni Déri Múzeum fotóadattárában található 3506-os számon. A negatív gyenge minősége miatt közlésre alkalmas kópia nem készíthető róla.) A kutatás ennek alapján lényegében igazoltnak látja azt, hogy a Nyírség területén kettős udvarok voltak.²¹ 2. *Erdész Sándor* a Nyírségről megjelent kismonográfiájában *hármás udvarok* meglétéről ír a Dél-Nyírség területéről: „Ligetalján a telkek sajátos képet mutatnak, mivel itt az udvarok három részre tagolódnak. A ligetalji *hármás udvar* a következő részekből áll: a) *udvar házzal*, kúttal, tyúkóllal és kiskerttel, b) *szürü* az udvar mögött, istálló, disznóól, tengerigöré, szín és fészter van rajta, c) *rakodó* területén áll a depó és a szalmakazal. A hármásudvaron túl a kert terül el.”²² Vegyük közelebbről szemügyre ezt a két leírást!

A kettős udvarokra csak a jelenlegi állapotokból és az adatközlők elmondásából vonhatunk le következtetéseket, mivel megfelelő levéltári forrás nem áll rendelkezésünkre. Nyírmártonfalván, 1974 nyarán alkalmam volt felmérni azt a telket, melyet *Balogh István* kettős udvarúnak jelzett (1. kép). Már jelzett fényképfelvételén jól kivehető volt, hogy az utca felé tágas, nagy udvar helyezkedett el, melyet sövénykerítés s rajta

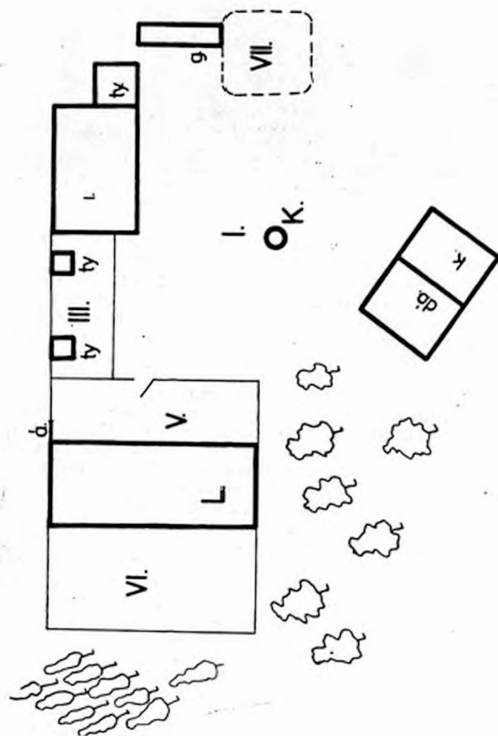
Udvar, Nyírlugos

Tanya, Nyírlugos

egy nagykapu választotta el a lakóháztól. Jelenleg az udvart a háztól elválasztó kerítés már nincs meg, s a korábbi nagy udvart — mivel állatot már nem tartanak — kertté alakították (2. kép). A kút jelenleg a kertben (korábbi udvaron) áll. Kis baromfiudvart kerítettek el, s az állatállomány csökkenésével az ólak (disznóól és földiól) a telek hátsó részébe vándoroltak. Ehhez valószínűleg az is hozzájárult, hogy a hatóságok tiltották az állatoknak az utca mentén való elhelyezését. A kert tehát újabb jelenség a telek elején. A tulajdonos szerint az 1930-as évekig több hasonló udvar is volt a faluban. Ha Balogh István leírásán s az adatközlők véleményén túl figyelembe vesszük azt, hogy Nyírmártonfalva határának még 1935-ben is csak 46,5%-a szántóterület, valamint az állatállomány — különösen a szarvasmarha — magas számát,²³ akkor indokoltnak látszik a kettős udvarok megléte. Nyírmártonfalván azonban az említett forma mellett nagy számban található keskeny telkek, ahol a lakóház mögött egy sorban vagy vele szemben, az udvar túlsó oldalán sorakozik valamennyi gazdasági épület. Ezek elsősorban kis földű emberek telkei,²⁴ akik kevés állatot is tartottak. A Nyírség gazdálkodásának rendje miatt²⁵ a kettős udvarok a vagyonosabb réteg nagyszámú állatot tartó, nagyméretű telkeire lehettek jellemzőek. Meglétek tehát egy településen belül sem volt feltétlenül általános. A bemutatott, mindmáig megfigyelhető konkrét esetben annak köszönhető a telekforma tovább élése, hogy a telek szintje az utca vonala felé meredeken lejt, s a lakóházat kénytelenek voltak a belsőség legmagasabb pontján tartani. Ez persze azt is jelzi, hogy a térszíni viszonyoknak nagyon lényeges szerepe volt az udvarformák kialakulásában.

Néhány adat arra utal, hogy a nyírmártonfalvi nagy állattartó udvaro-

Tanyaudvar elrendezési vázlatrajza, Nyírmártonfalva

I. = udvar, baromfiudvar, V. = virágoskert, VI. = veteményeskert, VII. = favágató, L. = lakóház, Y. = kút, P. = szőlő, G. = gyárközlak, I. = istálló, g. = görög, d. = disznóól, k. = kemente, K. = kút

Szabadban levő kemence a tanyaudvaron, Nyírmártonfalva

kon (kettős udvar) a juhtartásnak is komoly szerepe volt. Nem kizárt tehát, hogy ez az udvarforma a juhtartó gazdaságokhoz is kapcsolódott.

Nyírlugoson — az idősebb adatközlők szerint — több olyan udvar volt régebben, ahol az istálló az utca mentén állt. Volt olyan porta, ahol a juh-hodály állt az utca vonalán. Ezek azonban ma már nehezen ellenőrizhető adatok. Van azonban Nyírlugoson jelenleg is olyan udvarforma, mely szerkesztésénél, funkciójánál fogva emlékeztet a kettős udvarokra (3. kép). A széles, nagy telken a lakóházzal átellenben, az udvar túlsó oldalán van az istálló, közel az utcához, s helyenként még ma is az utcai kerítés mellett található a trágyadomb is. A lakóházat erős kerítés választja el az udvartól, s kerítés húzódik az udvar és a szürű között is. Az utcához közel van a kút, mellette az itatáshoz a vályú. Ez a forma a leghetesebbek udvarait jellemezte. Úgy tűnik, hogy ebben az esetben a kettős udvaroknak olyan formájával találkozunk, amelyet Gunda Béla is közölt a Lápos völgyéből: az istálló szemben áll a lakóházzal, az udvart hosszabban osztja ketté a kerítés.²⁶ Nyírlugoson van olyan telek, ahol a kerítés úgy osztja ketté hosszanti irányban az udvart, hogy egyik oldalán a nagykapu van az állatok számára, a másik oldalán a kisajtó az emberek kijáráshoz.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az állatok tartózkodási helyének az emberi szférától és a takarmány helyétől való elkülönítése, valamint az utca mellé helyezése általánosan mondható rendezőelv a Nyírség településein. Ezen a területen a közmúltig jelentős hagyománya volt az állattartásnak. A földművelés és az állattartás között fennálló kénszerű összhang eredményezte ennek az udvartípusnak a kialakulását. A kettős udvarok megléte a Dél-Nyírségben általános lehetett, de a századfordulótól kezdve mind több tényező szorította háttérbe: csökkent az állatállomány, a szabályrendeletek pontosan kijelölték az épületek helyét a tel-

ken, az állati szférát nagyon tudatosan szorították az udvarok hátsó részére. Azt hisszük, hogy itt kell keresnünk az Erdész Sándor által említett udvartípus kulcsát is. Az általa *hármás udvarnak* nevezett jelenség egészen más, mint a kettős udvar, nem „fokozása”, tökéletesítése, praktikusabb tétele annak, nem egy sajátos, különálló gazdasági struktúra eredménye, hanem egy rontott forma, egy felbomló társadalmi-gazdasági szerkezet maradványa. Nem is tud eleget tenni a kettős udvarok által jelzett gazdasági funkcióknak, hiszen keveredik egymással az emberi és az állati szféra, valamint az állati tartózkodási hely és a szemnyeres területe. Ennek a formának a kialakulása eredménye lehetett a kettős udvarok felbomlásának is. S ha a kettős udvar olyan terminológia, amely a kutatás számára egyértelmű, jól körülhatárolható jelenséget jelöl, akkor a hármás udvart nem tartjuk ilyennek. Nem jelent különálló típust.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy az ún. kettős udvarok korábban a Nyírség területén elterjedtek lehetnek, de az állatállomány csökkenése, a hatósági intézkedések és a telkek aprózódása megszüntette ezt a formát, s csak a legvagyonosabb réteg nagy telkein maradtak fenn nyomai. A földművelő-állattartó életforma azonban a Dél-Nyírség egész területére jellemző, mindenütt van a lehetőségekhez mérten törekvés napjainkban is az emberi és az állati tartózkodási hely elkülönítésére. Különösen érvényesül ez a terület falvai közül Nyírlugoson és Nyírmártonfalván. Ez a törekvés azonban elemi szabályozó elve az udvarok berendezésének, s elterjedését nem kell kulturális érintkezés eredményének tartanunk. Nagyon praktikus szempontok miatt egymástól függetlenül is kialakulhatott ez a forma az egymással földrajzilag és kulturálisan nem érintkező területeken is. S mivel a telekforma nem egyszerű lenyomata a gazdálkodás egészének, ugyanaz a gazdálkodási szisztéma többféle településformát és telekformát is létrehozhat,²⁷ s egy-egy településen belül is más-más udvarformát eredményezhetett az eltérő szociális színvonal, a társadalmi-gazdasági faktorok hatása. Jogosnak látszik tehát az a vélemény, hogy a kettős udvar a jelentősebb földterülettel és nagyobb állatlétszámmal rendelkező, vagyonos paraszti réteg gazdálkodásához kapcsolódott, tehát egy településen belül sem volt általános.

A parasztgazdaságok határbeli üzemhelyei

A Dél-Nyírség nem tartozik a tanyás területek közé. A határ jellemzően háromfordulós használata nem is tette lehetővé a tanyásodást. Az első tanyák a fordulókba nem eső területeken jöttek létre, elsősorban századunk első évtizedeiben. A terület földbirtokosai ugyanis földjükből egyes darabokat kiparcellázva eladtak, s az így megvásárolt néhány holdas földdarabokon alakultak az első tanyák. Némi lendületet adott ennek a folyamatnak a felszabadulást követő földosztás is. A terület tanyái tehát késői fejlődés eredményei, nincsenek olyan mély gyökerei, mint az Alföld vagy akár a Nyírség más területén korán létrejött tanyahálózatnak.

A késői kialakulás ellenére érdemes figyelmet szentelni a tanyák udvarainak. Elsősorban azért, mert a tanyai építkezés, telekelrendezés mindig kötetlenebb volt, mint a falutelepüléseké, melyet századunkban már szabályok, rendeletek is befolyásoltak. A tanyaudvar berendezését elsősorban a parasztgazdaság belső erővonala, praktikus szempontjai határozták meg. Mindemellett a tanyai építmények archaikus vonások egész sorát őrzik. A következőkben a parasztgazdaságok külső üzemhelyeit, ill. azoknak a beltelkekkel és a faluval való kapcsolatát kívánom röviden bemu-

Szőlőspajta, Nyírbogát

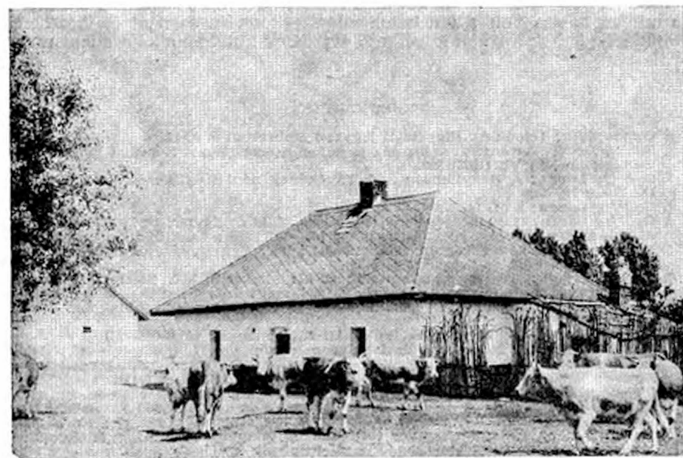
tes kulturális folyamat is: a tanyáról a már elavult, régi eszközöket és bútorokat nem viszik be a faluba, s a tanyán maradnak a hagyományos épülettípusok és a primitív építőtechnikák is.

Nyírmártonfalván a településtől távol eső *Kuruca* nevű határreszen alakultak ki tanyák a század elején, s csak 1945 után jöttek létre a közelebbi területeken is. A tanyás gazdáknak nem volt telkük a faluban, a tanya egyesítette a paraszti üzemszervezet valamennyi elemét (5. kép). A faluban telekkel rendelkező, sok állatot tartó nagygazdák *nyaralónak* nevezték tartozéktelepülés-formát hoztak létre földjükön. Erre azonban csak akkor nyílt mód, amikor századunk első harmadában megszűnt a határhasználat korábbi, kötött rendszere. A nyaralón csak a férfiak tartózkodtak kint. A jóság vagy pályván legelt a fásoron, vagy — ha közel volt a legelő — a közös csordára, ill. gulyára hajtották. A nyaraló építményei az állattartást szolgálták elsősorban. Földön vagy színben tartották a jóságot, ha rossz idő volt, ha jó volt az idő, akkor *nyári állásnál*, *nyári jásoznál* hálták. Az emberek tartózkodási helye legjobb esetben is földbe vajt *putri* volt, gyakran azonban a szabadban éjszakáztak, s a szekerek oldalára akasztott pokroccokkal védekeztek az időjárás viszontagságai ellen. A nyaralók meglete Nyírmártonfalván a település nagy határával s a jelentős állatállománnyal magyarázható. A nyaraló tehát a — viszonylag — nagy határu település tanyaszerű üzemhelye, mely tavasztól őszig részleges kinttartózkodást igényelt, s elsősorban az állattartás szolgálatában állt. Csak a fordulókba nem eső területeken, ill. a fordulórendszer megszűnte után alakult ki. Egészében azonban a tanyás gazdálkodás jégeit hordozza. Annyiban más mégis, mint a Nyírségen tanyának nevezett üzem, hogy nem igényel állandó kinttartózkodást, s csak a gazdálkodás elemeinek egy részét költözteti a falun kívülre. A nyaraló tehát a beltelek határba kihe-

lyezett üzemhelye. A nyaralók az 1950-es években szűntek meg a földterület és az állatlétszám csökkenésével.

Szőlőbéli hajlékok: A Nyírség nem tartozik a jelentős szőlőtermő területek közé. Falvaiban azonban szőlőskertek is húzódnak, a települést övező részekben. A szőlő területe azonban a többi művelési ághoz mérten elenyésző. Nyírlugoson él az emléke annak, hogy a szőlőben az 1940-es évekig a tehetősebbeknek *szőlőspajtája* volt. Nyírbogátnak három szőlőskertje volt: *Vénkert*, *Újkert* és *Cigánykert*. A nagyobb szőlőterülettel bírók itt *borházat*, *szőlőspajtát* építettek. Vert fallal vagy vályogból épültek, ritkábban *paticsfalúak* voltak (7. kép). A nagyobb munkák idején időszakosan tartózkodtak bennük, s itt tartották a szerszámokat is. Itt folyt a szőlő préselése, de mustot és bort nem tartottak bennük. *Kandalló* volt bennük, vagy *rakott spór*. Nyíracádon is volt *szőlőspajta* az 1950-es évekig. *Rakott faluk* volt nyeregterével. Csikospór volt bennük. Nyáron néha alvásra is szolgáltak, s ide húzódtak az eső elől a szőlőmunkák közben. Nyírmártonfalván is él a szőlőspajták emléke. Nyírbátorban is szőlőskertek alakultak ki a települést körülvevő dombos területen. Zártkert jellegű területek voltak. Elnevezésük (Nagy-hegy, Bákonyi-hegy stb.) a terület felszíni viszonyaira és a birtoklasmódra is utal.

A szőlőspajta tehát a termelés és feldolgozás funkcióit egyesíti, a tárolását nem. Mégis a parasztgazdaságok külső üzemhelyének tekinthető, mely egy növénykultúra természeténél, ha ideiglenesen is, de egyesíti az emberi lakó- és munkateret, vagyis a gazdálkodás egy komponensét a család munkarejével s eszközeivel. Ezek közül az elemek közül nem feltétlenül fontos az ember állandó jelenléte. Elégendő, hogy eszközeit, időszakosan munkarejét, esetleg építményét vagy időszakos tárolóterét a termelés színterén helyezze el, ill. térben elkülönítse beltelektől.

Régi uradalmi cselédlakás, Nyírmártonfalva
(Valamennyi kép a szerző felvétele)

Uradaimi tanyák: Az uradalmi gazdálkodás a cselédek számára legzetes lakástípust alakított ki, mely területünkön is fellelhető volt, s alkalmanként túlélt az uradalmi gazdálkodást. Nem kívánom itt a kérdést részleteiben tárgyalni, inkább csak fel kívánom hívni a figyelmet a probléma fontosságára. Nyrmártonfalva határában még 1974-es gyűjtőutak során is szinte változatlan állapotában találtunk ilyen lakásokat. Négy lakószobából álltak ezek a házak, s közös *pitarra* nyíltak. Innen két nagyméretű, kívül fűtős kemencével lehetett tüzelni, melyek egyenként két szobát fűtöttek. A négy család együttélése sok olyan szokásban is kifejezésre jutott, melynek kutatása lényeges feladat lenne (8. kép).

E rövid közleménynek nem lehetett célja, hogy a Nyírség településnéprajzának alapkérdéseit akár érintőlegesen is tárgyalja. E két elem felvillantásával inkább csak a további feladatokat kívántam jelezni, s utalni a települések „elő” voltára. Arra, hogy a falvak s alkotórészeik, a telkek nem merev, változatlan egységek, jelenségek, hanem éppen úgy, mint a paraszti kultúra bármely más eleme, nagyon érzékenyen reagálnak a kultúra egészét ért hatásokra. Az udvarok életének határozott, jól kihatolható belső erővonalai vannak, melyek tükrözik a parasztsalád mindennapi munkájának, élettevékenységének. A Nyírség területe különösen sok feladatot kínál az effajta vizsgálatokhoz, hiszen a települések problémáját a táj többi kérdésénél is jobban elhanyagolta a néprajzi kutatás. Igaz, hogy egyik legkitűnőbb lokális monográfiánk született Márkus Mihály munkája nyomán a bokortanyáról, a terület egyik legizgalmasabb településnéprajzi-településföldrajzi kérdéséről,³⁹ van azonban egy sor teendő. (Persze a bokortanya körül is maradtak nyitott kérdések.) Elegendő itt csupán Nyirbátor kertességére utalni, vagy arra, hogy a Nyírség területén dél felé haladva nő a települések határa, módosul a gazdálkodás szerkezete, s mindemellett nyomot hagy a településekben is.³⁹ Izgalmas feladatot kínál annak kutatása is, hogy a 18. században betelepült idegen ajkú népességnek volt-e, s milyen hatása volt a vidék településszerkezetére és népi építkezésére. Mindezekre csak a soron következő évtizedek kutatómunkája adhat majd választ.

JEGYZETEK

1. *Gunda Béla*: Település. (Egyetemi jegyzet) Debrecen, é. n. 14.
2. *Balásy Dénes*: Az erdélyi szász ház és udvar típusa (ism.). Néprajzi Értesítő (továbbiakban NE) VI. (1905) 320.
3. *Győrffy István*: A Nagykunság és környékének népies építkezése. A telék. NE. IX. (1908) 10–18.
4. *Győrffy István*: I. m. 14.
5. *Győrffy István*: Hajdúbözörményi települése. Föld és Ember. 1926. 117–210. uő.: Alföldi kertés városok. NE. XVIII. (1926) 105–136.; uő.: Az Alföld ősi magyar településnéprajza. Magyar Szemle, 1928. 315–318.; uő.: Nyíregyháza és Debrecen településformája. Föld és Ember 1929. 1–21.
6. *Győrffy István*: Takarás és nyomatás az Alföldön. NE. XX. (1928) 1–46. A magyar paraszti gazdálkodás kettőségéhez lásd még: *Talasi István*: Kállay Ferenc és az alföldi „nomád mezőgazdálkodás”. Ethnographia (továbbiakban Ethn.) LVII. (1946) 13–19.
7. *Győrffy István*: Teleformáink. Földrajzi Közlemények 1935. 226–231.
8. Pl.: *Bakó Ferenc*: Mikófalva. Egeri Múzeum évkönyve III. (1965) 181–243.; *Páldi-Kovács Attila*: A keleti palócok pásztorkodása. Debrecen, 1963. 12–13.; *Bakó Ferenc*: Település, népi építkezés. Heves megye műemlékei I. Budapest, 1969. 427–455.; legújabbban: *Dám László*: A Nagy-Sárrét népi építészete. Debrecen, 1975. 21–48.; *Selmezy-Kovács Attila*: Csűrös építkezés és gazdálkodás Észak-Magyarországon. Debrecen, 1976. 11–28. A geográfusok munkái közül pl.: *Korompay György*: A magyar falutelepülés története és településfajtái. Magyar építőművészet, 1954. 186–195.; *Major Jenő*: A telektípusok kialakulásának kezdetei Magyarországon. Településtudományi Közlemények, 1960. 34–35.; *Mendöl Tibor*: Alttalános településföldrajz. Budapest, 1963.; *Eperjessy Kálmán*: A magyar falu története. Budapest, 1966. stb.

9. *Szabó László*: Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságánál. Szolnok, 1968. 88.
10. *Balogh István*: Határháználát és gazdálkodás Nyíregyházán a XVIII–XIX. században. Ethn. LXXXI (1970) 221–233. Különösen 223. skk.
11. *Bátyai Zsigmond*: Építkezés, Magyarság néprajza I. Budapest, 1941. 214.
12. *Bakó Ferenc*: I. m. (1969) 431–436.
13. A dél-nyírségi falvak udvarformához: *Viga Gyula*: A beteltek és gazdálkodás kapcsolata három dél-nyírségi településen. Studium VI. Debrecen, 1975. 95–107.; A vidék gazdálkodása a teleformák aspektusában: *Viga Gyula*: A dél-nyírségi települések paraszti gazdálkodása. Szabolcs-szatmári Szemle 1977/1. 92–103.
14. *Gunda Béla*: Földrajzi megfigyelések az Ormánságban. Földrajzi Közlemények, 1938. 20–35.
15. Uő.: Az erdélyi és moldvai kettős udvarok. Nép és Nyelv, 1941. 153–156, 218–222.; uő.: Teleformák, települések és a gazdálkodás kapcsolata a Lapos felső völgyében. Földrajzi Közlemények, 1941. 230–246.; uő.: Néprajzi gyűjtőúton. Debrecen, 1956. 50.
16. Uő.: A teleformák és az állattenyésztés kapcsolata. Ethnographica Carpathica. Budapest, 1966. 333–371.
17. *Gunda Béla*: I. m. (1941) 237.
18. *Morvaj Judit*: Erdőháti kettős udvarok. N. E. L. (1968) 51–65.
19. *Hofer Tamás*: A magyar kettős udvarok kérdése. Ethn. LXXXIII. (1972) 29–52.; *Filipek Antal*: Baromudvaros telektervezés a DK-Alföldön. Ethn. LXXXIII. (1972) 495–504.
20. *Balogh István* gyakovnok beszámoló jelentés. Déli Múzeum évkönyve 1938. Debrecen, 1940. 28.
21. *Gunda Béla*: I. m. (1966) 357.
22. *Erdész Sándor*: Nyírség. Budapest, 1974. 144.
23. Mezőgazdasági Statisztikai Adagyűjtőmenny 1870–1970. III/4. kötet. Budapest, 1972.
24. A faluban 1925-ben a földnek 67%-a a 100–1000 holdas birtokosok kezén volt. Vö.: *Márton Béla*: A Nyírség változói. Debrecen, 1929. 86.
25. *Dobrossy István*: Strukturális helyzetek a Nyírség gazdaságnéprajzában. (Manuscript) Debrecen, 1971. Kézirat a szerző tulajdonában; *Viga Gyula*: I. m. (1977) 92. skk.
26. *Gunda Béla*: I. m. (1966) 336.
27. *Hofer Tamás*: I. m. 45.
28. *Erdel Ferenc*: A magyar tanyák. Budapest, 1942. 21. Erdel *farmtanya* néven is említi ezt a típust. I. m. 148.
29. *Márkus Mihály*: A bokortanyák népe. Budapest, 1943.
30. Nyirbátorban az idősebb adatközlők emlékezetében még elevenen él a települést övező *fűveskertek* emléke, melyet századunk első éveiben osztottak fel, s építetek be teljesen.

A Dunántúli Településtörténeti Konferencia

A Dunántúli Akadémiai Bizottságok és a megyei levéltárak rendezésében kétvétenként megrendezésre kerülő *Dunántúli Településtörténeti Konferenciák* most esedékes tanácskozását májusban *Siófokon* rendezték meg. A konferencián *dr. Dankó Imre* előadást tartott a Délkelet-Dunántúli telepített szlovákiai magyarokról, máj. 22-én. Az előadás szövege, a konferencia anyagával együtt még fog jelenni.

ELFELEJTETT DEBRECENI MŰVÉSZEK

Id. Kovács János és Rajzó Miklós

SZ. KÜRTI KATALIN

Sorozatot indítunk Elfelejtett debreceni művészek címmel. Elsősorban az alig ismert vagy majdnem elfelejtett debreceni művészekről, kismesterekről, másodsorban az innen elszármazott, illetve városunkban is megforduló művészekkel foglalkozunk, akik több-kevesebb ideig gazdagították Debrecen képzőművészeti kultúráját.

Elsőként két 19. századi alkotóról emlékezünk meg. Bevezetésül a magyar művészeti oktatásról kell szólni. A 19. század utolsó harmadában, 1871-ben kezdődött a hivatalos művészképzés. Megalakult a Magyar Királyi Országos Mintarajz Tanoda és Rajztanár Képezde. Mindössze ötvenhárom növendéket tudott felvenni, képezni, a többi tanulni vágyó ifjú külföldre ment. Valamelyest enyhítette a helyzetet, hogy 1883-ban megnyílt a Festészeti Mesteriskola a Münchenből hazatért *Benczúr Gyula* vezetésével.

A tanulni vágyó fiatalok Párizsba, Rómába és Münchenbe mehettek tanulni. Ez utóbbit támogatta az állam hivatalosan, s a vármegyék és városok is ide adtak ösztöndíjakat. Ezenkívül ösztönző volt, hogy három művész nevezett ki a bajor kormány a Képzőművészeti Akadémia tanárának: *Wagner Sándort*, *Benczúr Gyulát* és *Liezer-Mayer Sándort*. A műkereskedelem a mindennapi szükségleteket, az idegenforgalmat szolgálta ki. Maga ez a tény jó kiállítási és eladási lehetőségeket biztosított a kint tanuló, többnyire szerény anyagi helyzetű fiatal magyar művésznövendékek számára. Két kiállítóhelyiség volt, az egyik a régebbi és helyi jelentőségű *Kunstverein*-in, a másik az új, modern, nemzetközi jelentőségű *Glaspalast*, 1883-tól önálló osztályt kaptak a magyarok a *Glaspalast* két kiállítótermében. A Királyi Bajor Képzőművészeti Akadémia szellemét *Carl von Piloty* személyisége határozta meg, akit *Lyka Károly* nagy készségű virtuóznak, de kitérő pedagógiai szenvedélytől fűtött tanárnak tartott. Ahelyett, hogy tovább folytatnánk (*Lyka* könyvének alapján) a müncheni légkör jellemzését, meg kell említeni *Hollóssy Simon* magániskoláját, amely 1885-től működött itt, és tömörítette a haladó magyar fiatalokat.¹

Id. Kovács János
(1852—1924)

Elsőnek *Id. Kovács János*ról emlékezünk meg, akit megkülönböztetésül neveztek el idősek, miután fia, ugyancsak Kovács János is a festői pályát választotta, a tizes években.

Id. Kovács János élete és művészete tipikus. A 19. század utolsó harmadában bukkant fel Debrecenben, a nagy alföldi metropoliszban. A város elsőként őt részesítette művészeti ösztöndíjban, Münchenbe küldte tanulni. A művész nagy reményekkel tért haza, de művészete kellő alkotói légkör, műértő és műpártoló társaság és méltó feladatok híján inkább provinciális süllyedt, megrekedt, a művészből mester lett, alkotásai egyre

Id. Kovács János: Jedit Fehér Ilona arcképe. 1883. Déri Múzeum.

inkább konzervatívák lettek. E tanulmány keretében összefoglalást adunk életéről, életművéről, koráról.

Id. Kovács János 1852. november 27-én született Debrecenben. Édesapja céhébeli mészárosmester volt.² A tíz-egynéhány éves ifjú megfestette édesapja és édesanyja portréját (a művek a Déri Múzeumban vannak), homokkerti pajtásukat, a csószot, a farkassal viaskodó cigányokat. Már a 60-as években feltűnt környezetében apró csendéleteivel és ételképeivel. Törökvéseit Csanak József műpártoló kereskedő és Barcsay István, a városháza tanácsosa támogatta. 1872-ben felvették a budapesti mintonrajziskolába, ahol a Mulató betyárok című életképet hat arannyal jutalmazták, Aszalt-szőlők című csendéletét pedig Mészöly Géza vásárolta meg. A hortobágyi ihletésű Mulató betyárokat később Lipcsében olajnyomat formájában sokszorosították.³

1876-ban visszatért Debrecenbe, portré- és csendélet-megrendeléseknek tett eleget. Kapcsolatot tartott egykori osztály- és iskolatársaisal, akik megküldték számára a legfrissebb irodalmat, például Székely Bertalan A figurális rajz és festés elvei című, 1877-ben megjelent könyvét.⁴ 1883-ban a kolozsvári kiállításon egész kollektiót mutatott be: Falurészlet, Hazafelé, Alföldi gazda lovon, Sült tők, Déli pihenés, Cigánytanya című festményeit.⁵ Gr. Zichy Jenő javaslatára a város közgyűlése megtárgyalta továbbtanulását, és 1883-ban határozatot hozott ösztöndíjáról. Három évre 300–300 korona ösztöndíjat kapott, melynek összegéből Münchenbe utazhatott.⁶ 1883 októberében már a Királyi Bajor Képzőművészeti Akadémián találjuk. Mestere, igazgatója Piloty, esztétikatanár az idős M. Carrière. 1884-ben az élő modelles osztályban tanult.⁷ Egyik mestere a magyar Wágner Sándor volt, aki hortobágyi képekkel árasztotta el az egész Münchent, és elkápráztatta a tengerentúlról jövő vásárlókat, látogatókat. A mester fia, ifj. Kovács János írja visszaemlékezéseiben: „Amikor szünidőre hazajött Debrecenbe, Wágner Sándor tanár kérte meg, hogy a Hortobágyról karikákat, szűrt, pásztorélethez tartozó dolgokat hozzon neki. Ezeket részben meg is szerezte. Egyébként a Wágner családhoz bejáratos is volt, sőt valószínűleg házassági gondolatok is előtérbe kerültek.”

1884 késő őszen jött haza, s akkor, a szünidő alatt, 1885. január 6-án házasságot kötött jeddai Fehér Ilonával, egy debreceni tanító lányával, akinek több évi jegyesség kötötte.⁸ A közgyűlés 1885 februárjában tárgyalta az 1885–86-os évre szóló ösztöndíjkérését. Megkapva a 300 korona támogatást, már feleségével indult vissza Münchenbe a második évet folytatni. Wágner Sándor ezért a házasságkötéséről megnehezelt rá. Münchenben összebarátkozik Pálya Celesztinnel, Vágó Pállal, Csók Istvánnal, Pataky Lászlóval, Jendrassik Jenővel, Rippl-Rónai Józseffel stb., a szobrászok közül Zala Györggyel, Senyei Károllyal.

Barátai kis Pilotynak hívták, becsülték szerénységéért, tehetségéért és nagylelkűségéért. Műtermet például átengedte Pálya Celesztinnel, Rosenmayernek, kölcsönökkel segítette rászoruló művészbártaikat.⁹

Nemcsak kiállításra dolgozik, hanem megrendeléseket is teljesít. Münchenben festi meg fénykép után (a debreceni Gondy fényképszőlő kéri ezeket) jötevői, Csanak József és Barcsay István rokonai, hozzátartozói arcképeit, hálából. Barcsay a városnál „jóakarója”, Csanak pedig „nagyon pártfogója a művészetet”, így őt is. Ezenkívül Kádár, Konti, Kaufman debreceni férfiak arcképeit festi meg, s a kollégium megrendelésére több portrét.¹⁰ Portrémegrendeléseket kapott német és amerikai magánemberektől. A kiállításokon első napokon megvették kiállított műveit, így tudta fenntartani kis családját. Időközben ugyanis megszületett két gyermeke: 1886 júliusában János, 1887 júliusában Ilona Margit.¹¹

Münchenből hazaküldi műveit a Képzőművészeti Társulat kiállításai-

ra: az 1884-es őszi tárlatra például a Mulató gulyások a Hortobágyon című művét, 1886-ban pedig a Kis despotát.¹² 1888-ban egy virágcsendéletével és egy egyfigurás képével vesz részt a Glaspalast kiállításán. Szőlővesszők című művét megvásárolta a müncheni Pinakothék.¹³ 1888-ban kapta meg az akadémiai festészeti oklevelet.¹⁴

Miután megteremtette az elégséges anyagi alapot, 1888–89 telén hazatért családjával. Ezt követően éveken át visszatérőre gondolt, megértve, hogy szakmai fejlődéséhez a művésznyagváros légköre és a kiállítások kontrolláló hatása szükséges. A Münchenbe visszatérés egyre reménytelenebb lett, itthon pedig lehúzta a sok rutinszerű munka, a megrendelők kikötései, igényei.

Kikapcsolódást, tapasztalatcsere-alkalmat csak egykori pesti és müncheni tanulóársainak debreceni látogatása jelentett. Mint fia írja: Pálya Celesztin többször meglátogatta, nála lakott, és együtt jártak festeni a Hortobágyra és a környező tanyákra.

1893-ban jutott el odáig, hogy önálló festészeti és fényképészeti műtermet nyithatott a Kossuth utca 27. szám alatt.¹⁵

Az évek során Debrecen város, Hajdú vármegye és a környező helységek „udvari festője” lett. 1893-ban a Csokonai Kör felkérésére elkészítette Csokonai Vitéz Mihály arcképet, amelynek színvonalas megoldásáért a kör vezetősége elismerését fejezte ki. Később még három Csokonai-portrét festett.

Tekintélye évről évre nő. 1894-ben szakértőként hívják meg Révész Bálint püspök síremlékének bírálatára, majd megfestetik vele a püspök arcképet.¹⁶ Kossuth Lajos születésének 90. évfordulójára a városi tanács disztributívák rajzokat készít a szabadságharcról. Nem elkötelezett művész: ezt bizonyítja, hogy ugyancsak vállalja a Ferenc Józsefnek küldendő album elkészítését is. A debreceni közélet fontos alakja: tagja a Csokonai Körnek, majd 1901 után a debreceni Műpártoló Egyletnek s negyven éven át a dalegyletnek. Alaptermészete a szerénység, a visszavonultság, ezért kezdi építeni a Homokkertben, a Budai Ezsaiás utcán műtermet, távol a világ zajától.

A millennium időszakától kezdődően egészen 1914-ig számtalan reprezentatív hivatalos megrendelésnek tesz eleget. Kossuth-, Bocskai-, Rákóczi-, Széchenyi- stb. portrékat, egész alakos műveket készít Debrecen, Szoboszló, Hadház, Karcag, Hajdúdorog tanácssházi részére. Böszörményben 1906-ban restaurálja a régi (Cserna-, Eber-, Stetka-) képeket, s megfesti Kossuth alakját.¹⁷ 1909-ben a nánási gimnázium dísztermébe festi meg Soós Gábor és Fodorné Soós Klára mellképét.¹⁸ Hogy családja gondtalan életet biztosítsa, hetekre, hónapokra elutazik, hogy egy-egy nagyobb és jövedelmező feladatot teljesítsen. 1907 karácsonyán például Szatmáron, 1912 február–április közt Karcagon találjuk.¹⁹

Külön figyelmet érdemel egyházművészeti tevékenysége. Római katólikus, görög katólikus és görögkeleti templomokba festett a századfordulón és századelőn freskókat, táblaképeket és teljes ikonozsztionokat. Meg kell említenünk a vekerdi, mezőpeterdi, a körösszegapáti görögkeleti templomokat díszítő műveit és a polgári római katólikus templom falán levő egykori művét, mely a II. világháború idején elpusztult.

Alig volt Debrecen közeli és távoli vidékének olyan intézménye, aho-va nem készített volna a közélet nagy vagy kevésbé jelentős alakjairól arcképet vagy teljes alakos festményt. A debreceni városháza tanácssternében ma is látható Kossuth Lajos ábrázoló életnagyságú festmény.²⁰ Lappanganak viszont azok a művek, amelyeket a debreceni kaszinóknak (Bocskai és Erzsébet királynő), a debreceni ügyvédi kamarának (Széchenyi István, Kossuth Lajos, Ferenc József), a Kereskedelmi és Iparkamarának

(Baross Gábor, Sesztina Lajos, Szabó Kálmán, Simonffy Imre), a debreceni Függetlenség Körnek (Damjanich János), az Ipar- és Kereskedelmi Banknak (Sesztina mellképe), a debreceni 3-as honvédezed tisztai kaszinójának (tizenegy volt ezredes arcképe), a debreceni kir. táblának (Puky Gyula és Porubszky Jenő életnagyságú képei) készített.²¹ Töredékük került csak a városi, majd a Déri Múzeumba.

„Jó nyár jár ránk — a kereskedőségek önképző köre részére néhai Csanak József és Sesztina Jenő arcképeit festetik” — írja naplójában. Festett ismert személyiségeket és ismeretlen, nem debreceni s nem Szabolcs és Hajdú vármegyei modelleket. Feljegyzései alapján 600—700 portréja lehetett. Említi például Szabó Endre, Kovács Gyuláné, dr. Vimmerspergi Manó, Gaál Elek, Tóth Lajos, Révay Johanna, dr. Nagy Kálmán, Novák Sándor, Szabó Kálmán, Majdák Mária, Okolicsányi Péterné, Gusztáv és Klára, Somjai Sándorné, Szűcs Gusztáv arcképeit.²²

Alig van Debrecennek olyan számottevő családja (Csanak, Sesztina, Rickl, Szabó), amelynek tagjai meg ne örökölték volna. A portrék mellett a Kossuth utcai boltosné. Mezőfi urat gyermekeivel életképszerűen jelentette meg. Legkedveltebb képei a rendelkezésre, „előírás szerint” festett csendélekek voltak: róza, gyöngyvirág, krizantém, orgona, harangvirág áttetsző üvegpohárban, anyagszerűen szépen festve, téli csendélekek aszalt szőlővel, sült tökkel, körtével, dióval, lépesmeggel, szőlő piros levéllel, alma, körte, ringló, cseresznye, zöld bétű dinnye, fekete szőlő. Megmaradt vázlatfüzeteiben pontosan jegyzi a megrendelő kívánságát, s e szerint festi a téli vagy nyári csendéleket. Igazi naturalista, konzervatív mester lett, aki a közízlést kiszolgálja. Még inkább így van ez portréinál: feljegyzi a kellő színt, árnyalatot, a különleges kéréseket, a ruha, a kellék pontos adatait.

Életképei, tájképei a debreceni részleteket, a népéletet és a hortobágyi pusztát jelenítik meg: nagy sikert ért el a Mulató betyárok-kal, a Hortobágyi csárda törzsvendégeivel, a Szalonnasütő vincellér-rel, a Cigányok a téli hófúvásban című nagyméretű vásznával, a Legelő nyáj-jal, a Cserei idill a bográcsnál, Kút dézsával, Tóth úr kerti pajtája, Temetők téli képe, Kutyas cserei kép, Tájékek a Tégelvetőből című műveivel. A Napnyugta a pusztán, Delelő csorda és a fent említett puszták képek felvetették benne a tizes években A hortobágyi pusztá múltja és jelene című hatalmas körkép ötletét. A világháború, majd öregsége miatt letett tervéről, s majd csak fia valósította meg a Hortobágyi körkép című, kétes értékű monstre művét.

Foglalkozott nagy tervekkel politikai témákkal is. Nagyon érdekes egy aktuális politikai mondanivalóval és sok naivitással megtűzdelte leírása az Apotheosis című képéről: „*tűzkardos angyal, hatalmas sötét felhő, Isten alakja látszik, és villám csap át az orosz cár trónja felé. Lengyelország felszabadítása — lengyel légióból — a sátn angyal képében aztán a pénz szórja. Talán az angol tengeri hatalom aláhamyaltását jelezné egy döglött cápa. Vojrs vezérezredes. Höffer.*”²³

Történelmi képei közül kiemelkedik Kinizsi Pál kenyérmezei diadala című reprezentatív képe.

A tizes évektől egyre inkább visszavonult, ritkán állított ki. Barátságban volt Tóth András szobrásszal, Bakoss Tibor festőművésszel, Sárváry Lőrinc amatőr festővel, a Műpártoló Egyesület alelnökével, Kleinfeller Károly nyomdással.²⁴

A Műpártoló Egyesület tárlatán 1902-től vett részt. Az 1902-es, első (Nemzeti Szalonnal közös) kiállításon Szalonnasütő életképét és gyermekportréját, az 1903-as kollektív kiállításon két parkrészt, 1904-ben Újkorri Tantalusát és Megzavart hangulat-át mutatja be. Részt vett még az 1907-es, 1911-es, 1916-os és 1923-as műpártoló egyesületi tárlaton. Az utóbbin

Kötözött szőlővesszők című régi, hangulatos műve keltett feltűnést.²⁵ Ez volt utolsó szereplése, 1924. március 19-én halt meg Debrecenben. Fia 1924 áprilisában műtermi hagyatéki kiállítást rendezett műveiből.²⁶

A Városi Múzeum 1910-ben vásárolta meg Kossuth Lajos arcképét (1894), a Csokonai Kör ajándékaiként került közgyűjteménybe később Csokonai portréja. 1926-ban Komlóssy Miklós arcképét (1904), 1930-ban a Rózsákat, 1931-ben Tisza Kálmán arcképét (1896), 1942-ben a már említett Barcsay István portréját vásárolta meg a Déri Múzeum. Az arcképek jó része fénykép után készült. A Hortobágyi Múzeum számára, kiállításra szereztek meg 1937-ben a Pásztorfűzél, valamint a Hortobágyi csárda törzsvendégei című életképét. Mindkét mű elpusztult a világháború alatt.²⁷

A harmincas években már elfelejtett művészeknek számított el. Kovács Fia a Déri Múzeumba rendezte meg kettejük kiállítását 1931-ben, emléket állítva apjának is.²⁸ 1939-ben, a MANSZ kiállításán láthatta a debreceni közönség pár érdekes debreceni arcképét. Az 1949-ben műzeumbeli állandó képtárban Csokonai arcképe reprezentálta működését.²⁹

Az utóbbi időben, 1976—79 között több művet és vázlatfüzetet, feljegyzést, dokumentumot vásárolt meg a Déri Múzeum utódaitól, valamint a Hortobágyon és Őlő nő című olajképeket (ez utóbbit mennyasszonyáról festette 1883-ban). Az adatok, dokumentumok birtokában még teljesebbé tehetjük majd az id. Kovácsról eddigi alkotott képét.

JEGYZETEK

1. Irodalom: Magyar Művészet 1900—1945 (Bp., 1964), szerk.: Zádor Anna. *Lyka Károly*: Magyar művészet Münchenben 1867—1896 (Bp. 1951).
2. A család iratai (okmányok, levelek, ifj. Kovács által írt életrajz) a Déri Múzeum képzőművészeti adattárában található, Kóvacs József és Sz. Kúrti Katalin gyűjtéséből. Mintarajz iskolai tanulmányaira vonatkozóan ld. ifj. Kovács adatait és a főiskolai évkönyv 104. p.
3. Adattárunk őrizi egykori pesti tanulmányait, Szabó Dezső 1877. jan. 7-én kelt levelét, amelyben a Székely Bertalan-könyv megjelenéséről is szó van. Ez a mű a Lyka által említett módszeres rajztanítás szabályzata.
4. Képkilátási kalauz (Kolozsvár, 1883) 11. p.
5. A városi közgyűlés 141/8964/1883. bk. gysz. alatt szavazta meg a 3×300 korona támogatást. 1883-ban a 7128. sz., 1887-ben a 4648. sz. határozatban utalták ki az éves támogatásokat.
6. A Königl. bayer. Akademie der Bildenen Künste 1886. június 8-án kelt látogatási igazolványa — Piloty és Carrier aláírásával — adattárunkban van.
7. Jeddí Fehér Iónának írt levelét, Iónka vázalszáinak egy része és a házassági anyakönyvi kivonat a Déri Múzeum képzőművészeti adattárában található.
8. Ifj. Kovács János életrajzának adatai.
9. A megrendelésekkel kapcsolatban számtalan utalás található szüleinek és Iónkának írt leveleiben, ill. a válaszokban (l. képzőművészeti adattárunkat).
10. Ifj. Kovács János születési dátumát tévesen határozta meg az eddigi szakirodalom: nem 1890-ben, hanem 1888. június 17-én született. Az anyakönyvi kivonatok múzeumunk adattárában találhatók.
11. L. a Művészettörténeti Dokumentációs Központ A—I—1./1828 és 1320-as tételét.
12. L. a Művészeti lexikon (Bp., 1935.) I. köf. 389. p. és a Thieme Becker XXI. köt. 382. p. A III. nemzetközi kiállítás részvételi oklevele adattárunkban van.
13. Az oklevél ugyanott.
14. Műtermét hirdető nyomtatványa ugyanott.
15. A Csokonai Kör elismerő oklevele és a szüribe meghívó ugyanott.
16. Az adatok Szabó Mihály kismonográfiának beillő cikkéből valók (Debreceni Képes Kalendárium, 1915. 83—86. p.) L. még Sz. Kúrti Katalin a képzőművészetek Hajdúböszörményben című tanulmányát (Ifj. Kuthy Imre—Sz. Kúrti Katalin: Hajdúböszörmény építészete-képzőművészete 1979).
17. L. Dankó Imre A hajdúnánási gimnázium portrégyűjteményéről című tanulmányát és az ott közölt reprodukciókat (Múzeumi Kurír, 1978. III. évf. 7. sz. 56—57. p.).
18. Csáládjának Kacsagról. Szatmárról írt levelei adattárunkban találhatók.
19. L. Sz. Kúrti Katalin Közterti szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú-Biharban című könyve (Debrecen, 1977) vonatkozó részét.
20. Említi Szabó Mihály I. m.

22. A naplók, vázlatfüzetek a Déri Múzeum tulajdonában vannak.
 23. A témákat, címeket tartalmazza kéziratos naplója. Így az Apotheosis leírását is.
 24. Említve naplójában.
 25. A Debreceni Műpártoló Egyesület irattal a Debreceni Állami Levéltár Őrzi X. 57. sz. alatt. L. még a kiállítások katalógusait!
 26. Hírek, nekrológok: Szabó Mihály cikke: Debreceni Újság, 1924. márc. 21. XXVIII. évf. 68. sz. 2. p., dr. SZ. M.: Kiállítás Kovács János festőművész hagyatékából (Debrecen, 1924. ápr. 15. 4. p.) és hír (Debreceni Újság, 1924. márc. 20. 2. p.).
 27. L. a Déri Múzeum 1938-as évkönyve 53. p. és az 1940-es évkönyv 16. p., valamint a Háborús műtárgyvesztesség jegyzék V. füzet 18. p. (kiadja a Magyar Múzeumok Orsz. Központja, 1952).
 28. A két Kovács kiállítását *Senyei Oldh István* Néhai Idős Kovács János képei a Déri Múzeumban című cikke ismertette (Debreceni Újság, 1931. jan. 17. 10–11. p.). L. még a Déri Múzeum 1931-es évkönyve 33. p. 3. tételét.
 29. L. a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége debreceni Régi debreceni családi portrék című kiállítás katalógusa 13. p.

Rajzó Miklós (1865—1913)

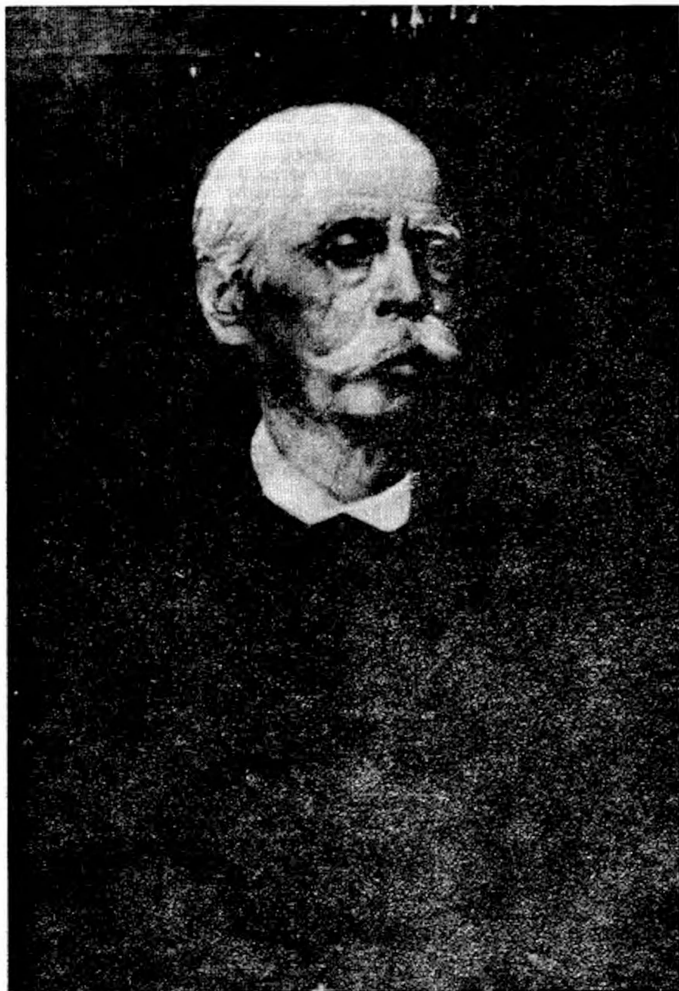
A festőművész életének utolsó tizenhárom, esetleg tizenöt évét Debrecenben töltötte. Ide kerülésére vonatkozóan még nincs biztos adatunk.

1865. január 6-án született Györgyszentmártonban.¹ 1882-ben a Müncheni Képzőművészeti Akadémiára iratkozott be, itt három évig, tehát 1882–85-ig *Benczúr Gyula* tanítványa volt. 1885-ben *Lotz Károly* mesteriskolájában találjuk. Münchenben oltárképet festett A kereszt felmagasztalása címmel, Keresztúrra.² Bizonyos, hogy 1887-ben Nyitrán dolgozott *Roskoványi Agoston* püspök szolgálatában. Megfestette a püspök arcképét, amely jóval később, 1916-ban szerepelt is egy nyitrai kiállításon. A Nyitrán dolgozó fiatal festőművészre *Lyka Károly* emlékezik *Vándorlásaim a művészet körül* című könyvében. Gimnazistaként találkozott vele, járt a műtermében, és tulajdonképpen ekkor döntötte el, hogy festő lesz. *Lyka* említi, hogy fényképezéssel is foglalkozott a festő, ezenkívül a fővárosi lapokban jelentek meg illusztrációi. Így írt róla: „... Rajzó csinos, művelt, válszéktes ifjúember volt. Szépen hegedült. Munkája a várhoz kötötte, a püspöki palotának egyik terme lett lakóhelye, s egyúttal műterme is, ebben készült egypár nagy oltárképe falusi templomok számára. Gyakran elnézegettem, mint rakja föl aszfaltfestékekkel a nagy árnyékfoltokat, az alakok körvonalait, s aztán modell után hogyan kezdi a festést. Hivatásos modell természetesen nem akadt Nyitrán, ilyen nagy utánjárással, körülmenyes rábeszéléssel kellett szerezni.

... A fiatal mester fűrge ecsettel, széles vonásokkal rakta föl a festékeket, ahogy mestereitől tanulta, és ahogy élénk vérmérséklete sugallta. A tanulást a gráci akadémiaán kezdte, Münchenben *Benczúr*nál folytatta, Budapesten *Lotz* iskolájában fejezte be. Leginkább *Benczúr* technikája hatott rá. Kitűnően tudott jellemezni, sokszor láttam, hogy percek alatt papírosra vetette valakinek a képmását. Gyors keze ellenére a nagy képek lassan készültek, mert ritkán dolgozott. Összebarátkozott a helybeli aranyifjúsággal, ami hajnalig tartó mulatozást jelentett, utána napokig nem nyúlt ecsethez. A püspöki palotát elhagyta... Átvitte képeit az Alsóvárosba. Itt gyakran fölkerestem délelőtt, és míg ő még szendergett valamely kiadós mulatozás után, elővettem palettáját és ecseteit, s festeni próbálkoztam. ... Sokat mesélgetett nekem a müncheni festők életéről és munkáiról, az odaváló fiatal magyarok közül különösen az egyiket tartotta nagyra: *Hollósy Simont*.³

A 90-es években megosztotta idejét Szombathely, Ikervár, Győr és Debrecen között.

1890-ben Városi életképével szerepelt a Múcsarnok téli tárlatán, az

Rajzó Miklós: Portré. Olaj.

1892—93-as téli kiállításon A csöndes kompánia című művével. Részt vett az ezredéves kiállításon, József főherceg a Hortobágyon című reprezentatív olajképpel, ennek sikerén felbuzdulva az 1897—98-as téli tárlaton is bemutatva. A hortobágyi téma feldolgozása arra enged következtetni, hogy már ekkor, 1895 után járt Debrecenben, ha nem is lakott itt. Egyik leg-többet említett és reprodukált műve az 1897-es műcsarnoki tavaszi nemzetközi tárlaton bemutatott ótalakos szalonképe, életképe, a Játékszerencse. Ugyanezen a kiállításon szerepelt az Amatőr és a Jelenidő című műve.

1898-ban Hát anyád? című zsánerképét, az 1899-es tavaszi nemzetközi kiállításon Az én időmből című művét szerepeltette. Részt vett az 1897—98-as szombathelyi kiállításon. Jelenlegi adataink szerint utolsó jelentkező — országos tárlaton — az 1906-os tavaszi műcsarnoki kiállításon volt.⁴

Említett művei: Kocsmai jelenet, Mulandóság, Hamis játék (1897), Csapások, Kossuth Lajos egész alakos képe (250 × 150 cm-es). Ezt a művet egy magánygűjtő 1947-ben az Országháznak ajándékozta. Jelenleg a minisztériumi teremben van.

Debrecenben 1902-ben jelentkezik először a Debreceni Műpártoló Egyesület kiállítását a Játékszerencse vázlatát és arcképtanulmányát mutatja be, 1904-ben ugyancsak portrét, 1908-as VIII. kiállításán a Jó barátok-at, 1911-ben három arcképet, amelyek közül Eröss Lajosé emelkedett ki. 1906-ban kezd a régi debreceni polgármesterek arcképeinek festésébe.⁵ 1907-ben id. Kovácsal együtt a vármegyének készítené Rákóczi-festménypályázaton indul.

1913. október 31-én halt meg Debrecenben. Több nekrológ jelent meg a debreceni lapokban, valamint a budapesti napilapokban és a Művészet című folyóirat 1914-es számában.⁶

A Déri Múzeum Kovács Lajos, Simonffy Imre, Csorba János, Puky Gyula, Kiss Lajos, Sillye Gábor, gr. Dégenfeld József arc-, ill. mellképeit, valamint Simonffy Imre egész alakos, életnagyságú festményét, 1899-es Kocsmai jelenet-ét (azonos Az én időmből című festménnyel!) és friss, oldott szemléletű Moecaras táját őrzi. Műveiből születésének 125. évfordulójára tervezi a Déri Múzeum gyűjteményes kiállítást.

JEGYZETEK

1. Irodalom: Művészeti lexikon (Bp. 1914) 348. p., Révai nagy lexikon, XVI. kötet. 43. p. Művészeti lexikon (1965), IV. kötet 20. p.
2. Közli az Új Szón 1893/38. p.
3. Lyka Károly Vándorlásaim a művészet körül című könyvében, 21—23. p. írja le ismeretségüket.
4. Az adatok az MTA művészettörténeli kutatócsoportja cédulaanyagából származnak.
5. Ld. a Debreceni Újság 1906. dec. 4-i híre.
6. Nekrológok: Művészet, 1913. XII. évf. 410. p. és hír a Debrecen 1918. okt. 31. számában, 4. p.

Nyári időszámítás, nyitás múzeumaikban

A Hajdú-Bihar megyei múzeumok bevezették a nyári időszámítást, illetve nyitási rendet. Eszerint múzeumaik november 1-től április 1-ig hétfő kivételével mindennap 10—16 óráig tartanak nyitva. A nyári nyitásirend változatlan, 10—18 óráig terjed.

A szerencsétlen napok jegyzékét egy 19. századi kéziratos könyv nyomán egy korábbi cikkemben már ismertettem.¹ Utaltam arra, hogy a balszerencsés napokra vonatkozóan bőséges példák ismeretese a néphagyományokban. A szerencsétlen napok hiedelméhez nagymértékben hozzájárultak a csíziók, kalendáriumok és a különböző ponyvanyomtatványok. A most bemutatásra kerülő levél azt mutatja, hogy a balszerencsés napok jegyzéke kéziratos is terjedt. A levél felszólítja az olvasót, hogy másolja le, bűnei megbocsátatnak, és ha a levelet magával hordja, ellenségével megbékél, ha valamit elvesztett, azt visszanyeri. A szerencsétlen napok jegyzéke minden valószínűség szerint azonos forrásra vezethető vissza. Az említett kéziratos könyvben (Mezővári, Bereg m.) olvassuk, hogy a szerencsétlen napokat a „Bécsi Biblia Thékából” (bibliotheka=könyvtár) Szőke József írta ki. A közelmúltban azonos szövegű jegyzéket talált egy kéziratos könyvben Bernáth Béla. A jegyzék úgyszintén Szőke József őrta utal.² Az alábbi levélnek ugyancsak a „Bibliotheká”-ra utaló ősforrás lehet az alapja. Azonban a másolásból következő tévedések, változások már jól megfigyelhetők. A népi levél szerint Nagy Szőke János írta ki a szerencsétlen napokat a „Bécsi biblia hagyatékából”. A Bibliotheka a népi nyelvben biblia hagyatékka alakult, ez a nép számára érthető volt, és a szöveg hitelességét, fontosságát fokozta. A terjedést, az alapszövegtől való távoldást mutatja az is, hogy a szerencsétlen napok tekintetében eltérések vannak. A hozzájuk fűződő szöveg is lerövidült. Ellenben a második résszel, a tulajdonképpeni levélrészsel kiegészült, amelyet „Jézus Krisztus írt”, a „mohácsi hegyen fűg” és intelmeket tartalmaz. Ez a levél egy szabcsveresmarti idős parasztszony tulajdona volt, s a néprajzkutató kérdésére vált meg tőle 1979 júliusában.³ A szöveget betűhíven közöljük.

„Krisztus urunk meghagyott példája ezen írás! A Bécsi biblia hagyatékából írta ki a Nagy Szőke János ur! Egy bizonyos görög doktor magyarázta, hogy akál ebben az alábbi megírt napokban születik nem sokáig él, s míg él, egész életében szegény és szerencsétlen lesz. Ezek a szerencsétlen napok Január 1—2—4—5—6—11—17—18. Február 9—15—18. Május 1—12—15—18. Április 1—8—17—18. Május 1—8—10—17—30. Június 1—7. Július 1—3—6. Augusztus 1—3—18—30. Szeptember 1—18—20. Október 1—18. November 1—7—11. December 1—9—11—17. Es így mindösszen 45 szerencsétlen nap van. De legnevezeteb kiválok Április első mej napon Judás Krisztus urunkat elárulta Augusztus 1-ső mej napon luciferd több társával lehányatott a December egy mej napon sodoma és gomora tűz által megégettet. És megkel jegyezni hogy aki ezen a szerencsétlen napon születik nem sokáig él és amíg él egész életében szegény és szerencsétlen lesz. Akik ezen a megevezet napon párosodnak szegénységben ének és inkább elválnak egymástól mint hogy öröké vá-
ljon. Ezen levél a mohácsi hegyen fűg senki é nem hogy aki hozá fordul aranybetűvel van rá írva. Miháj ark anygaltot tétetted oda azért aki ezen levelet megakarja fogni attól elfordul aki pedig betartja az ahoz hozá fordul. Es ez vagyon rá írva. Aki vasárnap dolgozik vagy jószága az megbüntetese. Vasárnap templomba menyetek s imádkozatok vagyonotokat a szegényel megoszátok. Es elhídjétek hogy én Jézus Krisztus Isteni kezemmel írtam ezen levelet és tölem tetetted hogy ne csektekdedjétek úgy mint az esztelenek hat napon át dolgoztatok a vasárnapot megüljé-

tek templomba menjének ifjak és vénék áhítatosan imádkoztatok ha ezt nem eslelkiztek meg büntettek titeket háboruval éségel pestisrel és drágasággal. Ezt parancsolom tinek ezt fogadjatok meg ne esküdjetek az én nevemre ne engedjétek a testnek amit kíván senki mást ne öljön rosztat neszoljon háta mögé ne örvendezen gonoszagnak ne örvendezen ne dicsekedjétek. A szegényeket meg ne vesétek. Apátokat anyákat híven tiszteljétek. Ugy adok néktek csendes békeséget aki ezen levelet nem hiszi az el van hagyva és annak szerencséje nem léssen mert mondom néktek hogy én Jézus Krisztus kezemé irtam ezen levelet aki nem hiszi haljon meg ha ti meg nem tértek. Öröké kinosztások magatokat az örök tűzben hogy én titeket megfoglak kérzenni ama nagy napon és ti nem fogtok feleletet adni a ti büntésedetokról. Akinék pedig Ijen levele van és nem nyilatkoztatja ki az minden áldásomól elhagyatuk ezt tehát mindenki a másik leveléről írja le mert ha valaki anyi bünt követet volna el mint a tengernek habja megböcsátatik Aki pedig ezen levelet magával hordja minden elénségivel megbékül akár mi legyen az vagy valamit elvesztet valamit vegye magához ezt a levelet ugy megkapja. Boldogok akik hisznek mert ok nem háborokatnak."

A szerencsétlen napokra vonatkozó hiedelmek a szájhagyományban is fennmaradtak. Egy múlt század közepéről való közlés Dunaszerdahely környékéről (Csallóköz) említi a „veszedelmes” napokat: „Az évben 12 veszedelmes péntek van, ezek közt különösen négy az, t. i. melyen Júdás magát felakasztá, Sodoma, Gomorrhá elpusztult stb. E napokon nem jó semmit is kezdeni. Az ezekben született gyermek gonosz lesz.”⁴ Ehhez meglepően hasonlít a következő példa Arad megyéből: „Kiválóan szerencsétlen napok április 1, mert e napon akasztotta fel magát Júdás; szeptember 1-én, ekkor vettették le Lucifer az égből; október 1, mert e napon sülyedt el Sodoma és Gomorrah. Ezek a napokon még az érvágás sem jó, mert halált okoz.”⁵

Sok tanulsággal szolgálna a szerencsétlen, ill. babonás napokról való közlések⁶ részletes elemzése. E körbe vonhatók a különböző jóvendölések kérdése is, így pl. a *Csokonai* nevéhez kapcsolódó jóvendölés⁷ stb.

A szerencsétlen napokkal kapcsolatos hiedelem nemcsak a nép, hanem a műveltebbek körében is élt. Egy alábbi, 1829-ből való levél írója a latin dátumozás és az írásmód alapján minden bizonnyal iskolázott személy volt. A szöveg nyelvtanilag pontos.⁸

Egy bölts Görögnek Eszrevétele

1. Harmintzhat Nap van minden Esztendőben, melyek közül akár melyikben betegszik meg az Ember, azon betegségekben meghal.

2. Ha azokon a napokon Gyermek születik, nem léssen idős, vagy ha élő léssen is, magtalan és szegény léssen.

3. Ha azokon a napokon valaki Feleséget veszen, el fogja hagyni, ha pedig együtt is találtnak élni, nagy szomorúságban és szegénységben élnék.

4. Ezekben a napokban valami nagy dolgozoz ne fogjon, hosszu utra ne induljon, se ne vessen, se ne ültessen, mert minden haszontalan léssen.

A' napok ezek:

Januarius 12. 19. 26. 27.
 Februarius 14. 18. 22.
 Martius 15. 17. 28. 29.
 Aprilis 4 18 21.
 Majus 7. 16. 28.
 Junius 2. 7. 18.
 Julius. 15. 17. 21. 26.
 Augustus. 16. 17.
 September. 16. 20. 23.
 Oktober. 2. 26. 28.
 November 3. 14. 18.
 December 7. 18.

A bemutatott példák további kutatásra hívják fel a figyelmünket. Fontos lenne a recens hagyomány idevonatkozó emlékeinek a feltárása.

Az eddigi adatok alapján úgy látjuk, hogy a szerencsétlen napokra vonatkozó hiedelem felsőbb közvetítéssel terjedt el, az „irodalomból” mintegy alászállott a nép közé.

JEGYZETEK

1. *Ujváry Zoltán*: Balszerencés napok jegyzéke egy kéziratok könyvben. Ethn., LXXI. 1960. 107–109.
2. *Bernáth Béla*: „Április járat valakivel”. Ethn., LXXXIX. 1978. 105–108.
3. Gy. Kertész Judit.
4. *Karcsey G.*: Csallóköz, különösen Duna-Szerdahelytáji népszokások. Új Magyar Múzeum. Pest, 1881. 498.
5. *Somogyi Gyula*: Arad megye magyar népe. In: Arad vármegye és Arad szab. kir. város monographiája, III/1. Arad, 1912. 349.
6. L. pl. *Versényi György*: Babonás napok. A körmeöbányai m. kir. állami főreáliskola 22. évi értesítője 1891/1892. Budapest, 1892. 4–45.; *Branky Franz*: Zu den unglücklichen Tagen des Jahres. Zeitschrift für österreichische Volkskunde, IX. 1903. 137–142.
7. Ezzel már a múlt században foglalkoztak. Cs. *Szatmári Károly*: Csokonai mint jóvendőmonó. Vasárnapi Ujság, XIII. 1866. 447.
8. Saját tulajdonomban.

A Soó-Rezső-féle hagyaték ügye

Soó Rezső professzor, Debrecen díszpolgára, értékes bélyeggyűjteményét úgy hagyta a Déri Múzeumra, hogy az a Bélyegmúzeum gondozásában maradjon, hiszen a Déri Múzeum sem épületben, sem felszerelésben, sem muzeológiai ellátásban nem tudja biztosítani a gyűjtemény megfelelő kezelését. Az augusztus 8-án, Budapesten megtartott hagyatéki tárgyalás döntése szerint a Déri Múzeumnak hagyott bélyeggyűjtemény a Posta Bélyegmúzeuma gondozásába került. A Bélyegmúzeum köteles a hagyatékot saját hatáskörében Debrecenben bélyegkiállítását rendezni. Az anyag átvételének megfelelően meg is történt és az év végén meg is nyílik a Postamúzeum debreceni kiállítóterme a Soó-féle bélyeghagyaték valamelyik feldolgozott, kiállításra előkészített anyagrészből készített bélyegkiállítással. Soó Rezső professzor több más hagyatékát, amit özvegye nagylelkűen számos, a hagyatékban nem szereplő tárggyal, anyaggal (főleg könyvek, folyóirat-évfolyamok, kisgrafikai darabok stb.) kiegészített, a Déri Múzeum megkapta és különböző gyűjteményeibe sorozta. Soó Rezső professzor méltán soraközt nagy barátaink, támogatóink közé. Emlékét megőrizzük!

TARTALOM

33. szám	(IV. kötet 3. szám)	1980. augusztus
SZALAY EMŐKE: Pipakészítő debreceni fazekasok a XVIII. század végén	-----	3— 6
A Déri Múzeum szófiai és sumeni kiállításai	-----	6
TÓTH ISTVÁN: A keszthelyi Helikon nevének eredete	---	7— 8
NAGY DEZSŐ: Ferenc József alakja egy francia néprománuban	-----	9— 11
Vencsellei István fotókiállításai	-----	11
Bálint Sándor elhunyt	-----	11
Elhunyt Halmos Béla	-----	11
Honismereti vetélkedő döntője Debrecenben	-----	11
FÖLDES LÁSZLÓ: Székelyek és németek Buda környékén	---	12— 14
DANKÓ IMRE: Adalék a múlt századi vásári parasztkereskedelemhez	-----	14— 15
É. KISS SÁNDOR: Csokonai-forgácsok	-----	15— 35
A Déri Múzeum Kaffka Margit-emlékünnepe	-----	35
Két értékes képzőművészeti kiállításról	-----	35
VARGA ANTAL: Száz éve született Lengyel Menyhért Bal-mazújvároson	-----	36— 37
DANKÓ IMRE: Gergely nap — időjóslo nap	-----	37
KILIÁN ISTVÁN: Rendezői gondok az Ady-kiállítás előtt	---	38— 44
DANKÓ IMRE: A békési mézeskalácsosságról	-----	44— 45
KARACS ZSIGMOND: Egy megjegyzés Ujváry Zoltán A temetés paródiája című könyvének ürügyén	-----	45— 46
Jubileumok, amik mellett nem mehetünk el szó nélkül...	---	46
Megindultak az 1980. évi Múzeumi Hónap előkészületei	---	46
BECK ZOLTÁN: Arcversek	-----	47— 48
DANKÓ IMRE: Csimpiszli	-----	48— 49
ZSUPOS ZOLTÁN: Március 15-e 1849-ben	-----	50— 51
MEZEY TEODÓRA: Derecske földrajzi neveinek jelentéstani és alaktani sajátosságai	-----	52— 54
Molnár Veronikára emlékezve	-----	54
IMRE LÁSZLÓ: Kiss József verses regényének előzményei és forrásai	-----	55— 57
Két szakmai folyóiratról	-----	58

FÜVESSY ANIKÓ: Urak és betyárok — — — — —	59— 60
A debreceni Nagytemplom körüli ásatásokról — — — — —	60
TAKÁCS BÉLA: Debreceni céhek lakomái a 14—17. században	61— 63
M. KISS PÁL: Gámentzy Zoltán tájképfestészete — — — —	64— 74
KECSKEMÉTHY ZOLTÁN: Megemlékezés a harkányi gyógy- fürdő környéke, vagyis Kelet-Ormánság szabadságharcos és forradalmi eseményeiről — — — — —	75— 77
DANKÓ IMRE: A pénzesláda — — — — —	77
VIGA GYULA: A Dél-Nyírség udvarformái — — — — —	78— 91
A Dunántúli Településtörténeti Konferencia — — — — —	91
SZ. KÜRTI KATALIN: Elfelejtett debreceni művészek — —	92—100
Nyári időszámítás, nyitás múzeumainkban — — — — —	100
UJVÁRY ZOLTÁN: Népi levél a balszerencsés napokról — —	101—103
A Soó Rezső-féle hagyaték ügye — — — — —	103